

مەلىكەت بويىچە 100 نۇقتىلىق ژۇرنال
 مەلىكەتلىك سەرخىل ژۇرناللار سېپىگە كىرگەن ژۇرنال
 ئىسپات بويىچە ئىجتىمائىي پەن تۈرىدىكى مۇنەۋۋەر ژۇرنال

HERITAGE
 GILGHR
 FOLK
 LITERATURE



美拉斯

美拉斯

ISSN 1004-3829
 9 771004 382027
 10 >

2003.5

ئارمان

سۈپەت، ئىناۋەت، مۇلازىمەتتە

AAA دەرىجىلىك كارخانا بولۇپ باھالاندى



ئارمان شىركىتى ۋە ئارمان يۈرۈشلۈك مەھسۇلاتلىرى



• ISO-9001 | خەلقئارالىق سۈپەت تەكشۈرۈش ئۆتكۈزۈلۈشىدىن ئۆتكەن شىركەت

• جۇڭگو يېشىل يېمەكلىك تەرەققىيات مەركىزى تەكشۈرۈپ بېكىتكەن مەھسۇلات

• شىنجاڭنىڭ داڭلىق تاۋار ماركىسى

• ئاپتونوم رايونلۇق يېزا ئىگىلىكىنى كەسىپلەشتۈرۈشتىكى باشلامچى كارخانا

• ئاپتونوم رايونلۇق سۈپەت تەكشۈرۈش ئىدارىسى سۈپىتىنى بېكىتكەن مەھسۇلات

• ئاپتونوم رايونلۇق ئىستىمالچىلار جەمئىيىتى تەۋسىيە قىلغان مەھسۇلات





2003 - يىل 5 - سان

قوش ئايلىق ژۇرنال

دۇنياغا نەزەر

1 ئامېرىكا چۈشى ۋە بىزنىڭ ياشلىرىمىز ئەسەت سۇلايمان ئۇيغار
 4 مانا بۇ ئامېرىكا قەيسەر مەجىت

كەچمىش - كەچۈرمىشلەر

11 چوكان باخشى زۇنۇن قادىرى

ئەينەك

14 كىم خاتا قىلدىڭ دېيەلسۇن چىڭ جىن (ئامېرىكا)

ئالىم بولساڭ ئالەم سېنىڭكى

..... سېرىق ئۇيغۇرلار ۋە ئۇلارنىڭ بۈگۈنى ھەققىدە
 16 ئا. رەشىد جەلىل قارلۇق

49 قىيادىكى ئوۋچىنىڭ نالە - زارى چ. ئايتماتوف، م. چاقانوف
 غېجەك - ئوتتۇرا ئاسىيا چالغۇسى

67 مۇراد تاشمۇھەممىدوۋ (ئۆزبېكىستان)

ھەر گۈلنىڭ پۇرىقى باشقا

22 تاشپاقا بىلەن توشقاننىڭ يۈگۈرۈش مۇسابىقىسىدىن كېيىنكى ئىشلار
 32 نامراتلار نېمىشقا نامرات



(ئومۇمىي 79 - سان)

باش مۇھەررىر:
 يۈسۈپ ئىسھاق
 تەھرىرات باشلىقى:
 بەختىيار باھاۋۇدۇن
 جاۋابكار مۇھەررىر:
 مۇختار مۇھەممەد
 تارقىتىش بۆلۈمى مۇدىرى:
 ئەسقەر مەخسۇت

«مىراس» ژۇرنىلى تەھرىر بۆلۈ-
 مى تۈزدى. شۇ ئۇ ئار خەلق ئەدەب-
 يات - سەنئەتچىلەر جەمئىيىتى نەشر
 قىلدى.

«شىنجاڭ گېزىتى» ئىدارىسى
 باسما ئىشلىرى مەركىزىدە بېسىلدى.
 ئۈرۈمچى شەھەرلىك پوچتا ئىدا-
 رىسىدىن تارقىتىلدى.

جايلاردىكى پوچتا ئىدارىلىرى
 مۇستەرى قوبۇل قىلىدۇ.

مەملىكەت بويىچە بىرلىككە كەل-

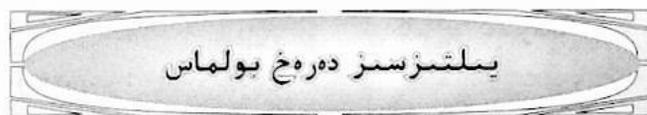
گەن نومۇرى: 1 / 1130 - CN65

خەلقئارالىق نومۇرى: 3829 - ISSN1004

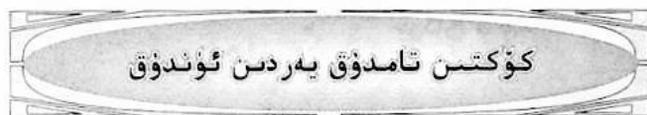
ۋاكالىت نومۇرى: 60 - 58

باھاسى: 4.00 يۈەن

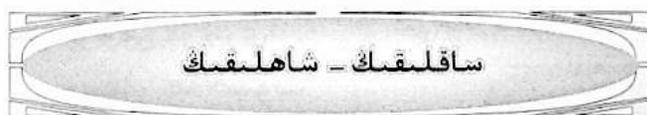
- 37 ئالا ئىنەكنىڭ پۇشتى
- 38 يىلان بىلەن توشقان
- 38 قۇشقاچلار روھى
- 47 چەت ئەلدىكى تۆت ھېكايە
- 71 سوقرات ۋە فۇلېي
- 73 بوراندا قالغان قۇمۇش
- 75 چاۋاك تىلەمچىلىرى
- 77 ساغلاملىق تەبىئىي ئوزۇقلۇققا مۇھتاج



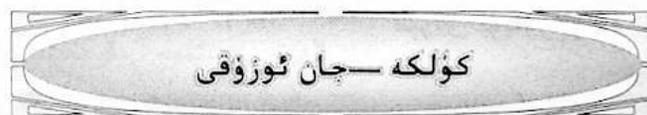
- 36 يۈتكەن تاش..... توپلىغۇچى: مۇختار تۇردى



- 39 مۇھىت، مەۋجۇدىيەت ۋە مەسئۇلىيەت.... ئابدۇرەھىمجان يۈسۈپ ئۈمىد



- 24 ساغلاملىق بىباھا.....



- 63 زىياپەت ئۈستىدىكى ئىشلار پاتىگۈل قاسىم تۆربەگ
- 69 يۇمۇرلار.....

مۇقاۋىنىڭ 1 - بېتىدىكى رەسىمنى مۇھەممەد سىزغان

مۇشتەرى بولۇڭ

زۇرنىلىمىزغا ھەر قايسى جايدا -
لاردىكى پوچتخانىلار ۋە تەھرىر
بۆلۈمىمىز ئارقىلىق ھەرقانداق
چاغدا مۇشتەرى بولغىلى بولىدۇ.

ئەسەر ئەۋەتىڭ

ئادرېسىمىز: ئۈرۈمچى شە -
ھىرى دوستلۇق جەنۇبىي يولى
22-نومۇر. بۆلۈمىمىزگە ئەۋەتىل -
گەن ئەسەرلەر قايتۇرۇلمايدۇ.
ئادرېسىڭىزنى، كىملىك نومۇرد -
ڭىزنى ئەسەر كەينىگە قوشۇپ
يېزىشنى ئۇنتۇماڭ.

قەدەم تەشرىپ قىلىڭ

ئورنىمىز: ئۈرۈمچى شەھىرى
دوستلۇق جەنۇبىي يولى 22 -
نومۇر (ئاپتونوم رايونلۇق ئەدە -
بىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمە -
نىڭ 14 - قەۋىتىدە)

تېلېفون: 4554017 — 0991

پوچتا نومۇرى: 830001

编辑: «美拉斯»编辑部 出版:
新疆维吾尔自治区民间文艺家协会(乌鲁木齐市
友好南路22号文联14层) 电话:
4554017 印刷:新疆日报社印务中心
发行:乌鲁木齐邮局 订阅:全国各地
邮局 国内统一刊号:CN65-1130/1 国
外统一刊号:ISSN1004-3829 邮编:
830001 代号:58-60 定价:4.00元

«مىراس» زۇرنىلىنىڭ 2004 - يىللىق سانلىرىغا
مۇشتەرى بولۇشىڭىزنى قارشى ئالىمىز!

تەست سۇلايمان تۇيغۇر

ئامېرىكا چۈشى

ۋە

بىزنىڭ ياشلىرىمىز

— قەيەر مەجىتىنىڭ «مانا بۇ ئامېرىكا» ناملىق ئوچۇق خېتى ھەققىدە

دۇنيا ئىقتىسادىدىكى تەنھا مونوپوللۇقنى چەكلەش ئېھتىياجى بىلەن ياۋروپادا بىرلىككە كەلگەن پۇل بىرلىكىنى ئاساس قىلغان يېڭى «ياۋرو» مەدەنىيىتى بەرپا قىلىندى. «11 - سېنتەبىر ۋەقەسى» ئامېرىكىنىڭ سوغۇق مۇناسىۋەتلەر ئۇرۇشىدىن بۇيانقى «ئىچ پۇشقى» نى چىقىرىۋېتىشقا پۇرسەت تۇغدۇردى. مىسلىسىز ھەربىي ۋە ئىقتىسادىي قۇدرەتكە ئىگە بۇ زور ئىمپېرىيە «دۇنيا ساقچىسى» سۈپىتىدە ئوتتۇرىغا چىقۇۋاتىدۇ.

«ئامېرىكا چۈشى» ئەنە شۇنداق تارىخىي شارائىتتا دۇنيانىڭ ھەرقايسى بۇلۇڭ - يۇشقاقلرىدىكى ياشلارنىڭ ئورتاق «ئۇتوپىيىسى» گە ئايلانغان، نىۋ - يوركنىڭ ئەڭ ئاۋات رايونى بولغان مانخاتتاننىڭ جەنۇبىي گىرۋىكىدە قەد كۆتۈرۈپ تۇرغان ئەركىنلىك ھەيكىلى قولىدىكى پارلاپ تۇرغان مەشئەل بىلەن ئاسىيا، ئافرىقا ۋە لاتىن ئامېرىكىسىدىكى مىليونلىغان ياش قەلبلىرىنى ئاشۇ «ئەركىن دۇنيا» غا چاقىردى. ئىنگىلىز تىلى ئۆگىنىش قىزغىنلىقى گويا سېمىز رادىئو دولقۇنىدەك يەر شارىنى

1

«ئامېرىكا چۈشى» 17 - ئەسىردىن باشلاپ، ياۋروپالىق تەۋەككۈلچىلەرنىڭ يېڭى غايىسىگە ئايلانغان بولسا، 20 - ئەسىردىن كېيىن، بولۇپمۇ ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدىن بۇيان تەرەققىي قىلىۋاتقان ئەللەردىكى ياشلارنىڭ چىقىش يولى تېپىشتىكى «ئۇتوپىيىسى» گە ئايلاندى. پادىچىلار ئىشتىنى، كوكوكولا، جاز مۇزىكىسى، مېكائىل جېكسون، ھوللىۋودنىڭ چولپانلىرى، جوردان، تەيسېن، بىل گېتتىس، مەك دونالد، كېنتاكې قاتارلىق يېڭىدىن - يېڭى ئاتالغۇلار غەرب ياشلىرىنىڭلا ئەمەس، بەلكى ئۇ - چىنچى دۇنيا ئەللىرىدىكى ياش - ئۆسمۈرلەر ئارىسىدا «مودا» بولۇپ قالدى.

سابق سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ پارچىلىنىشى ئامېرىكىدىن ئىبارەت دەرىجىدىن تاشقىرى چوڭ دۆلەتنى دۇنيا تەرتىپىنىڭ تەنھا «خوجايىنى» غا ئايلاندۇردى. سوغۇق مۇنا - سۆھەتلەر ئۇرۇشى ئاخىرلاشتى. ياۋروپا ئىتتىپاقىنىڭ بىر - لىكى كۇنساين كۇچىيىپ باردى. ئامېرىكا دوللىرىنىڭ

MIRAS

قايلىدى. TOFEL، GRE قاتارلىق خەلقئارالىق ئىنگلىز تىلى ئىمتىھانلىرى «ئامېرىكا چۈشى» نى چۈشەۋاتقان تۈرلۈك ئىرقىتىكى ياشلارنىڭ ئۆز تەقدىرىنى بەلگىلەشتە. كى «پىلىسرائ كۆۋرۈكى» گە ئايلاندى.

2

ئۇزاق مەزگىلگىچە ئېتىۋېتىلگەن قوۋۇقلار ئاخىرى ئاستا - ئاستا ئېچىلدى. تىنچ ئوكيان قىرغاقلىرىدىن چايدى قىلىپ كەلگەن تاشقى دۇنيانىڭ رەڭگارەڭ ئۇچۇرلىرى قاتمۇقات تاغلارنىڭ قورشاۋى ئىچىدە مۇگدەپ قالغان بۇ زېمىنغا خېلىلا كېچىكىپ يېتىپ كەلدى. شۇ چاغلارغىچە يىراقىتىكى ئامېرىكىنى «قەغەز يولۋاس»، ياپونىيىلىكلەر - نى «ئالۋاستى، ياپون پاكارىلىرى»، سوۋېت ئىتتىپاقىنى «رېۋىزىيونىزمچى» (شىۋىجىڭجۇيى) دەپ شەكسىز يۈسۈندە ئىشىنىپ كەلگەن بۇ كىشىلەر، ئىشىكىنىڭ ئېچىۋېتىلىشى بىلەن بىردىنلا ھاك - تاڭ بولۇپ قالدى: توۋا، دۇنيا قاينام - تاشقىنىققا چۆمگەن 20 - ئەسىرنىڭ ئىككىنچى يېرىمىدا ئۇلار دۇنيا ئېقىمىدىن قانچىلىك دەرد - جىدە كەينىدە قالغان - ھە!

1985 - يىلىدىن باشلاپ تۇنجى تۈركۈمدىكى ئۇيغۇر ياشلىرى ئوقۇش ئۈچۈن ياپونىيىگە باردى. شۇنىڭدىن باشلاپ، ياۋروپا ۋە ئامېرىكىغا بېرىپ ئوقۇيدىغان ئۇيغۇر ئوقۇغۇچىلار كۇنساين كۆپەيدى. چەت ئەللەردە ماگىستىر ۋە دوكتورلۇق ئوقۇشلىرىنى تاماملىغاندىن كېيىن، شەرەپ قۇچۇپ قايتىپ كەلگەن ياكى ياپونىيە، ئامېرىكا ۋە ياۋروپا ئەللىرىدە خىزمەت تېپىپ ئىشلەۋاتقان بىر قىسىم كىشىلەرنىڭ «خۇش خەۋەر» لىرى دىيارىمىزدا ئۆز كەلگۈسىنىڭ تاتلىق خىياللىرىنى سۈرۈۋاتقان ياشلىرىمىزنى مەسىلىسىز دەرىجىدە جەلپ قىلدى.

دەۋر ئۆزگەردى، رىقابەت كەسكىنلەشتى، ياش بىر ئەۋلادنىڭ قىممەت قارىشىمۇ يېڭىلاندى. ماكان چەكلەنمىسى ۋە مەدەنىيەت چېگرىسى بۇزۇپ تاشلىنىپ، دۇنيا مەدەنىيىتىنىڭ ئومۇمىي ئېقىمىغا قاتنىشىش 90 - يىللاردىن بۇيانقى ياشلارنىڭ غايىسى بولۇپ قالدى.

مۇشۇنداق بىر مىللەت، مانا مۇشۇنداق بىر تارىخىي پۇرسەتتە مۇرەككەپ تاللاش سىنىقىغا دۇچ كەلگەن ياش بىر ئەۋلادنى يېتىشتۈردى. بۇ ئەۋلادنىڭ تەپەككۈر ئۆسۈشى.

20035

سۈلى، قىممەت قارىشى، قىزىقىشى ئۆز ئاتا - ئانىلىرىدىن كەسكىن پەرقلىنەتتى. ئۇلاردا قىزغىنلىقمۇ، تەۋەككۈلچىمۇ - لىكىمۇ ۋە سىناپ بېقىش روھىمۇ بار ئىدى؛ شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئۇلاردا يەنە راھەتپەرەستلىكمۇ، چۈشكۈندۈ - لۈكمۇ ھەمدە ئۆز كىملىكىگە نىسبەتەن ئىنكارچىلىقمۇ بار ئىدى.

دۇنيانىڭ تېز سۈرئەتتىكى ئۆزگىرىشى كىشىلەرنىڭ ئىدىيە ۋە كۆز قارىشىدا ئۆزگىرىش شەكىللەندۈردى. ئۇلارنىڭ ئەمدى ئاتا - ئانىلىرى ئۆز بېشىدىن كەچۈرگەن ئەشۇ كونا تارىخنى ئەسلا قايتا تەكرارلىغۇسى يوق ئىدى. چۈنكى ئۇلار ئۆز مەۋجۇتلۇقىنى ساقلاش، جەمئىيەت - نىڭ ئاساسىي ئېقىمىدىن ئورۇن ئېلىش ئۈچۈن كونا بىر ئەۋلادقا قارىغاندا ھەسسىلەپ بەدەل تۆلەشكە توغرا كەلدىغانلىقىنى ئوبدان بىلەتتى.

ئۆز كەلگۈسىنى قۇرۇش ئارزۇسى بىلەن چىقىش يولى ئىزدەش ئىستىكى نۆۋەتتىكى ياشلىرىمىز ئارىسىدا چەت ئەللەرگە چىقىپ ئوقۇش دولقۇنىنى قوزغىدى. ھەتتا بىر قىسىم ياشلار، ئۈمىدىنى چەت ئەلگە چىقىشقا باغلاپ، خېلى ئۇزاق يىللارغىچە «ياۋروپا چۈشى» بىلەن «ئامېرىكا چۈشى» نى چۈشەپ يۈردى. ئۇلارنىڭ بەزىلىرى تەكلىماكاننىڭ مېۋىلىك دەرىخى بولغاندىن ياۋروپانىڭ قاقشال دەرىخى بولۇپ قالسامچۇ دەپ ئويلاشتى...

خەيرىيەت، ئۇلارنىڭ بەزىلىرى ئاخىرى چەت ئەلگىمۇ چىقتى. ۋەھالەنكى، ئۆز ئېلىدە ھېچقانداق بىر ئىش تەۋەرتەلمىگەن، بۈتكۈل ئۈمىدىنى يىراقتىكى ئۆزىگە تالىق بولمىغان غايىۋى مەنزىرىلەرگە باغلىغان بۇ كىشىلەر ئۈمىدىمۇ ھېچبىر «جەننەت» نىڭ ھېدىنى ھىدلىيالمىدى. ئەمەلىيەتتە، ياۋروپانىڭ «قاقشال دەرىخى» بولۇشمۇ ئۈنچىلىك ئاسان ئەمەس ئىدى.

چەت ئەللەردە، بولۇپمۇ ياۋروپا ۋە ئامېرىكىدا ئۆسۈپ بىلىم ئېلىش، دۇنيا پەن - تېخنىكىسى ۋە ئەڭ يېڭى ئۇچۇرلار بىلەن تونۇشۇش بىزگە ئوخشاش ئارقىدا قالغان خەلقلەر ئۈچۈن مۇھىم ئىش. بۈگۈنكى كۈندە تەرەققىي قىلىۋاتقان ئەللەردىكى ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ زامانىۋىدە - لىشىش قەدىمى ئۇلارنىڭ دۇنيانىڭ ئالغا كەتكەن قىسمى - ئامېرىكا ۋە ياۋروپا ئەللىرىنىڭ ئىلغار پەن -

تېخنىكىسى ۋە مەدەنىيىتى بىلەن قانچىلىك دەرىجىدە ئۇچراشقانلىقى تەرىپىدىن بەلگىلەنمەكتە.

ئەمما، قارا - قويۇق سىرتقا ئىنتىلىش، ئۆزىنى چۈ - شۈرۈپ، ئۆزىگە مايىل بولۇش، چەت ئەلنىڭ ھەممە نەرسىسىگە چوقۇنۇش، چىقىش يولىنى پەقەتلا چەت ئەل - دىن ئىزدەش، كۆز ئالدىدىكى ئىمكانىيەت ۋە پۇرسەت - لەرگە ئېتىبارسىز قاراپ، ئۆزىگە تالىق بولمايدىغان غايە - ۋى نەرسىلەرگە ئىنتىلىش... مانا بۇ نۆۋەتتىكى بىر قىسىم «ئامېرىكا چۈشى» چۈشەۋاتقان ياشلىرىمىزنىڭ قىزىققان پىسخىكىسىدۇر.

شۇنداق، چەت ئەل رىۋايەتلەردىكى جەننەت ئەمەس، ئۇ بىز ياشاۋاتقان مۇشۇ رېئاللىقتىنمۇ كەسكىن بولغان بىر رېئاللىق. ناۋادا سىز ئاشۇ كەسكىن رېئاللىق ئىچىدىن ئۇتۇپ چىقالايدىغان غەيرەت - شىجائەت ۋە ئىرادىگە ئىگە بولسىڭىز، ئۆز ۋەتىنىمىزنىڭ ھەرقانداق يېرىدە ئۆز «جەننەت» ئىگىزىنى قۇرۇپ چىقالايسىز!

ئۆتكەن ئەسىرنىڭ 90 - يىللىرىدا شىنجاڭ ئۇنىۋېر - ستېتىدا مۇنەۋۋەر ستۇدېنت، ئىنگىلىز تىلى ماھىرى ۋە ياشلارنىڭ ئۈلگىسى بولۇپ ئوقۇغان قەيسەر مەجىت خېلى يىللارغىچە «ئامېرىكا چۈشى» چۈشكەن ياشلارنىڭ بى - رى ئىدى. خەيرىيەت، ئۇنىڭ چۈشى ئاخىرى رېئاللىققا ئايلاندى. بۇ چۈشنى رېئاللىققا ئايلاندۇرغىنى ئۇنىڭ تاتلىق خىيالى ئەمەس، بەلكى شۇ خىيالى رېئاللاشتۇرغان تەۋرەنمەس ئىرادىسى ئىدى. ئارىدىن بەش - ئالتە يىل ئۆتۈپ كەتتى. قەيسەر مەجىت ئامېرىكىدا ياشاش، ئوقۇش ۋە خىزمەت قىلىش جەريانىدا غايە بىلەن رېئاللىق ئۆت - تۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنىڭ ئىچكى مەنىسىنى چوڭقۇر دەرىجىدە چۈشىنىپ يەتتى ھەمدە ئۆزىنىڭ بىر پارچە ئاددىي ئوچۇق خېتى بىلەن «ئامېرىكا چۈشى» نى رېئال - لىققا ئايلاندۇرۇش ئۈچۈن كۈرىشىۋاتقان ياشلارغا چۈ - شەنچە بەردى.

3

مەزكۇر ئوچۇق خەتنىڭ ئاپتورى ھەققىدە ئاز - تولا ئۇچۇر بېرىش زۆرۈر بولسا كېرەك.

قەيسەر مەجىت 1970 - يىلى ئاتۇشنىڭ بىر تاغلىق يېزىسىدا ئوقۇتقۇچى ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. باشلانغۇچ ۋە ئوتتۇرا مەكتەپلەرنى شۇ جايدا تۈگەتكەندىن كېيىن،

1988 - يىلى شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئىگىلىك باشقۇ - رۇش فاكۇلتېتىغا قوبۇل قىلىنغان. 1993 - يىلى ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن، يەنە شۇ فاكۇلتېتقا ئىقتىسادشۇناس - لىق كەسپى بويىچە ماگىستىر ئاسپىرانتلىققا قوبۇل قى - لىنغان. بۇ جەرياندا ئۇنىڭ «تارىم» ۋە «تەڭرىتاغ» ژۇرناللىرىدا بىر قانچىلىغان ئەدەبىي ئاخباراتلىرى ئېلان قىلىنغان ۋە تەسىر قوزغىغان. ئىنگىلىز تىلىغا ئالاھىدە ما - ھىرلىقى بىلەن ئوقۇغۇچىلار ئارىسىدا داڭق چىقارغان. 1996 - يىلى ماگىستىر ئاسپىرانتلىقنى تاماملىغاندىن كې - يىن، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئىگىلىك باشقۇرۇش فا - كۇلتېتىدا لېكتور بولۇپ ئىشلىگەن. شۇنىڭدىن كېيىن ئىنگىلىز تىلىنىڭ GRE ، TOFEL قاتارلىق خەلقئارالىق ئىمتىھانلىرىدىن ئۆتۈپ، ئامېرىكىنىڭ بوستون شەھىرىد - دىكى شەرقىي شىمال ئۇنىۋېرسىتېتى ئىقتىسادشۇناسلىق فاكۇلتېتىنىڭ «ئوقۇتۇش ياردەمچىسى» ئوقۇش مۇكاپا - تىغا ئېرىشكەن. شۇنىڭ بىلەن 1998 - يىلى 1 - ئايدا خەلقئارا ئىقتىساد كەسپى بويىچە ئاسپىرانتلىققا ئوقۇشقا كىرگەن. 1999 - يىلى 6 - ئايدا ئوقۇش پۈتتۈرۈپ، ماسسا چۇسېتېس شىتاتىدىكى «ئىزچىللىق» ناملىق خۇسۇسىيە - لار ئىگىدارچىلىقىدىكى سەھىيە مۇلازىمىتى بىلەن شۇ - غۇللىنىدىغان شىركەتتە «سانلىق مۇلۇمات ۋە بازار ئانا - لىزچىسى» بولۇپ خىزمەتكە كىرگەن.

2000 - يىلى ئەتىيازدا ئۇ يەنە بوستوندىكى شەرقىي شىمال ئۇنىۋېرسىتېتى ئىنژېنېرلىق ئىنستىتۇتىنىڭ «ئۇ - چۇر سىستېمىلىرىنى باشقۇرۇش» كەسپىگە ماگىستىرلىق ئاسپىرانتلىققا قوبۇل قىلىنغان. 2002 - يىلى 12 - ئايدا ئوقۇش تاماملاپ، ئۇچۇر ئىلمى بويىچە ئىككىنچى قېتىم ماگىستىرلىق ئىلمى ئۇنۋانىغا ئېرىشكەن.

قەيسەر مەجىت ھازىر ئامېرىكا شەرقىي شىمالىي ئۇ - نۋېرسىتېتى قارىمىقىدىكى چوڭلار ماگارىپ ئىنستىتۇتىدا ئىقتىساد، ستاتىستىكا ۋە ئۇچۇر باشقۇرۇش پەنلىرى بو - يىچە لېكتور بولۇپ ئىشلىمەكتە. ئۇ ھازىر ئامېرىكا خەلق - مۇرا ئىقتىسادشۇناسلار جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى، خارۋارد ئۇ - نۋېرسىتېتى ئوتتۇرا ئاسىيا تەتقىقات ئىنستىتۇتىنىڭ ئەزا - سى.

مۇھەررىرى: مۇختار مۇھەممەد

M
I
R
A
S



چەت ئەلگە چىقىپ ئوقۇشنى ئارزۇ قىلىۋاتقان بىر ياشقا ئوچۇق خەت

ئەگەر يېقىن مەزگىلدىكى نىشانىڭىز چەت ئەلگە چىقىپ ئوقۇش بولسا، مانا مۇشۇنىڭ ئۆزى نىشانىڭىزغا قاراپ تۇنجى قەدەمنى باسقانلىقىڭىزدۇر. كىشىلىك تۇرمۇشتا ئىنسان باشقىلارنىڭ ياردىمىگە، مەسلىھەتتىگە موھتاج بولۇپ تۇرىدۇ. ياخشى نىيەتلىك كىشىلەر قولىدىن كېلىشىچە ياردەم قىلىدۇ، مەسلىھەت بېرىدۇ، ياردەمنىڭ چوڭى ھەم كىچىكى بولىدۇ، شۇنىڭدەك مەسلىھەتنىڭ توغرىسىمۇ، نامۇۋاپقىمۇ بولىدۇ. گەپ، شۇ شەخسنىڭ باشقىلارنىڭ قىلغان ياردىمىگە توغرا ئىنكاس قايتۇرالىشىدا، باشقىلار بەرگەن مەسلىھەتلەر ھەققىدە توغرا ھۆكۈم چىقىرالىشىدا. شۇ ۋەجىدىن مەن سىزنىڭ قېرىنداشلارغا خەت يېزىپ ھەل قىلالىغان بەزى مەسلىھەتلىرىڭىز ھەققىدە مەسلىھەت سورىغانلىقىڭىزنى قوللايمەن، ئۆز نۆۋىتىدە ۋاقىت ئاجىز رىتىپ سوئاللىرىڭىزغا جاۋاب يازغان قېرىنداشلارغىمۇ رەھمەت ئېيتىمەن.

يېقىندا بىر ياش قېرىنداشىمىزنىڭ تور ئارقىلىق دۇنيادىكى قېرىنداشلاردىن ئۆزىنىڭ چەت ئەلگە چىقىپ ئوقۇش مەسلىسى ھەققىدە مەسلىھەت سوراپ يازغان خېتى ۋە ئۇنىڭغا جاۋابىمەن بەزى قېرىنداشلىرىمىزنىڭ قايتۇرغان ئىنكاسلىرىنى ئوقۇپ قالدىم. مەنمۇ ئاشۇ ياش-تەك جەريانلارنى باشتىن كەچۈرۈپ، چەت ئەلدە ئوقۇش پۇرسىتىگە ئېرىشىش، خىزمەت قىلىش، ياشاش، قىسقىسى رېئاللىق بىلەن غايىنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر مەيدان چايىقلىپ ئۆتۈشەك جەريانلارنى باشتىن كەچۈرگەچكە، بۇ ياش ۋە ئۇنىڭغا ئوخشاش ئارزۇسى بار قېرىنداشلىرىمىزغا ئاز-تولا پايدىسى بولسۇن ئۈچۈن بۇ ئوچۇق خەتنى يازدىم. سالام قېرىنداشىم:

ئالدى بىلەن ئېلېكترونلۇق توردىن پايدىلىنىپ، كەلگۈسىڭىز ھەققىدە دۇنيادىكى قېرىنداشلىرىمىز بىلەن پەكر ئالماشتۇرۇشنى باشلىغانلىقىڭىزنى تەبرىكلەيمەن.

گېگىپىزنىڭ ئورامىدىن قارىغاندا، 20—22 ياشلار ئۆيچۆرىسىدىكى ھاياتقا سوئال قويۇپ، ئويلىنىپ ياشايدىغان يىگىت ئوخشايسىز. مانا بۇ سىزنىڭ بايلىقىڭىز. ياشلىق ئىنتىلىش، جاسارەت—توغرا نىشان ۋە ئىزچىل ھەرىكەت بىلەن بىرلەشكەندىلا، ئاندىن ئۈنۈم ھاسىل قىلىدۇ. سىزدە ئالدىنقى ئۇچ خىل ئامىل بار ئىكەن. ئەمدى كېيىنكى ئىككى خىل ئامىل ھەققىدە كۆپچىلىكنىڭ مەسلىھەتى، ئۆزىڭىزنىڭ ئىمكانىيىتى ئاساسدا قارار چىقىرىپ، ھەرىكەتكە ئاتلىنىڭ. يەنى بوشاشماي تىرىشىپ ئۆگىنىڭ.

ئىشىنىڭكى، تىرىشچان، توغرا نىيەتلىك كىشىلەر ھامان ئارمىنىغا يېتەلەيدۇ. ھاياتتا بىز نۇرغۇن قەدەملەرنى باسىمىز، ئەمما ھاياتىمىزغا، تەقدىرىمىزگە تەسىر كۆرسىتىدىغان بىر نەچچە قەدەم ئىنتايىن مۇھىم. ئادەم ئاشۇنداق مۇھىم قەدەملەرنىڭ بىرىنى سىزنىڭ يېشىڭىزدىكى چاغلاردا باسدۇ. خۇشاللىقنىڭ يېرى، سىز قەدەمنى توغرا يۆنىلىشكە قاراپ ئېلىۋېتىپسىز. بۇ سىزنىڭ چەت ئەلگە چىقىپ ئوقۇشنى مەقسەت قىلىشىڭىزلا توغرا يۆنىلىش، دەپ كەسكىن ئېيتقىنىم ئەمەس. بەزىلەر چەت ئەلگە ئوقۇشقا چىقماي تۇرۇپمۇ، چەت ئەلگە چىققان بەزىلەرگە قارىغاندا ئۆز ۋەتىنىمىزدە ئەھمىيەتلىك، ياخشى ئىشلارنى قىلىپ ياشايدۇ، ئالاھىلى، بىزنىڭ دېھقانلىرىمىز، سودىگەر، ھۈنەرۋەنلىرىمىز، ئوقۇتقۇچىلىرىمىز ۋە زىيالىيلىرىمىزنىڭ ئىچىدىمۇ پەزىلەتلىك ئىنسانلار بار. ئۇلار ئۆز شارائىتىلەردىن پايدىلىنىپ، خەلقىمىز ياشاۋاتقان مۇھىتنىڭ پاك ۋە ساپ بولۇشى، ئەنئەنىمىزنىڭ داۋاملىشىشى، يوقاپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن ئۈن—تىنىسىز تۆھپە قوشىدۇ. مەن ئۇلارنىڭ تۈكۈۋاتقان تەرلىرىنىڭ، بېرىۋاتقان قۇربانلىرىنىڭ ئۇلۇغلىقىنى چەت ئەلگە چىققاندىن كېيىن بىلىدىم. مېنىڭ سىزنى توغرا يۆنىلىشكە قاراپ مېگىپسىز دېگىنىمىدە، سىزنىڭ بىلىم ئېلىشقا قىزىققانلىقىڭىز، كەلگۈسىڭىزنى ياخشى ئورۇنلاشتۇرۇشقا ئىنتىلىدىغانلىقىڭىزنى كۆزدە تۇتقانلىقىمىدۇر. ئەلۋەتتە، بۇ بىر ساغلام پىسخىكا ۋە ئاكتىپ كىشىلىك قاراشتۇر. سىستېما نەزەرىيىسى بويىچە پىكىر يۈرگۈزگەندە كۆپىنچە ياكى كۆپلىكتىن ئىقتىدارى ئۇنى تەشكىل قىلغۇچى يەككە ئامىللارنىڭ كۈچلۈك—ئا-

جىزلىقى بىلەن مۇناسىۋەتلىك، ياشلار مانا مۇشۇ تۈپنىڭ ماتورى. ئەپسۇسكى، ئەتراپىمىزغا باقساق، سىز دېمەتلىك نۇرغۇن ئىنى—سىڭىللىرىمىز بار، ئۇلارنىڭ ھەممىسى سىزدەك روھىي ھالەتتە بولسا ياخشى بولاتتى، ئەمما رە—ئاللىق ئۇنداق ئەمەس، ئىجتىمائىيىتىمىزدە جەمئىيەتنى ئۈنۈملۈك ئىدارە قىلىپ، كىشىلەرنىڭ ھەرىكىتىنى توغرا، ئاكتىپ يۆنىلىشكە يېتەكلەيدىغان مېخانىزم بىزدە ئاشۇ يۇقىرىدا مەن ئېيتىپ ئۆتكەن بىر قىسىم ياخشى ئىنسانلارمىزنىڭ تىرىشىشىغا باقماي، تۈرلۈك سەۋەبلەر تۈپەيلى، كۈنساپىن سۇسلىشىپ كېتىۋاتىدۇ. لېكىن، بىر مەلەت، بىر جەمئىيەت زىددىيەت ۋە بېسىم ئىچىدە ياكى تەرەققىي قىلىدۇ ياكى غايىب بولىدۇ، شۇڭا بىز ئۈچۈن يول بىرلا، ئۇ بولسىمۇ، ئاجىزلىقتىن غالىب كېلىپ، ئالغا قاراپ مېڭىش. كىشىلىرىمىز جاھان كۆرگەنسىمۇ، ئۇچۇر ئالماشتۇرۇش كۈچەيگەنسىمۇ بۇ نۇقتىنى تېخىمۇ ئېنىق تونۇپ، ئۆزىنىلا ئەمەس، كۆپىنچە ئويلايدىغان، خەلقىگە، جۈملىدىن ياشلارغا قولدىن كېلىشىچە ياردەم بېرىشكە ئىنتىلىدىغان كەيپىياتنىڭ شەكىللىنىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلىشى مۇمكىن.

ۋەھالەنكى، سىزدەك بىلىم ئىزدىگۈچىلەرنى قوللاشنى كۆپچىلىك قېرىنداشلىرىمىز بۇرچ ۋە شەرەپ دەپ بىلىشىمۇ، ئەمما قوللاشنىڭ دەرىجىسى ۋە مەزمۇنى كىشىلەرنىڭ ياشاۋاتقان يەردىكى شارائىتى ۋە ئىمكانىيىتىگە بېقىپ ئوخشاش بولمايدۇ. سىز بىلىم ئېلىش، ئوقۇش ئۈچۈن چەت ئەل تۇرۇپقىغا قەدەم باسقانىڭىزدا ئاشۇلارنى ھېس قىلالايسىز. ئىشىنىڭكى، بوشاشماي تىرىشچانلىق كۆرسەتسىڭىزلا، سىزنىڭ مەقسىتىڭىز ئەمەلگە كېلىشى مۇمكىن. مەن ئۆزۈم تونۇيدىغان چەت ئەلگە چىقىپ ئۆتۈپمەن، دەپ نىيەت قىلغان كىشىلەرنىڭ ھەممىسىنىڭ دېگۈدەك ئامېرىكا، كانادا، ئەنگىلىيە، ئاۋسترالىيە، گېرمانىيە ۋە ياپونىيە قاتارلىق دۆلەتلەرگە ئوقۇشقا چىقىپ ئوقۇپ، خىزمەت قىلىپ تۇرۇۋاتقانلىقىنى بىلىمەن، دېمەك، ئۇ مۇمكىن. مەن دېھقاننىڭ بالىسى، ئىقتىسادىي ئاساسم يوق، دەپ مەيۈسلەنمەك، مەنمۇ تاغلىق رايوندا باشلاندىم. غۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى ئائىلىسىدە تۇغۇلغان، ئۇ رۇمچىدە ئالىي مەكتەپتە ئوقۇپ، خىزمەت قىلىپ ئاندىن

M
I
R
A
S

2003

پايدىسىنى كۆرۈپ كەلگەن، ئەمما ئۇزاق بىر مەزگىل ئىكەنلىكى ئېتىلىپ قالغان بېكىنمە مۇھىتنىڭ تەسىرىدە نادان ۋە نامرات قالغان ئۇيغۇرلارنىڭ دەماللىققا چەت ئەلگە چىقىشىنى ماددىي جەھەتتە مەنپەئەت ئېلىشنىڭ تېز ۋە ئۈنۈملۈك يولى دەپ قارىغانلىقىدىن بولۇشى مۇمكىن. نېمىلا دېگەن بىلەن ئىقتىسادنىڭ نۇرغۇن ئىشلاردا ھەل قىلغۇچ رول ئوينايدىغانلىقى ناھايىتى ئېنىق. بۇ خۇددى بىرگە بىرنى قوشسا، ئىككى بولىدۇ ياكى يامغۇر ياغسا، يەرنى ھۆل قىلىدۇ، دېگەندەكلا ھەممىگە ئايان ھەقىقەت. ئەڭ دەسلەپتە ئۇيغۇر تىجارەتچىلەر ئوتتۇرا ئاسىيا مەملىكەتلىرىگە يۈرۈش قىلدى، ئوقۇغۇچىلار ئاساسلىقى يا-پونىيىگە يۈرۈش قىلدى. ياپونىيىدەك ئەمگەك كۈچى قىممەت، مائاش ئۈستۈن ۋە مال باھاسى يۇقىرى دۆلەتتە ئىقتىسادچانلىق بىلەن ئوقۇپ، دەرىستىن سىرت چاغلاردا ئىشلەپ پۇل تېپىپ ۋەتەنگە قايتقان ئوقۇغۇچىلارنىڭ نىسبەتەن باي ھالەتتە پەيدا بولۇشى، بەزى كىشىلەردە-مىزگە چەت ئەلگە چىقىش خۇددى ئۇيغۇر خەلق چۆ-چەكلىرىدىكى «ئېچىل داستانىم، ئېچىل» دىكىدەك، چەت ئەلگە چىقىش بىلەن پۇل، بايلىق ئۆزى كېلىدىغان-دەك تەسىر بەردى. ئەمەلىيەتتە بۇ تەسىرلەرنىڭ بەزىلىرى مۇھىت ۋە شارائىت ئۆزگەرگەن ئەھۋال ئاستىدىلا راست بولۇشى مۇمكىن. بەزى كىشىلەرىمىز ئۆزىنىڭ پۇقرالىرى-نىڭ قورسىقىنى تولۇق باقالماي قالغان، ئارقىدا قالغان دۆلەتلەرگىمۇ «چەت ئەل» دەپ چىقىپ بېقىشتى. بۇنداق دۆلەتلەرگە چىققاندىن ئامېرىكا، كانادا، ئەنگىلىيە، گېرمانىيە ۋە ياپونىيىگە چىقىپ كۆرۈپ باققان ياخشى. ئەگەر ئوقۇش ئۈچۈن بولسىمۇ.

ئارىمىزدا بەزىلەر ئېھتىمال بۇلارنى ئوقۇۋېتىپ، بۇ بەكلا رېئالىستىك قاراشقۇ، بىز قىلىشقا تېگىشلىك يەنە نۇرغۇن ئىشلار تۇرسا، دەپ ئەيىبلەش نەزەردە بولۇشى مۇمكىن. توغرا، بىز ئۈچۈن يەنە نۇرغۇن ئەھمىيەتلىك ئىشلار بار. سۆزلەپ كەلسەك، توغرا ئادەم بولۇپ يا-شاشتىن تارتىپ، قولىدىن ئىش كېلىدىغان ئىختىساس ئە-گىسى بولۇپ ياشاشقچە، ھاياتنى مەنىلىك ئۆتكۈزۈشتىن تارتىپ ئەۋلادلارغا ئابىدە تىكلەشكچە بەزى مەسىلىلەرنى تالاش-تارتىش قىلغاندىن كۆرە، ھەر كىشى ئۆز لايىقىدا

TOFEL, GRE ئىمتىھانلىرىنى بېرىپ ئامېرىكىغا ئوقۇشقا كەلگەن. مەن تونۇيدىغان كىشىلەرنىڭ بىر نەچچىسىمۇ قەشقەر، ئاقسۇ، كورلا، تۇرپاننىڭ يېزىلىرىدا، كىچىك با-زارلىرىدا تۇغۇلۇپ چوڭ بولۇپ، ئالىي مەكتەپنى پۈتتۈ-رۈپ، كەيپ-ساپانلىق، ھۇزۇر-ھالاۋەتنىڭ كەينىدە بولماي، تىرىشىپ ئوقۇپ چەت ئەللەرگە ئوقۇشقا كەلگەن. ئىقتىساد مەسىلىسى ئەلۋەتتە يالغۇز سىزنىڭلا ئەمەس، ئاساسەن ياشلىرىمىزنىڭ بېشىنى قاتۇرىدىغان مەسىلە. دېھقانلىرىمىز بىلەن مائاشلىق خىزمەتچىلەرنىڭ ئوتتۇ-رىسىدىكى كىرىم پەرقىنى ۋەتەندە چوڭراق دېيىشكە بولىمۇ، ئەمما چەت ئەللەردىكى تۇرمۇش ۋە باھا سى-تېمىسى بويىچە ھېسابلىغاندا ئاساسەن ئوخشاش. يەنى، ئاتا-ئانىسى دېھقان بولغان ۋە كادىر بولغان ياشلىرىمىز چەت ئەلدە ئوقۇشنىڭ ۋە تۇرمۇشنىڭ قەدىمى ئاساسەن ئوخشاش پەللىدىن باشلايدۇ. سىز ئاۋۋال تىرىشىپ ئۆ-گىنىپ تەييار بولۇڭ، پۇرسەت، تەلەپ رىزىق دېگەنلەر ئاندىن سىزگە مەنسۇپ بولىدۇ. مېنىڭچە چەت ئەلنىڭ مۇھىتى ھەرقانچە گەركىن، گۈزەل ۋە باياشات بولسىمۇ، ئەمما چەت ئەلدىكى ھەر بىر ئۇيغۇر ئۆزى تۇغۇلۇپ چوڭ بولغان مۇھىتى، ئىجتىمائىيلىقىنى سېغىنىدۇ. بۇ خىل ئىجتىمائىي مۇھىتنى، كەيپىياتنى مەلۇم سان ۋە سۈپەت پەيدا قىلىدۇ. دېمەك، بۇ خىل مۇھىت ئۆز نۆۋىتىدە مەلۇم ساندىكى ئۇيغۇرلارنىڭ بولۇشىنى تەلەپ قىلىدۇ. مۇشۇ مەنىدىن ئېيتقاندا، چەت ئەلدىكى ھەر بىر قېرىندىشىمىز-نىڭ ئەتراپىدا ۋەتەنداشلىرىمىزنىڭ كۆپ بولۇشى ياخشى ئىش. سىزدەك ياشلارغا نىسبەتەن، ئوقۇش يولى بىلەن كېلىش مۇمكىن. گەرچە ئۇنىڭ جەريانلىرى مۇرەككەپ، جاپالىق، ئۇزاق ۋە قىممەت بولسىمۇ. ئۇيغۇرلارنىڭ ئو-قۇش، تىجارەت ۋە باشقا سەۋەبلەر بىلەن چەت ئەلگە چىقىشى 1980-يىللاردىن كېيىن يىللىرى كۈچىيىشكە باشلىغان بولۇپ، ئۇيغۇر جەمئىيىتىدە 80، 90-يىل-لارنىڭ ئوتتۇرىلىرىغىچە چەت ئەلگە چىققانلارغا ھەۋەس قىلىدىغان بىر خىل كەيپىيات شەكىللەنگەنىدى. بۇ كەيپى-ياتنىڭ شەكىللىنىشى يۈزە كۆزەتكەندە، يىپەك يولى ۋا-دىسىدا، ئوتتۇرا ئاسىيا دالالىرىدا ئاتا-بوۋىلىرى خەلقئارا سودا-تىجارەت بىلەن شۇغۇللىنىپ، خەلقئارا ئالاقىنىڭ

ئىش قىلغان تۈزۈك.

ئەمما، باشقا دۆلەتلەر، بولۇپمۇ غەرب ئەللىرى قانچە تەرەققىي قىلغان بولمىسۇن، ئۇلارنى غايىۋى جەننەت، دەپ قاراپ ھەممە ئۈمىدلىرىنى شۇ يەرگە باغلاش ئاقلا- نىلىك ئەمەس. مۇشۇ نۇقتىنى چىقىش قىلىپ تۇرۇپ، مەن تۆۋەندىكىلەرنى سىزگە ۋە سىزگە ئوخشاش ئىستەكتىكى ياشلارنىڭ دىققىتىگە سۈندۈم:

چەت ئەلگە كېلىشتىن بۇرۇن مۇنداق بىر قانچە نۇقتىغا دىققەت قىلىش كېرەك.

چەت ئەلگە كېلىپ ئوقۇش ياخشى ئىش، ئادەم بىر تەرەپتىن بىلىم ئالىدۇ، بىر تەرەپتىن جاھان كۆرىدۇ، دۇنيانى، شەيئىلەرنى چۈشىنىش چوڭقۇرلىشىدۇ. ئۆز ئال- دىغا مۇستەقىل ياشاش جەريانىدا ئىنسانلىق خاراكتېرى مۇستەھكەم بولۇپ يېتىلىپ بارىدۇ. لېكىن چەت ئەلگە چىقىپ ئوقۇش بىر ئادەم ئۈچۈن ھاياتتا كۆزلىگەن مەق- سىتىنىڭ ئەمەلگە ئېشىشى ئەمەس، ئەكسىچە باشلىنىش بولۇپ قېلىشى مۇمكىن. بىر قېرىندىشىمىز ئوقۇش مۇكا- پاتىغا ئېرىشكەن بىر ئوقۇغۇچى غەرب ئەللىرىدە تۇرمۇ- شنى باياشات ئۆتكۈزۈلەيدۇ. مەسىلەن، ئازادە ياتاق، خۇسۇسىي كومپيۇتېرغا ئىگە بولىدۇ، دەپ يېزىپتۇ. ئۇند- سى راست، ئامېرىكىنىڭ ئالىي مەكتەپلىرى تولۇق ئوقۇش مۇكاپاتى ئالغان ئوقۇغۇچىنى ئادەتتە ھەقسىز ئوقۇش ۋە ئوتتۇرا ھېساب بىلەن ئېيىغا 1500 دوللاردىن ئوقۇش تە- مىنات پۇلى بىلەن بىر يىلدا توققۇز ئاي تەمىنلەيدۇ. (مەكتەپنىڭ ئوقۇش مۇكاپاتى بىلەن تەمىنلىشى ئادەتتە ئىككى يىلدىن بەش يىلغىچە داۋاملىشىدۇ). ئەگەر ئىك- كى - ئۈچ ئوقۇغۇچى بىلەن ياتاقداش بولۇپ ئېيىغا ئۆي ئىجارىسى ئۈچۈن 400 - 500 دوللار تۆلەپ، تاماقنى ئۆ- زىڭىز ئېتىپ يېسىڭىز، ئۇ پۇلدا كومپيۇتېرلا ئەمەس، تېخى ماشىنىمۇ ئالالايسىز. ئەگەر ئايالىڭىز بولسا، يەنە باشقا يەردە ئاز - تولا ئىشلىمىسىڭىز بۇ يەردە ئۇ پۇل بىلەن ھەتتا ئۈرۈمچىدە بار بەزى تۇرمۇش سەۋىيىڭىزنىمۇ ساقلىيالماسلىقىڭىز مۇمكىن. چۈنكى بۇ پۇللار بۇ يەردە ئۈنچۈلا كۆپ پۇلمۇ ئەمەس، ئەلۋەتتە بۇ شەخسلەرنىڭ ئىستېمالنى تاللىشىغا باغلىق.

مۇشۇ ئىشلارنى يېزىۋېتىپ بىر ئىش ئېسىمگە كەلدى،

ئامېرىكىدىن تەنل قىلىپ ۋەتەنگە قايتقاندا، بىر نەچچە بۇرادەرلەر بىلەن چاي ئىچىپ ئولتۇردۇق. بۇرادەرلەردىن بىرى ماشىنام بار - يوقلىقىنى سورىدى. يوق، دەپ جاۋاب بەردىم ۋە چۈشەنچە بەردىم. خالسام 600 ياكى 6000 دوللارغىمۇ ماشىنا ئالالايمەن، لېكىن ھازىر زۆرۈرىيىتى يوق. مەن ئۈچۈن ماشىنا دېگەن ھەۋەس ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى زۆرۈرىيەت بولسا ئالىدىغان نەرسە، دېمىسىمۇ، ئامېرىكىدە ئىستېمال خاھشى كۈچلۈك دۆلەتتە 3000 - 4000 دوللار پۇلغىز بولسا يېڭى ماشىنا ئالالايد- سىز. چۈنكى ئىناۋەتلىك كارتۇچكا (كردىت كارد) شىر- كەتلىرى ئامېرىكا ئىقتىسادىنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالىغا قاراپ ئىستېمالچىلارنى ئۆسۈمىز (قىسقا مەزگىل) ۋە تۆۋەن ئۆسۈملۈك قەرز بىلەن تەمىنلەيدۇ (ئىناۋەتلىك كارتۇچكا ئىشلىتىش ئەمەلىيەتتە باشقىلارنىڭ پۇلىنى ۋاقتىنچە قەرز ئېلىپ ئىشلىتىش بولۇپ، ئامېرىكا ئىقتىسادىدا مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان ئالتە - يەتتە خىل مۇھىم قەرز شەكىللىرى يەنى ئۆي ئېلىش ئۈچۈن قەرز ئېلىش، ماشىنا سېتىۋېلىش ئۈچۈن قەرز ئېلىش (autoloan) لارغا ئوخشاش.

ئەمما، ئىناۋەتلىك كارتۇچكا ئارقىلىق قەرز ئۈچۈن تۆلەيدىغان ئۆسۈم ئۆي ئېلىش ئۈچۈن، ماشىنا ئېلىش ئۈچۈن ئالغان قەرزگە تۆلەيدىغان ئۆسۈمگە قارىغاندا يۇقىرى بولىدۇ. بۇ خىل تۆۋەن ئۆسۈملۈك قەرزنىڭ قە- زىقتۇرۇشىنىڭ تەسىرىدە يۇقىرى باھالىق تاۋارلارنى سې- تىۋالغانلار مەلۇم ئىقتىسادىي بېسىمنىڭ ئىچىدە ياشايدۇ، خالاس.

ئەپسۇسكى، ئوقۇش تۈگىگەن ھامان ئوقۇش مۇكاپات پۇلغىزمۇ توختايدۇ. دېمەك، مەيلى ماگىستىر ئاسپىرانت- لىقتا ئوقۇڭ ياكى دوكتور ئاسپىرانتلىقتا ئوقۇڭ، خۇددى بۇ تاغقا چىققاندا بىر ئىش. تاغقا چىققاندىن كېيىن ھەمىشە تاغنىڭ چوققىسىدا تۇرۇۋالدىغان ئىش بولمايدۇ. بەربىر چۈشمەي ئامال يوق، مەسىلە مانا مۇشۇ يەردە. ئۇنىڭدىن باشقا چەت ئەللىك ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئامېرىكىدا قانۇنلۇق تۇرۇشىنىڭمۇ چېكى بولىدۇ. ئادەتتە ماگىستىرلار ئوقۇش پۈتتۈرۈپ بىر يىل، دوكتورلار بىر يېرىم يىل ئۆز كەس- پىدىن پىراكتىكا قىلىش پۇرسىتى بار. ئەگەر شۇ جەرياندا چەت ئەللىك ئوقۇغۇچىلار خىزمەت تېپىپ شىركەتنىڭ

M
I
R
A
S

تەپتە دوكتورلۇق ئوقۇپ، نەچچە پارچە ماقالە ئېلان قىلغانلارنىڭ (ئالىي مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇتقۇچىلىقىغا ئىلتىماس قىلسا بولىدۇ) خىزمەتكە ئېرىشىشى ۋە خىزمىتىنى ساقلاپ قېلىشى نىسبەتەن يۇقىرى. ئەلۋەتتە، بۇ مۇتلەق ئىش ئەمەس. يەنىلا شەخسنىڭ ئۆزىگە باغلىق. ئوقۇشقا چىق- قانلار ئىچىدە ئۆز ئەقىل- پاراسىتى ۋە تالانتى بىلەن ئامېرىكىدىكى دۇنياغا مەشھۇر دورا شىركەتلىرىدە، سانا- ئەت شىركەتلىرىدە، پەن - تېخنىكا ئورگانلىرىدا خىزمەت قىلىپ شۇلارنىڭ يۇقىرى، ئوتتۇرا دەرىجىلىك باشقۇرۇش قاتلاملىرىغا كىرەلگەن ئۇيغۇر پەرزەنتلىرىمۇ بار. ئادەت- تە، بىز ئۇيغۇرلارنىڭ ئەھۋالىدا، ئوقۇشقا كەلگەن بىر ياش ئوقۇشنى پۈتتۈرگەندە ئۆيلۈك - ئوچاقلىق بولىدىغان مەزگىل بولىدۇ - دە، توي قىلىپ بالا - چاقىلىق بولۇپ بىر ئۆينى باشقا كىيىدۇ، سەمىمىيلىك بىلەن ئېيتقاندا، چەت ئەلگە كېلىپ ئوقۇپ، ئىشنى نۆلدىن باشلاپ، ئۆينىڭ مورسىدىن تۇتۇن چىقارماق ئوڭاي ئەمەس. يۇرتىمىزدا ئۆينىڭ مورسىدىن تۇتۇن چىقىرىش بىلەن نيۇ - يوركتا ياكى توكيودا ئۆينىڭ مورسىدىن تۇتۇن چىقىرىشنىڭ پەرقى كۆپ. يەنە بىر قېرىندىشىمىز جاھاندا قازاننىڭ قۇلقى ھەممىلا يەردە تۆت، دەپ يازدى. يەنە بىر قې- رىندىشىمىز قازاننىڭ قۇلقى بەزى يەردە تۆت ئەمەس، ئالتە دەپ يازدى، ئادەملەر پىكىر قىلغاندا ئۆزلىرىنىڭ تۇرمۇشتا، ھاياتتا كۆرگەنلىرىگە، باشتىن كەچۈرگەنلىرىگە ئاساسەن يەكۈن چىقىرىپ سۆزلەيدۇ، كىشىلەرنىڭ ھايات سەرگۈزەشتىلىرىنىڭ ئوخشىمايدىغانلىقى ئېنىق. جۈملىدىن ئاشۇ ئىككى قېرىندىشىمىزمۇ شۇنداق، ئەمما ھەر ئىككى- سىنىڭ پىكىرىدە مۇئەييەن توغرىلىق بار. ئامېرىكا جە- مىيىتى نېمىلا دېگەن بىلەن ئۇيغۇر جەمئىيىتىگە ئوخشىماي- دۇ. بۇ يەردە كىشىلەر شەخسنىڭ مۇۋەپپەقىيىتىگە بەك چوقۇنىدۇ. ئۇلار مۇۋەپپەقىيەتنىڭ كونكرېتلاشقان شەك- لىنى دوللار ياكى ئىككىنچى بىر تۈرلۈك قىلىپ ئېيتقاندا ماددىي بايلىق بىلەن ئۆلچەيدۇ. بۇ يەردە كىشىلەر ئارا ئالاقە ۋە دوستانلىك، مېھىر - مۇھەببەت سۇس. ئېھتىمال بۇ تۇرمۇش ۋە خىزمەتتىن كېلىدىغان بېسىمنىڭ ئېغىرلى- قىدىندۇر ۋە ياكى ئەبجەش ھەدەنىيەتنىڭ نەتىجىسىدۇر. سىزمۇ بۇ جەمئىيەتتە ياشىغان ئىكەنسىز، ئوخشاش مە-

قوللىشىغا ئېرىشەلسە، ئامېرىكىدا تۇرۇش سالاھىيىتىنى تەشكىلى بولىدۇ. بولمىسا كەلگەن يېرىگە كېتىشى كې- رەك. كەتمەسە، قوغلىۋەتمەيدۇ، ئەمما قانۇنسىز بولۇپ ھەر جەھەتتىن قىيىنلىدۇ. ئامېرىكىغا كەلگەن قېرىنداشلى- رىمىزنىڭ كۆپىنچىسى ئاۋۋال ئوقۇيدۇ، ئۇنۋاننى ئېلىپ بولغاندىن كېيىن ئامېرىكىلىق ۋە چەت ئەللىكلەر بىلەن رىقابەتلىشىپ خىزمەت تاپىدۇ. ئاڭلاشلارغا قارىغاندا ئۇيغۇر قېرىنداشلارنىڭ ئىچىدە ئوقۇپ خىزمەت تاپالمە- ھنى يوق ئىكەن. دېمەك، بۇ يەرگە كېلىپ ئوقۇپ خىز- مەت تاپالماي قېلىشتىن ئەنسىرەپمۇ كەتمەك (باشقىلار قىلالغاننى سىزمۇ قىلالايسىز!) مېنىڭچە باشقا دۆلەتلەر- نىڭمۇ ئۆزىگە تۇشلۇق مۇشۇنىڭغا ئالاقىدار بەلگىلىمىلە- رى بولۇشى مۇمكىن.

شۇڭا ئوقۇشقا كەلگەندە، ئوقۇغاندا مۇشۇ نەرسىلەرنى ئويلىنىپ، كەسىپنى تەشەببۇسكە توغرا كەلسە ئىككىلەنمەي تەشەببۇس، بازارنىڭ ئېھتىياجىغا ماس كېلىدىغان كەسىپلەر- نى ئوقۇش كېرەك. كاپىتالىستىك ئىقتىساد - ئىقتىسادىي دەۋرىيلىك ئاساسىدىكى ئىگىلىك بولۇپ، ئۇنىڭدا قەرەل- سىز ھالدا ئىقتىسادىي تۇرغۇنلۇق، كاساتلىق ۋە گۈللىنىش دائىم يۈز بېرىپ تۇرىدۇ. ئىقتىساد گۈللەنگەن چاغدا ئەمگەك بازىرى ئومۇميۈزلۈك ياخشىلىنىپ، ئازراق تېخ- نىكىلىق بىلىملىرىڭىز ۋە تەجرىبىڭىز بولسلا ئىشقا ئو- رۇنلىشىپ كېتەلەيسىز. ئىقتىساد ناچارلاشقاندا، يەنى تۇر- غۇنلۇق ۋە كاساتلىشىشقا قاراپ يۈزلەنگەندە ئىشسىزلىق كۆپىيىپ، شىركەتلەر ۋەيران بولغاندا خېلى ئوبدانلا تەجرىبىڭىز ۋە قابىلىيىتىڭىز بولغان تەقدىردىمۇ، ئىش چىقماي قېلىشى مۇمكىن. نۆۋەتتە بۇ جەھەتتە ئەھۋال كۆرۈنەرلىك بولۇۋاتقىنى پۇل مۇئامىلە ۋە يۇقىرى تېخ- نىكىلىق كومپيۇتېرغا ئالاقىدار كەسىپلەردۇر. ئۇنداقتا، بۇ يەردە تۇرۇپ قالغانلار ئۈچۈن زادى قانداق كەسىپلەرنى ئوقۇغاندا ئاندىن نىسبەتەن خاتىرجەم خىزمەتكە ئېرىش- كىلى بولىدۇ؟ بەزىلەر مۇشۇ سوئالنى قويۇشى مۇمكىن. بۇنىڭغا ئېنىق ۋە مۇتلەق جاۋاب يوق. ئەمما، مېنىڭ كۆزىتىشىمچە، سەھىيە، تېببىي داۋالاش، دورىگەرلىك، بى- ئولوگىيىلىك تېخنىكا ۋە بوغالتىرلىق، سۇغۇرتا مۇلازىمە- تى كەسىپلىرىنى ئوقۇغانلار ھەمدە نوپۇزلۇق ئالىي مەك-

20035

سىلىگە دۇچ كېلىسىز. يۇرتىمىزدا بىز نىسبەتەن ئازادىرەك ياشاپ ئۆتكىنىپ قالغان، دەماللىققا بۇ بېسىملار ئېغىر كېلىدۇ. بۇ بېسىملارنى يوق قىلىشنىڭ بىردىنبىر ئامالى - مۇقىم بىر خىزمەت ۋە يۇرتداشلار بىلەن دۇنيانىڭ نەرىدە بولمىسۇن، مەلۇم مۇناسىۋەتنى ساقلاش. تۇراقلىق كىرىم ھەر ھالدا نۇرغۇن غەم - ئەندىشىلەرنى كۆتۈرۈۋېتىدۇ. ئەمما، بۇ يەردە ھېچكىم سىزگە خىزمىتىڭىزنىڭ مۇقىم دەپ كاپالەت بېرەلمەيدۇ. يۇقىرىدا سۆزلەپ ئۆتكىنىمىدەك، بۇ كاپىتالىستىك ئىقتىسادنىڭ ئالاھىدىلىكى. مېنىڭ يۇقىرىدا كەسىپ تەڭشەش زۆرۈرى بولسا تەڭشەش كېرەك دېيىشىم، مۇشۇنى كۆزدە تۇتۇپ ئېيتىلغان، بولمىسا ئىشىمىز قالمايدىغان گەپ. ھەتتا ماگىستىرلىق، دوكتورلۇق ئۇنۋانى بار ئامبىرىكىلىقلار ئۆزلىرىمۇ ئىشىمىز ياكى يېرىم ئىشىمىز ھالەتلەر مەۋجۇت. ئىش بولمىسا قانداق قىلىدىغان گەپ؟ كۈندىلىك ھايات بىز ئويلاپ باقمىغان نەرسىلەرنى تەلەپ قىلىدۇ. شۇڭا ئىش ئىزدەپ ۋە تەندىكى بەزى ياسىما سۆلەتلەرنى تاشلاپ ئاشخانىدا، كىرخانىدا، دۇكانلاردا ئىشلەيدىغان گەپ، ئازراق قاملاشتۇرالمىسا تاكىسى ھەي - دەيدىغان گەپ. نېمىلا دېگەن بىلەن ئۇمۇ ئەمگەك، ئەمگەك قىلىپ ئۆزىڭىزنى تېپىپ بېيەلگەن ئادەم يەنىلا شەرەپلىك.

خوش، قازاننىڭ قۇلقى ھەممە يەردە تۆت دېگەن قېرىندىشىمىز يۇقىرىدىكى ئەھۋاللارنى كۆزدە تۇتۇپ دېگەن بولۇشى مۇمكىن، دېمەك، ئۇ يالغان گەپ ئەمەس. ئەمدى قازاننىڭ قۇلقى ئالتە دېگەن يەرگە كەلسەك، بۇنى دېگۈچى قېرىندىشىمىزنىڭ تەلىپى ۋە قابىلىيىتى بار ئىكەن، ئۇ ئۆزى دېگەن شارائىتقا ئېرىشىپتۇ. ئۇنىڭ ئۆت - تۇرغا قويغان مەسلىھىتىمۇ راست. ئەمەلىيەتتە دۆلەت - لەرنىڭ ئىلغار ياكى ئەمەسلىكى شۇ دۆلەتنى تىرەپ تۇرغان ئۈستۈرۈلمىغا مەنسۇپ سىياسەت، قانۇن ۋە ئىقتىسادىي تۈزۈلمىلەرنىڭ بايلىقىنى كىشىلەرگە تەڭشەشتە ئادىل ۋە ھەققانىي بولغان مۇھىتىنى يارىتىپ بېرىش - بەرمەسلىكىگە باغلىق. ئامېرىكا ئىقتىسادى خۇسۇسىي مۈلۈكچىلىك ئاساسىدىكى بازار مېخانىزمى ئارقىلىق ئادىللىنىدىغان ئىگىلىك. بۇ جەھەتتە خۇسۇسىي ئىگىلىك قوغدىلىدۇ. ھەرقانداق نەرسە قانۇنىي جەھەتتە سىزگە

تەۋە ئىكەن، ئۇنى سىزدىن ھېچكىم تارتىپ ئالالمايدۇ. باي بولۇش ئۈچۈن خۇشامەت قىلىش كەتمەيدۇ، سىزدە بىلىم، ئىگىلىك تىكلەشتە زۆرۈر بولغان ئۆزگىچە تىجارەت ئىدىيىسى ۋە مەلۇم سوممىدىكى باشلانما كاپىتال بولسا بولىدۇ. ھېچكىم سىزنى چەكلەيمەيدۇ، كۆپ ئىشلىدىڭىز، ئىشلىمىدىڭىز، جىق تاپتىڭىز، ئاز تاپتىڭىز دېمەيدۇ. ئەمما خۇسۇسىي كىرىم بېجى ۋە تىجارەت بېجىنى ۋاقتى - ۋاقتىدا تاپشۇرسىڭىزلا. گەرچە بۇ يەردە كەم دېگەندە پار - چە - پۇرات ئىش چىقىپ تۇرسىمۇ (باشقا كەلگەندە ئامال يوق) لېكىن بىر ئۆمۈرنى بۇنداق ئىشلەپ ئۆتكۈزۈش قورقۇنچلۇق. شۇڭا بۇ يەرنىڭ ئەلىمى - تەلىمى ئۆگەندىڭىز، كەندىڭىز، يەنىلا تېخنىكىلارنى ئۆگىنىپ، ياخشى خىزمەتلەرنى تاپقان ئەۋزەل. بۇ ئەلۋەتتە مۇمكىن. دېمەك، خۇلاسە كالىم، بۇ يەردە ۋە تەندىكىگە قارىغاندا نەچچە ھەسسە تىرىششقا توغرا كېلىدۇ. ئامېرىكا جەمئىيىتىنىڭ سىستېمىسى جەھەتتىن باشقىلاردىن پەرق قىلىدىغان يەنە بىر تەرىپى، قانۇننى ئىجرا قىلىش تارماقلىرىنىڭ ھەرقانداق پەرەز بىلەن ئىسپاتسىز ھالدا كىشىنى تۇتۇپ تۇرۇش، سوراق قىلىش ياكى جازالاش يەنى قانۇننى دەپسەندە قىلىش ھوقۇقى يوق. ئۇنداق قىلغۇچىلارنىڭ مەسئۇلىيىتى قاتتىق سۈرۈشتۈرۈلىدۇ. مېنىڭچە، قازاننىڭ بۇ يەردە ئالتە قۇلقى بار، دېگەن قېرىندىشىمىز مۇشۇنى كۆزدە تۇتقان. يەنە كىمدۇر بىرى ئېسىمدە قېلىشىچە، بۇ يەردە ھەقسىز داۋالانىش، بىكارلىق ئۆي، ئىش بولمىسا، پۇل بېرىشلەر بار دېگەندەكلەرنى يازدى. بۇ ئېھتىمال كۆپرەك كىشى چەت ئەلگە چىقىسكەن، دەپ ئۇمىد قىلما. خۇجىلارنىڭ ياخشى نىيەت بىلەن دېگەن گېپىدۇر. مېنىڭچە ئۇ خىل قاراش ھېچنېمىگە قارىماي جان بېقىش مۇھىم دېگەندەك تەسىر بېرىدىكەن. مەلۇم مەزگىل، ئىلاجى - سىزلىقتىن ئۇ خىل شارائىتتىن بەھرىمەن بولۇشقا بولىدۇ. ئەمما، ئۇنى مەقسەت قىلىپ چەت ئەلگە چىقىش، ئوقۇشقا چىقىشنىڭ ئەھمىيىتى يوق ياكى ئەرزىمەيدۇ. ئۇنىڭدىن كۆرە، ئوپانىڭ چامغۇرىدا ئۇماچ ئىچىپ، تۇرپاننىڭ كا - رىزلىرىدا ئاققان سۇغا زاغرا چىلاپ يەپ ئاشۇ يەردە ئۆز خەلقى بىلەن ياشىغان ياخشى.

خۇلاسەلىگەندە چەت ئەلگە كېلىش، ئوقۇشقا چە -

M
I
R
A
S

قىشنىڭ يۇقىرىقىدەك مۇسەبەت ۋە مەنپىي تەرەپلىرى بار، ھەممىنى ئويلىشىپ، كۆڭۈلنى توختىتىپ، ئىدىيە جەھەتتە ياخشى - يامانغا تەييارلىق كۆرۈپ، ئىنگلىز تىلىنى ئاشۇ يەردىلا پۇختىلاپ، كەسپىي ئاساسنى ئوبدان سېلىپ، GRE، TOFEL ئىمتىھانلارنى بېرىپ، ئوقۇش مۇكاپاتى ئېلىپ كېلىش كېرەك. بولمىسا تارتىدىغان جاپا باشتلا كۆپ بولۇپ كېتىپ، ۋاسايدىغان، مەسلەھەت بەرگەنلەردىن، ياردەم قىلغانلاردىن ئاغرىنىدىغان، كىشىلىك مۇناسىۋەتتە باشقىلار بىلەن يىراقلىشىپ، پىسخىكا جەھەتتە نورمالسىز بولۇپ قالىدىغان ئەھۋال كۆرۈلىدۇ. ئەينى چاغدا بېرېتسا سامالا ھەرقانداق جاپا بولسا چىدايمەن، مەن دېگەن ئىرەككە، دېگەن گەپنى دېمەك، ئېلېكترونلۇق خەت ياكى فاكسىدا يازماق ئوڭاي، رېئال تۇرمۇش دېگەن رەھىمسىز، ئۇنى باشتىن كەچۈرۈپ، مەن ئادەم بىلمەيدۇ (مەن ھەتتا تولۇق ئوقۇش مۇكاپاتى ئېلىپ تۇرۇپمۇ، ۋاسىغان ئادەملەرنى كۆرگەن). ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ يەردە ئادەم ئۆز ئۇرۇق - تۇغقانلىرىدىن، خەلقىدىن ئايرىلىپ، ئوقۇش پۈتتۈرگىچە ھەتتا خىزمەت تېپىپ بىر مەزگىلگىچە تەنھا ھالدا ئوقۇش، ئىشلەش، ئىشلەش يەنە ئىشلەشتىن ئىبارەت بىر خىل تۇرمۇش تۇرمۇش ئىچىدە تۇنجۇقۇپ ياشايدىغان گەپ. ئاتا - ئانىلىرىمىز، تۇغقانلىرىمىز ۋە جۈملىدىن خەلقىمىز چەت ئەلگە ئوقۇشقا چىققان ياشلىرىمىزدىن چوڭ ئۆمىدلىرىنى كۈتسۇن. بەزى ئادەملەردە شۇ ئۆمىدلىرىنى ئاقلىغۇدەك ئارمان بولسىمۇ، دەرمان بولمايدۇ، بەزىلەردە دەرمان بولسىمۇ، ئۇنداق يۈرەك بولمايدۇ، يەنى بەزىلەر ئۆز لايىقىدا ئەلنىڭ كۈتكەن ئۆمىدىنى ئاقلاش ئۈچۈن ئۇن - تىنسىز تۆھپە قوشىدۇ. دېمەك، چەت ئەلدە تۇرۇپ قالغانلارنىڭ ئۆز ئالدىغا تاللىشى، دۇچ كەلگەن مەسىلىلىرى بولىدۇ. مەسلەن، بۇ يەردە تۇغۇلغان بالىلارنىڭ تىلى ئىنگلىزچىدە راۋان، بىراق ئۇلارنىڭ ئىچىدە مەسئۇلىيەتچان ئاتا - ئانىلىرى ئۆگەتكەندە، لىرىلا ئۇيغۇرچە سۆزلەيدۇ. يىل دېگەن ئۆتۈۋېرىدۇ، چوڭلارمۇ قېرىپ تۈگەيمىز. ئاشۇنداق كېتسە كېيىنكى ئەۋلادلار بۇ ئاسسىمىلياتسىيە قىلىش كۈچى زور

2003

بولغان جەمئىيەتتە ئاتا - ئانىسىنىڭ نەدىن كەلگەنلىك - نېمە ئۇنتۇپ قېلىشى مۇمكىن. مانا بۇ، بۇ يەردە خىزمەت قىلىپ تۇرۇپ قالغان كۆپچىلىك ئاتا - ئانىلارنى ئەندىشىگە سالدى. ئاڭلىسام، ئاز ساندىكى ئادەملەر بۇ دېگەن «دېموكراتىك»، «ئىرەكلىك دۆلەت» دەپ يۈرۈش - تۇرۇشتا بەكلا ئىرەكلىككە، توغرا، ھەرىكەتنىڭ ئىرەكلىكى بولىدۇ، شۇنداقمۇ نەگىلا بارساق، ئاتا - بوۋىلىرىمىزنى ۋە مەدەنىيىتىمىزنى يوقىتىپ قويىمىز ياخشى. قىسقىسى، بۇ يەردىمۇ يول ئۇنچۇلا تۈز ئەمەس. ھەممىگە مېھنەت ۋە بەدەل كېتىدۇ.

مەن يەنە بىراۋنىڭ يۇرتتىن ئايرىلغانغا نەچچە يىل بولۇپمۇ ئۆز ئاتا - ئانىسىنى سېغىنىپ قويمايدىغانلىقىنى، ئاتا - ئانىسىنىڭ قېرىلىقى، سەت ئىكەنلىكى بىلەن نومۇس قىلىدىغانلىقى ھەققىدە سۆزلىگەنلىرىمۇ ئاڭلىدىم. يەنە بىراۋنىڭ تۇغۇلۇپ ئۆسكەن يۇرتداشلىرىنىڭ جاھاندارچىلىقىنى بىلمەيدىغانلىقىنى مەسخىرە قىلىپ سۆزلىگەنلىكىنى ئاڭلىدىم. مانا بۇلار ئاز ساندىكى ئاتالمىش چوڭ سۆز - لەيدىغانلارنىڭ ئاغزىدىن چىقۇۋاتقان گەپ. ئۆزىنىڭ ئاتا - ئانىسىدىن، يۇرتداشلىرىدىن چانغان، ئۇ خىل ماڭا - قۇرتلارچە ئىدىيىگە ئىگە ئادەملەردىن نېمە ئۆمىد كۈتۈش مۇمكىن؟ مەن سىزنى ئالدى بىلەن ئۆزىڭنىڭ ئاشۇ بىر جۈپ ئاق كۆڭۈل، جاپاكەش ئاتا - ئانىسىدىن، ئۆزىڭنىڭ بىغۇبار بالىلىقىنى يېتىلدۈرگەن مېھنەتكەش، ساددا، سۆيۈملۈك يۇرتداشلىرىدىن ۋە يەر شارىنىڭ ئەڭ گۈزەل ھۆسنىگە جايلاشقان مۇھەببەتلىك سەھرايىدىن پەخىرلىنىدىغان، ئۆز خەلقىگە ئىلاجسىزلىقتىن مەنپەئەت يەتكۈزەلمىگەندىمۇ، ھەرقانچە قىيىن ئەھۋالدىمۇ خىيانەت قىلمايدىغان، زىيان سالمايدىغان ۋاپادار، ۋەجدانلىق ئۇيغۇر پەرزەنتى دەپ ئويلايمەن.

مېنىڭ ئوچۇق خەتنى يېزىشىم گەرچە ئەرزىمەس بولسىمۇ، سىزگە بولغان ئاشۇ خىل ئۆمىد ۋە ئىستەكتىن تۇغۇلدى. ئىشلىرىڭىزغا ئۇتۇق، روھىڭىزغا جاسارەت تېلەپ قەيسەر مەجىت.

ئامېرىكا بوستون

مۇھەررىرى: مۇختار تۇردى

چوكان باخشى



قارى دېگەن داچىنى تاللىۋالغانىدى. چوكان باخشى قە- يەردە پىرە بولسا بىزگە ئوخشاش پىرىگە ھەۋەسكار ياش بالىلارغا ھەسەن قارى داچى بىلەن يۇنۇس قارى دېگەن داچىنى يېتىلتىپ ئېلىپ باراتتى. شۇڭا مەن پىرە بول- دىغان ئۆيگە كىرىۋېلىش ئۈچۈن كۆپىنچە ھەسەن قارىنى يېتىلەپ، ئۇنىڭ داپ ۋە خەنجەر سېلىنغان خورجۇنىنى كۆتۈرۈپ باراتتىم.

چوكان باخشى ئاجايىپ ماھىر باخشى ئىدى. ئۇنىڭ پىرە ئويۇنى تەرتىپلىك ۋە سۈرلۈك ئۆتەتتى. پىرە مۇقا- مىنىڭ كىرىش قىسمى - «ئاۋۇش» ئوقۇلۇپ بولۇپ نەغمە ۋە ئۇسسۇل پەدىسى باشلانغاندا، ئۇ تېقىمغا چۈ- شۈپ تۇرىدىغان چاچلىرىنى چۇۋۇپ، يەرگە سۆرۈلۈپ

چوكان باخشى فوشما قاش، ئاھۇ كۆز، ئۈزۈن كىر- پىك، سۈت رەك، ئوتتۇرا بوي، 30 ياشلاردىكى گۈزەل بىر ئايال ئىدى. ئۇ پىرە ئويناۋاتقان ئۆينىڭ ئەتراپىدىن نۇرغۇن يىگىتلەر ئەگىپ كېتەلمەي تاڭ ئاتقۇچە ئاۋارە بولۇپ يۈرۈشەتتى. ئەمما چوكان باخشى ئۆزىنىڭ ئەترا- پىدا پەرۋانە بولۇپ يۈرگەن بۇ مەستانىلەرگە ھېچبىر ئىلتىپات قىلىپ قارىمايتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ پىرە بولغان ئۆيگە پوخۇر، بىۋەك يىگىتلەرنى كىرگۈزمەيتتى. ئەكسىچە ھاراق ئىچمەيدىغان، بەش ۋاخ ناماز ئوقۇيدىغان سوپى كىشىلەرنى ۋە ئاياللار بىلەن بىزدەك گۆدەكلەرنىلا يىغ- ۋالاتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ پىرە ئوينىغاندا داپ چېلىپ، غەزەل ئوقۇپ بېرىش ئۈچۈن ئىككى كۆزى ئەمما ھەسەن

— ئوتنىڭ ئىچىگە قاراڭ، — دەيدۇ. كېسەل پۈتۈن دىققىتىنى يىغىپ ئوتقا تىكىلىدۇ. باخشى كارامەت كۆر- سىتىپ:

— ئەنە قاراڭ، تامنى ئاتلاپ سىزنىڭ ئالدىڭىزغا كې- لمۇۋاتقان، تۈكلىرى سالۋاراپ كەتكەن يوغان بىر ئالا ئىت قۇيرۇقىنى كۆتۈرۈپ چىشلىرىنى ھىجايىتىپ، كۆزلىرىنى پارقىرىتىپ سىزگە قاراپ تۇرىدۇ، كۆردىڭىزمۇ؟
— شۇنداق، شۇنداق كۆردۈم، — دەيدۇ كېسەل نوک- چىدىن كۆزىنى ئۈزمەي.

باخشى يەنە تىترەڭگۈ ئاۋاز بىلەن:

— ئەمدى ئاۋۇ بۇلۇڭغا ئارقىسىنى قىلىۋالغان، چاچ- لىرى چۇۋۇق، قىپقىزىل كۆزلىرىدىن ئوت چېچىپ سىزگە ھىجىيىپ قاراپ تۇرغان سېرىق خوتۇننى كۆردىڭىزمۇ؟ — دەيدۇ كېسەلگە.

— ھە، ھە، كۆردۈم، كۆردۈم — دەيدۇ كېسەل.

— سىزگە كېسەل يۇقتۇرغان جىن - ئالۋاستىلار شۇ، — دەيدۇ باخشى خەنجەرنى كۆتۈرۈپ، شۇنىڭدىن كېيىن چوكان باخشى: «چىق، چىق، بۇ ئۆيىدىن چىق، چىقىمىساڭ خەنجەر سالمەن» دەپ قولىنى كۆتۈرۈپ، ئەتراپقا ئوتلۇق كۆزلىرى بىلەن تىكىلىدۇ، غەزەپتىن ئۇ- نىڭ ئاغزىدىن كۆپۈك چىقىپ تۇرىدۇ.

مانا بۇ ۋاقىتتا باخشىنىڭ كۆرسەتكەن كارامىتى نېمە؟ ئۇ باخشىنىڭ بەدىئىي ئەدەبىياتىنىڭ تەسۋىرلەپ گەۋدە- لەندۈرۈشتىكى ۋاستىسىدىن پايدىلىنىش ئارقىلىق كې- سەلنى سېھىرلىشى، چۈنكى قاراڭغۇ ئۆيىدە جىن بىلەن ئا- لاقسى بار باخشى بۇ يەرگە ئەمدى جىن - ئالۋاستىلارنى چاقىرىپ، ئۇلاردىن سوراق سورايدۇ، دېگەن چۈشەنچىدە سۇر بېسىپ تۇرغان كېسەلنىڭ خىيالىدا باخشى گەۋدەلەن- دۈرگەن بايىقى ئوبرازلار كۆز ئالدىغا كەلگەندەك بولىدۇ، پۈتۈن ئۆيىنى قورقۇنچ قاپلايدۇ، شۇنىڭ بىلەن باخشىنىڭ بايىقى قىياپىتىدە تېخىمۇ سۇر پەيدا بولىدۇ، ئۆيىدە ئول- تۇرغانلار: باخشى راستتىنلا جىن - ئالۋاستىلار بىلەن سۆزلىشىۋاتسا كېرەك، دەپ ئىشىنىپ قالىدۇ.

ئەمدى باخشى كېسەلنى تۇغ چۆگىلىتىپ (ئارغامچا تۇتقۇزۇپ پىرقىرىتىپ) چارچىغاندىن كېيىن، ئۇنى ئار- غامچىغا ئارقىسىچە تۇرغۇزۇپ، ئۇنىڭ تېنىدىكى جىن - ئالۋاستىلار يۇقتۇرغان كېسەللەرنى چىقىرىۋېتىش ئۈچۈن

تۇرىدىغان ئۇزۇن ئاق شايى كۆڭلىكىنى كىيىپ، «تۇغ» ئەتراپىنى چۆگىلەپ ئۇسسۇلغا چۈشەتتى. ئۇ پىرقىرىغاندا شايى كۆڭلىكى كۆپۈپ، ئېتىكى ئۆيىدە لىق ئولتۇرغان كىشىلەرنىڭ ئالدىغىچە يېتىپ كېلەتتى. بۇ ئايالنىڭ پىرد- لىكىنى شايى كۆڭلىكىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ تۇرغان كۆكسى، ئاق كۆڭلىكىنىڭ ئۈستىنى چۈمكەپ ئۇچۇپ يەلپۈنۈپ تۇرغان قاپقارا چاچلىرى، لەپىلدەپ تۇرغان كىرىپكى ئاستىدىكى جادۇ كۆزلىرى قاراپ تۇرغۇچىلارنى مەپتۇن قىلاتتى. ئۇ پىرقىرىغاندا كېلىشكەن قەددى - قامىتى ۋە قارا يىپتەك يەلپۈنۈپ تۇرغان چاچلىرى ئارىسىدىن كۆ- رۈنۈپ تۇرغان ئاق چېھرىسى كىشىنى رىۋايەتلەردىكى پەرىزاتلار مۇشۇنداق بولىدىغان ئوخشايدۇ، دېگەن خە- يالغا چۆمدۈرەتتى، ئۇنىڭ ئۇسسۇلى ھەقىقەتەنمۇ جۇشقۇن ۋە نەپىس ئىدى.

چوكان باخشىنىڭ بۇ گۈزەل ئۇسسۇلى يەنە قاراپ تۇرغۇچىلارنىڭ كۆز ئالدىدا سىرلىق خىيالى كارتىنلارنى گەۋدىلەندۈرەتتى. مەسىلەن، ئۇ ئىككى قولىنى ئىككى تەرەپكە سوزۇش ۋە يىغىش ئارقىلىق بىرەر نەرسىنى تۇ- تۇۋالغان، ئۇنى باشقىلارغا چېچىپ بېرىۋاتقاندا ھەرد- كەتلەرنى ئىپادىلەيتتى. بۇ مەزمۇن جەھەتتىن كېسەل يۇقتۇرغۇچى جىنلارنى يىغىۋېلىپ، پىرە ئويناتقۇچى ئۆي ئىگىسىنىڭ كېسىلىنى شۇلارنىڭ ئۆزىگە ئىرغىتىپ قايتۇ- رۇپ بېرىۋاتقان مەنىگە ئىگە ئىدى. پىرە ئوينىغۇچى چوكان باخشىنىڭ بۇ ھەرىكەتلىرى ئۇيغۇرلارنىڭ شام- نىزىم دىنىي ئېتىقادىنىڭ ئاسارىتىدىن قالغان ئىپادىلەر ئى- دى. ئۇنىڭ ئويناپ بەرگەن ئۇسسۇلى كۆرگۈچىلەرگە زوق بېقىشلاشتىن تاشقىرى سىرلىق، قورقۇنچ تۇيغۇل- رىنىمۇ چاچاتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ ئاددىي بىر سەنئەت- كارلا ئەمەس، بەلكى ناھايىتى سۇرلۇك، ئاجايىپ - غارا- يىپ خىسلىتى بار، غايىنى بىلگۈچى بولۇپ تۇيۇلاتتى. ئۇنىڭ غايىپتىن پىرە ئوينىتىۋاتقان كېسەلگە كۆرسە- تىدىغان بىر تۈرلۈك سىرى «چىراغ يېقىش» دەپ ئاتى- لىدۇ.

بۇنىڭ ئۈچۈن ئۆيىدە باشقا چىراغلار ئۆچۈرۈلۈپ، چوڭ نوکچا (چۈنقىقا پاختا ئوراپ سۇ يېغىغا چىلانغان پەلكۈچ) يېقىلىدۇ. باخشى ئۇنى كېسەلنىڭ كۆزىگە ئەپ- كىلىپ:

2003

مېھرىبانلىق قىلىدىغان ئاياللارنى ئۇچراتسام سۆيۈنەتتىم. شۇنىڭ ئۈچۈن گۈزەل باخشى خېنىمنىڭ مېھرىلىك يۈزى- شاق، ئىسسىق قولى ئېڭىكىمگە تەگكەندە تېنىمدە ئانا مۇھەببىتىنىڭ ئىسسىق يالقۇنى سىپاپ ئۆتكەندەك يې- قىملىق تۇيغۇ سەزگەندىم. مەن ئۇنىڭغا ئانامغا ياكى ئۇ تېخى ياشراق بولغانلىقتىن، ھەدەمگە ئوخشاش مۇئامىلە قىلاتتىم. شۇنىڭ ئۈچۈن مەن ئۇنىڭ داپلىرىنى، خەنجەر بىلەن كانىيىدىن تامغا سانجىپ قويغان، ئەمما ھېكمەت نەتىجىسىدە ئۆلمەي ساق قالغان توخۇسىنى، تۇغ باغلىغان ئارغامچىسىنى ۋە چىنە - قوشۇقلىرىنى (بۇ نەرسىلەرنى بىر قانچە پۇل ۋە رەختكە قوشۇپ، كېسەل ئىگىسى باخ- شىغا بېرەتتى) خورجۇنغا سېلىپ، ئۇنىڭ ئۆيىگە ئاپىرىپ بېرەتتىم.

مەن ئۇنىڭ يۇڭگۇر - يېتىم ئىشلىرىغا خالىس خىزمەت قىلىپ قويغانلىقىم ئۈچۈن، ئۇ مېنى پىرىگە كىرگۈزەتتى ۋە قۇيماق بېرىپ بېشىمنى سىلايتتى. مەندىن ئىككى - ئۈچ ياش چوڭراق بالىلار، مەسىلەن، مەھەللىمىزدىكى ھەيدەرگە ئوخشاش چۈجە - خورازلار چوكان باخشىغا قانات سۆرەپ يۈرگەچكە، چوكان باخشى ئۇنداقلارنى پىرە ئوينىتىلىدىغان ئۆيگە ياكى ئىشىكى ئالدىغا يولات- مائىتى، ئۇنىڭ گۈزەللىكىگە نۇرغۇن كىشىلەر كۆيۈپ يۈ- رۈشەتتى، بىراق ئۇنىڭغا پېتىنىپ چاقچاق قىلالمايتتى يا- كى ھېيىقىپ ئالدىدىن توغرا ئۆتۈشمەيتتى. ئەمما بەزىبىر زۇغۇي، كۆرەلمەسلەر «قول يەتمىگەن شاپتۇل ئاچچىق» دېگەندەك، ئۇنىڭ ئۈستىدىن ھەر خىل يامان گەپلەرنى تارقىتاتتى. چوكان باخشى بۇ يامان غەرەزلىك گەپلەرگە پىسەنتمۇ قىلماي يۈرۈۋېرەتتى، ئۇنىڭغا بەتنام چاپلاپ يۈرگەنلەر تىلىنى چىشلەپ قالاتتى.

مۇھەررىرى: مۇختار تۇردى

خەنجەر ئويۇنى باشلايدۇ. باخشى ئىككى - ئۈچ تال قوغغۇرىقى بار كۈمۈش خەنجەرنى داپ - دۇمباقنىڭ رد- تىمىگە كەلتۈرۈپ، كېسەلنىڭ پېشانىسىدىن يوتىسىنىڭ ئۇچىغىچە، ئۇنىڭدىن كېيىن ئىككى قولىنىڭ بارماقلىرىغا - چە يېنىك ئوينىتىپ سانجىپ چىقىدۇ. ئۇ ھەر بىر خەنجەر سانجىش ھەرىكىتىگە ماسلاشتۇرۇپ، «ھە، چىق، چىق، چىق، چىق... ئەسكى ئاملارغا بار، كونا تۈگمەنگە بار... چىق، چىق... ھەي، ھەي...» دەپ ۋارقىرايدۇ، ئۇ يەنە پەگادا توپلىشىپ ئولتۇرغان بالىلارنىڭ ئالدىغا بىر قولىدا قامچا، بىر قولىدا خەنجەر تەڭلەپ كېلىپ، «ئاللا دە، ئاللا...» دەپ ئۈستىمىزدىن قامچا پىرقىرىتىدۇ. بىز قورقۇپ كېتىپ «ئاللا، ئاللا...» دەپ توۋلايمىز. ئەگەر ئاۋازىمىز بوشراق چىقسا، ئۈچىمىزغا بىرەر - يېرىم قام- چىمۇ تېگىپ كېتىدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن بىز بار كۈچىمىز بىلەن «ئاللا... ئاللا» دەپ ۋارقىرايمىز.

بىزنىڭ مەھەللىدە بولغان بىر پىرىدە مەن چوكان باخشىنىڭ پال - پۇل قىلىپ تۇرغان غەزەپلىك كۆزىگە، قولىدىكى ئادەمگە ھېلى سانجىۋېتىدىغاندەك پارقىراپ تۇرغان كۈمۈش خەنجىرىگە ئاغزىمنى ئېچىپ قاراپ قاپ- تىمەن، شۇ ھازادا ئۇنىڭ باش ئۈستىمىزدە پىرقىرىتىۋاتقان قامچىسىنىڭ ئۈچىدىكى قىزىل پۈپۈك مەڭزىمگە خېلىلا چىڭ تېگىپ كەتتى. چۆچۈپ كېتىپ ھەممە بالىلاردىن قاتتىقراق «ئاللا، ئاللا» دەپ ۋارقىرىۋەتتىم. پىرە تۈ- گىگەندىن كېيىن چوكان باخشى يېنىمغا كېلىپ: «قورق- تۇڭمۇ تەنتەك» دەپ ئېڭىكىمنى تۇتۇپ ئەركىلەتتى. ئۇ جىنلارغا ۋە بەتقىلىق كىشىلەرگە قاتتىقلىق قىلغىنى بىلەن باخشى كىشىلەرگە ۋە بالىلارغا مېھرىبان - يۇمشاق كۆ- گۈل ئايال ئىدى. مەن بەش ياش ۋاقتىمدىلا ئانامدىن ئايرىلىپ قېلىپ، ئانا مېھرىگە قانمىغانلىقىم ئۈچۈن، ماڭا

ھۆرمەتلىك ئوقۇرمەنلەر:

بۆلۈمىمىز «ھىراس» ژۇرنىلىنىڭ 1998 - يىللىق سانلىرىدىن 2002 - يىللىق سانلىرىغىچە توپلام قىلىپ ئىشلىدۇق.

ئېھتىياجى بولغانلارنىڭ بىز بىلەن ئالاقىلىشىشىنى قىزغىن قارشى ئالىمىز.

ئالاقىلەشكۈچىلەر: ئەسقەر مەخسۇت، خۇرسەنئاي مەمتىمىن

تېلېفون: 4554017



كەم

ئاتا قىلىش

دېيەلسۇن

2003.5

ئوغلۇم گېيىمگە كىرمىدى، بەلكى ماڭا ئىنگىلىزچە «مۇئەللىم بىزگە بىلىمگەن ئىشلارنى سوراپ بىلىۋېلىڭلار دېگەندى، دەپ بەرمىسىڭىز بولمايدۇ» دەپ تۇرۇۋالدى. مەن ئامالسىز ئوغلۇمغا بۇ سۆزنىڭ خەنزۇ تىلىدىكى سەت گەپ ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈردۈم ھەمدە:

— بۇنداق ئادەم تىللايدىغان گەپلەرنى ئۆگەنمە، — دەپ نەسھەت قىلدىم. ئويلەمىغان يەردىن ئوغلۇم: — پاي، پاي، پاي قالىتىسكەن ئەمەسمۇ، ئادەم تىللايدىغان گەپلەرمۇ بىر خىل مەدەنىيەت، ئاپا، سىز نېمىدىن ئەزىرەيسىز، ئاناڭنى × × نېمە دېگەن قالىتىس گەپ بۇ! — دەپ سەكرەپ كەتتى. ئۇنىڭدىكى رازىمەنلىك مېنى خېلىلا چۆچۈتۈۋەتتى. بۇنداق سالىجىدەك يېپىشىۋېلىپ سوراپ بىلىۋېلىشنى ئۇنىڭغا قانداق مۇئەللىم ئۆگەتكەندۇ. ئۇنىڭ ئورنىدا ئاپام بىلەن مەن بولغان بولسام ئاللىقاچان تەس-تىكىمگە بىر كاچات يېگەن بولاتتىم.

بىز خەلق سارىيىنى كۆرگىلى باردۇق. خەلق سارىيىغا كىرگەندىن كېيىن ئوغلۇم يەنە مېنى خاپا قىلغىلى تۇردى. مەن ئوغلۇمغا بالىلىق چاغلىرىمىزدا خەلق سارىيىدا سا-ۋاقداشلىرىم بىلەن ئويۇن قويغانلىقىمىزنى، ئۇ چاغدىكى

ئامېرىكىدا تۇغۇلۇپ چوڭ بولغان ئوغلۇم ئىككىمىز. نىڭ ئوتتۇرىسىدا نۇرغۇن ئىشلاردا ئىختىلاپ كۆرۈلدى. لېكىن ئۇنىڭكىنى خاتامىكىن دېسىڭىز گەپ — سۆزى ئا-دەمنى قايىل قىلىدۇ. تۇغۇلۇپ ئۆسكەن مۇھىت، ئەنئە-نىۋى قاراش، تەپەككۈر ئۆسۈلدىكى ئوخشاشلىقتىن بولغان دېمەسلىككە ئامالسىزمەن.

ئوغلۇم بىلەن بىر نەچچە قېتىم ۋەتەنگە تۇغقان يوق-لاشقا كەلدىم. شۇ جەرياندا بىر مۇنچە قىزىقارلىق ئىش-لارغىمۇ يولۇقتۇم. بىر قېتىم تاكىسدا كېتىۋاتاتتۇق. تۇ-يۇقسىز تاكىسنىڭ ئالدىدىن بىر ۋېلىسپىتلىك كېسىپ ئۆ-تۈپ كەتتى. شوپۇر شۇ ھامان دېرىزىدىن بېشىنى چىقى-رىپ «ئاناڭنى × ×» دەپ تىللىدى، ئوغلۇم بۇ سۆزنى (خەنزۇچىسىنى) ئامېرىكىدا پەقەت ئاڭلاپ باقمىغاچقا مەندىن:

— ئاپا، ئاناڭنى × ×، دېگەن نېمە گەپ؟ — دەپ خەنزۇچە سورىدى. مەن چۆچۈپ كەتتىم. دەرھال ئوغ-لۇمغا ئىنگىلىزچە «ئاغزىڭنى يۇم» دېدىم. ئەلۋەتتە مەن ئوغلۇمنىڭ ۋەتەندىكىلەرگە بولغان قارىشىنىڭ ئۆزگىرىپ قېلىشىدىن ئەنسىرەيمەن — دە.



كۈنلىرىمىزنىڭ قانداق كۆڭۈللۈك ئىكەنلىكىنى ھاياجان بىلەن سۆزلەپ بېرىۋاتسام ئوغلۇم ماڭا گەپ قىلماسلىققا ئىشارەت قىلدى. سەۋەبى مېنىڭ ئاۋازىم باشقىلارنىڭ ئا- رامىنى بۇزارمىش. گەرچە مەن شۇنداق سۆزلىسەممۇ بولمايمىش، شۇنچە چوڭ خەلق سارىيىنىڭ ئىچىگە مېنىڭ ئاۋازىم قانچىلىك تەسىر قىلىپ كېتەر دېگەنلەرنى ئويلاپ بەك ئاچچىقىم كەلدى. شۇنداق قىلىپ بىز ئۇن - تىنسىز ئۆچرەتتە مېڭىپ 2 - قەۋەتكە چىقتۇق. ئۆچرەتتەكى- لەرنىڭ قەدىمى سەل ئاستىلىدى. چۈنكى نۇرغۇن كىشىلەر تۆۋەن قەۋەتتىكى خىزمەتچى ئايالنىڭ كانايىدا:

— تۇرۇۋالماڭلار، تېز مېڭىڭلار! — دېگىنىگە قۇلاق سالماي توپنى توسۇپ توختاپ تۇرۇپ سۈرەتكە چۈش- مەكتە ئىدى.

بىز ئوكيان ئاتلاپ كەلگەندىكىن بىرەر پارچە سۇ- رەتكە چۈشۈپ قويايلى دېگەنلەرنى ئويلاپ ئوغلۇمنى سۈرەتكە چۈشۈشكە دەۋەت قىلدىم، بىراق ئوغلۇم سۇ- رەتكە چۈشۈشنى رەت قىلدى ھەمدە ئۆپكەدەك قىزىرىپ: — تۇرۇۋالماڭلار، تېز مېڭىڭلار دېگەننى ئاڭلىمىد- ئىزمۇ ئاپا، نېمىشقا بىز گەپ ئاڭلىمايمىز، — دەپ خاپا بولدى. يەنە ئەتراپىمىزدىكىلەرگىمۇ نەسەت قىلدى. شۇنداق قىلىپ ئامېرىكىلىق ئوغلۇم مېنى گەپمۇ قىلدۇر- مىدى، سۈرەتكە چۈشۈشىمىزگىمۇ يول قويمىدى.

ئامېرىكىدىمۇ شۇنداق بىر ئىشقا يولۇقتۇم. بىر كۈنى بالىلارنى ئېلىپ دوستلار بىلەن داڭلىق بىر مېھمانسارايغا ئېكسكۇرسىيىگە باردۇق. ئادەم بەك كۆپ بولغاچقا لىفت- نىڭ ئىشىكىنىڭ ئالدىغا «مېھمانسارايغا چۈشكەنلەردىن باشقىلار لىفتنى ئىشلەتمەڭلار» دەپ چاپلاپ قويۇپتۇ. بۇنى ھەممەيلىن كۆردۇق. ئەمما، بىز (ئامېرىكىدا ئوقۇپ ئۇنۋان ئالغانلار) ھېچنېمىنى كۆرمىگەندەك لىفتنىڭ چۈ- شۈشىنى ساقلاپ تۇردۇق، لىفت كېلىۋېدى بىز بىر توپ «ۋەتەنلىكلەر» لىفتكە قىسىلىپ چىقۇۋالدۇق. ئامېرىكىدا تۇغۇلۇپ چوڭ بولغان بالىلىرىمىز بولسا چىققىلى ئۇن- مىدى. ئۇلار بىزگە ئاچچىقلىنىپ «بۇ لىفتكە چىقىشقا بولمايدۇ، تېز يېنىپ چىقىڭلار» دېدى. بىز «بۇ لىفتتە ھېچكىم بولمىسا، بوش تۇرسا، چىقساق نېمىشقا بولمىغۇ- دەك» دېگەنچە ئۇلارنىڭ گېيىگە پەرۋا قىلمىدۇق. بالىلار گېيى ئۆتمىگەندىن كېيىن بۇرۇلۇپلا ياندىكى پەلەمپەيگە

M
I
R
A
S

قاراپ ماڭدى. بىز ئۇلارنىڭ جاھىللىقىغا ھەيران بولدۇق، بىر نەچچە مىنۇتتىن كېيىن ئۇلارنى بىنانىڭ ئۈستىدە ھا- سىراپ - ھۆمىدىگەن ھالەتتە ئۇچراتتۇق. ئۇلار بىزگە «جۇڭگولۇقلارنىڭ ھەممىسى سىلەردەكمۇ؟» دەپ ئاچ- چىقلاندى.

ھەممىدىن ئاچچىقىمنى كەلتۈرگىنى مۇنداق بىر ئىش بولدى. بالامنى مەكتەپكە ماشىنامدا ئېلىپ كېتىۋاتاتتىم. بۇرۇنۇم قىچشىپ كەتتى. شۇنىڭ بىلەن ئىختىيارسىز بۇرۇنۇمنى كۆچىلىدىم. يېنىمدا ئولتۇرغان ئوغلۇم بۇ قىلىقىمنى كۆرۈپ «ئاپا، باشقىلارنىڭ ئالدىدا بۇرۇنۇڭنى كولىماڭ» دېدى. «ماشىنىدا تۇرسام كىم ماڭا دىققەت قىلىدۇ» دېدىم مەن. «باشقىلارنىڭ كۆرمىگىنىنى سىز قانداق بىلىسىز، مانا مەن كۆردۈمغۇ، بۇ قىلىقىڭىز بولمىدى» دېدى ئوغلۇم. شۇنىڭ بىلەن مەن لام - جىم دېمەي شۇك بولۇپ قال- دىم. ئۇنىڭ بۇ ئىشلىرىنى كىم خاتا قىلدىڭ دېيەلسۇن؟

(چىڭ جىن (ئامېرىكا) ئىمزالىق بۇ ماقالە «ياشلارغا پايدى- لىنىش» گېزىتىنىڭ 990 - ساندىن تەرجىمە قىلىندى).

مۇختار مۇھەممەد تەرجىمىسى

مۇھەررىرى: نۇرئىسا باقى

سېرىق ئۇيغۇرلار ۋە ئۇلارنىڭ

بۈگۈنى ھەققىدە



تا. رەنە جىللى قارلنۇن

تۇغۇلغاندا «شېرا يوغۇر» دەپ ئاتايدىكەن. ئۇلار يەنە تۈركىي تىلىدا سۆزلىشىدىغان غەربىي سېرىق ئۇيغۇرلارنى «قارا يوغۇر» دەپ ئاتىشىدىكەن. تۈركىي تىلىدا سۆزلەشەدىغان غەربىي سېرىق ئۇيغۇرلار بولسا ئۆزلىرىنى ئو-مۇمەن «يۇغۇر»، «سارىغ يۇغۇر» (موڭغۇلچە سۆزلىشىدىغان شەرقىي سېرىق ئۇيغۇرلاردىن ئۆزىنى بەرقەندۇرۇش ئېھتىياجى تۇغۇلغاندا «سارىغ يۇغۇر» دەپ ئاتىشىدۇ. ئۇلار يەنە موڭغۇلچە سۆزلىشىدىغانلارنى ئادەتتە «ئىگگار، ئىنگار» دەپ ئاتايدىكەن.

1954 - يىلىغىچە ئۆزلىرىنى «يوغۇر، يۇغۇر»، «سا-رىغ ئۇيغۇر» دەپ ئاناپ كەلگەن بۇ خەلق خەنزۇ تىلىدا بىر - بىرىدىن پەرقلىق ئىسىملەردە ③ ئاتىلىش بىلەن بىرگە «سارىغ ئۇيغۇر» (萨里维吾尔) شەكلىدە ناملانغانىدى. 1953 - يىلى جىۈچۈەن شەھىرىدە ئېچىلغان ئاز سانلىق مىللەتلەر ئىسىملىرىنىڭ بېكىتىلىشى ۋە خەنزۇ تىلىدا ئورتاق بىر خەتتە يېزىلىشى ھەققىدىكى يىغىندا، سېرىق ئۇيغۇرلارنىڭ تەڭرىتاغ ئۇيغۇرلىرىدىن پەرقلىق ئىكەنلىكىنى تەكىتلەش يۈزىسىدىن ئايرىم بىر ئىسىم بەلگىلەنگەنىدى. يەنى بۇ يىغىندا «يۇغۇر» غا يېقىن بولغان «يۇگۇ» 裕固 «دېگەن نام ماقۇللانغان ④ . «يۇگۇ» 裕固 «دېگەن ئىسىمنىڭ قوبۇل قىلىنىشى توغرىسىدا تەتقىقاتچىلارنىڭ كۆپىنچىسى، سېرىق ئۇيد-

ئېلىمىزدىكى 56 مىللەتنىڭ ئىچىدە خەنزۇچە نامى 裕固族 ، ئۇيغۇرچە يۇغۇر ياكى سېرىق ئۇيغۇر دەپ ئاتىلىدىغان بىر مىللەت بار.

بىز مەزكۇر ماقالىدە يۇغۇرلار (سېرىق ئۇيغۇرلار) نىڭ ئۆزىنى قانداق ئاتايدىغانلىقى، شۇنىڭدەك بۇ مىللەت نامىنىڭ قانداق قىلىپ 裕固族 شەكلىدە ئومۇملاشقان-لىقى ھەمدە ئۇلارنىڭ بۈگۈنى ھەققىدە قىسقىچە چۈشەنچە بېرىپ ئۆتىمىز.

بۈگۈنكى خەنزۇ ئەدەبىي تىلىدا 裕固族 شەكلىدە ئىسىملەندۈرۈلگەن بۇ مىللەت ئەسلىدە تۈركىي تىللىق خەلق بولۇپ، ئۇيغۇر ۋە باشقا تۈركىي تىللىق خەلقلەر ئۇلارنى سارىق ئۇيغۇر، ئۇيغۇر سېرىق، سارى ئۇيغۇر قاتارلىق شەكىللەردە ئاتايدۇ. بىز 2001 - يىلى نوپۇس تەكشۈرۈشى نەتىجىسىدە سېرىق ئۇيغۇر رايونىدا ئۇلارنىڭ جەمئىيەت ۋە مەدەنىيەت قۇرۇلمىسىغا قارىتا ئېلىپ بارغان ساھە تەكشۈرۈش نەتىجىسىدە ھازىرقى سېرىق ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆزلىرىنى «يۇغۇر»، «يوغۇر» دەيدىغانلىقى ئېنىقلاندى. ①

موڭغۇلچە سۆزلىشىدىغان شەرقىي سېرىق ئۇيغۇرلار ئۆزلىرىنى ئومۇميۈزلۈك ھالدا «يوغۇر»، «شېرا يوغۇر» ② « (بۇ گۇرۇپ ئۆزلىرىنى تۈركىي تىلىدا سۆزلەيدىغان غەربىي سېرىق ئۇيغۇرلاردىن پەرقلەندۈرۈش ئېھتىياجى

2003

ئىشلىتىدۇ. يەنى شەرقىي سېرىق ئۇيغۇرلار موڭغۇل تىلى گۇرۇپپىسىغا ئائىت بولغان نىسبەتەن قەدىمكى موڭغۇلچىغا يېقىن بىر تىلنى ئىشلەتسە، تۈركىي تىل گۇرۇپپىسىدا سۆزلىشىدىغان غەربىي سېرىق ئۇيغۇرلار قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىغا نىسبەتەن يېقىنلىشىدىغان يەنە بىر خىل تىلنى ئىشلىتىدۇ.

سېرىق ئۇيغۇرلارنىڭ ئىجتىمائىي تەشكىلات قۇرۇل-مىسى قەدىمكى ئۇيغۇرلار ياكى كۆچمەن چارۋىچى خەلقلەرگە ئوخشاش قەبىلە ئۇرۇق ئاساسىغا تايىنىدۇ. بۇ خىل تەشكىلات قۇرۇلمىسى ئازادلىقتىن كېيىنكى سوت-سىياسىلىك ئۆزگەرتىشكە قەدەر داۋام قىلغان.

ئازادلىقتىن كېيىن، بەزى يېزىلار مۇئەييەن بىر قە-بىلە ياكى ئۇرۇق ئاساسىدا قۇرۇلغان. مەسىلەن، ياڭگى يېزىسىدىكى سېرىق ئۇيغۇرلارنىڭ ھەممىسى ياڭگى ئو-توققا مەنسۇپتۇر. سېرىق ئۇيغۇرلارنىڭ ھەممىسى ئاسا-سەن ئۆزىنىڭ قايسى قەبىلە ياكى ئۇرۇققا تەۋەلىكىنى بىلىشىدۇ. سېرىق ئۇيغۇرلار ئادەتتە قەبىلىنى «ئوتوق» دەپ ئاتايدۇ.

چىڭ سۇلالىسى سېرىق ئۇلارنى يەتتە ئوتوق شەك-لىدە ياشايدىغانلىقىغا ئاساسەن بۆلۈپ باشقۇرغان. سې-رىق ئۇيغۇرلار چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرىدىن ئازادلىق-قىچىپ ئاشۇ يەتتە ئوتوق شەكلىدە ياشاپ كەلگەن، بۇ ئوتوق (قەبىلىلەر) بولسا، بەگلەر بېگى ياكى شىكى ئوتوق (大头目家)، كوربىكى ئوتوق (罗儿家)، نەيمان ئوتوق (八个马家)، ياڭگى ئوتوق (杨哥家)، خورونغوت ئوتوق (胡朗哥家)، باياتتا-ۋىن ئوتوق (吾个马家)، ياغلاقار ئوتوق (亚拉格家) تىن ئىبارەت.

بۇلارنىڭ ئىچىدىكى ياغلاقار قەبىلىسى ئورخۇن ئۇيغۇر قاغانلىقىنىڭ خاقانلىرى تەۋە بولغان قەبىلە بو-لۇپ، بۈگۈنكى سېرىق ئۇيغۇرلار ئىچىدىكى ئاساسلىق قەبىلىدۇر. سېرىق ئۇيغۇرلارنىڭ بۇ يەتتە ئوتوقى ئى-چىدە يەنە بىر مۇنچە پەرقلىق ئۇرۇقلار بار. ئازادلىقتىن كېيىنكى ئۆزگەرتىشلەردە سېرىق ئۇيغۇرلارنىڭ خەنزۇچە ئىسىم - فامىلە ئىشلىتىشى زۆرۈر تېپىلغان بولۇپ، ھەر

غۇرلارنىڭ پېشقەدەملىرى ۋە ئاقساقاللىرىنىڭ ئۆز مىللە-تىنىڭ ئىسمىنىڭ خەنزۇ يېزىقىدا قانداق يېزىلىشى كې-رەكلىكىنى ئۆز خەلقى بىلەن كېڭىشىپ بېكىتكەنلىكىنى ئىلگىرى سۈرىدۇ ⑤. ھەتتا بەزى تەتقىقاتچىلار بۇ ئەھۋالنى مۇنداق چۈشەندۈرىدۇ: ⑥. «خەنزۇ تىلىدىن ۋاقىپ بولغان سېرىق ئۇيغۇرلار ئىسمىنىڭ خەنزۇچە مەنىسىگە ناھايىتى دىققەت قىلىشقان، يەنى «يۈگۈ» خەنزۇ تىلىدا باي، پۇختا دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. ئۇلارنىڭ خەنزۇچە مەنبەلەردە ئۆتمۈشتە قوللىنىلغان خۇيخې، خۇيخۇ، ۋيۈۋۇ، ياۋخۇئېرنى ياكى شىنجاڭدا قوللىنىۋاتقان ۋيۈۋۇئېرنىمۇ ئىشلەتمەي يۈگۈنى ئىشلەت-كەنلىكىنىڭ سەۋەبى ئۆز تىلىنىڭ ھەقىقىي تەلەپپۇزىغا سادىق ئىكەنلىكىدىن ئىدى» ⑦.

سېرىق ئۇيغۇرلار گەنسۇ ئۆلكىسىگە قاراشلىق جاڭجىي ۋىلايىتىنىڭ سۈنەن سېرىق ئۇيغۇر ئاپتونوم نا-ھىيىسىدە ۋە جىۈچۈەن شەھىرىنىڭ خۇاڭنىپۇ سېرىق ئۇيغۇر ئاپتونوم يېزىسىدا توپلىشىپ ياشايدۇ.

1990 - يىلىدىكى ستاتىستىكا مەلۇماتلارغا قارىغاندا، سېرىق ئۇيغۇرلارنىڭ جەمئىي سانى 12 مىڭ 297 كىشى بولۇپ بۇ جەمئىي نوپۇسنىڭ 1800 ى خۇاڭنىپۇ سېرىق ئۇيغۇر ئاپتونوم يېزىسىدا، 8820 سى سۈنەن سېرىق ئۇيغۇر ئاپتونوم ناھىيىسىدە ياشايدۇ. ئاپتونوم ناھىيىدە ياشايدىغانلار پۈتۈن سېرىق ئۇيغۇر نوپۇسىنىڭ % 71.77 نى تەشكىل قىلىدۇ. قالغان 1677 كىشى گەنسۇ ئۆلكىسىنىڭ باشقا شەھەرلىرىگە، ئاز بىر قىسمى مەملە-كەتنىڭ باشقا جايلىرىغا تارقالغان ⑨. كېيىنكى يىللاردا، مەملىكەتنىڭ ھەممىلا يېرىدىن شىنجاڭغا كېلىپ يەرلە-شىش دولقۇنىغا ماسلاشقان سېرىق ئۇيغۇرلاردىن 278 كىشىنىڭ قۇمۇل شەھىرى ۋە ماناس ناھىيىسىگە كېلىپ ئولتۇراقلاشقانلىقى ئېنىقلاندى ⑩. سېرىق ئۇيغۇرلار 1990 - يىلىدىكى نوپۇس تەكشۈرۈشتە، مىللەتلەرنى جەمئىي سانغا قاراپ رەتكە نۇرغۇزغاندا 47 - رەتتىن ئورۇن ئالغان ⑪.

سېرىق ئۇيغۇرلار تۈركىي تىللىق خەلقلەر ئىچىدىكى ئالاھىدە بىر خەلق بولۇپ، ئادەتتە ئىككى خىل تىل

IR A



2003.5

ئىشلەتكەن بولسىمۇ، ئەمما قايسى دەۋرلەرگىچە ئىش-
لەتكەنلىكى ئېنىق ئەمەس. قەدىمكى ئۇيغۇر يازما ياد-
كارلىقىنىڭ شاھ ئەسەرلىرىدىن بولغان «ئالتۇن يارۇق»
نىڭ مالمۇپ تەرىپىدىن سېرىق ئۇيغۇر رايونىدىن تېپىل-
غان بولۇشى، ئۇلارنىڭ 18 - ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىغىچە
قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىنى ئىشلەتكەنلىكىدىن دېرەك
بېرىدۇ (12). بۇنىڭدىن باشقا مۇشۇ ئەسىردە بەزى
بۇتخانىلاردىكى سېرىق ئۇيغۇر راھىبلىرىنىڭ قەدىمكى
ئۇيغۇر يېزىقىنى داۋاملىق ئىشلەتكەنلىكىمۇ مەلۇم بول-
دى. مالمۇپ تاپقان «ئالتۇن يارۇق» بەشبالىقلىق سىڭ-
قۇسەلى تۈتۈك تەرىپىدىن خەنزۇچىدىن ئۇيغۇرچىغا
تەرجىمە قىلىنغان، ئەمما مالمۇپ تاپقان نۇسخا 1687 -
يىللاردا ئەسلى نۇسخا ئاساسىدا قول بىلەن كۆچۈرۈل-
گەن نۇسخا ئىدى. تەڭرىتاغ ئۇيغۇرلىرىنىڭ بۇ دەۋر-
لەردە تامامەن ئىسلاملىشىپ بولغانلىقىنى كۆزدە تۇت-
تىغان بولسا، بۇ نۇسخىنىڭ سېرىق ئۇيغۇر راھىبلىرى
تەرىپىدىن كۆچۈرۈلگەنلىكى ئوتتۇرىغا چىقىدۇ.

قەبىلە ياكى ئۇرۇق ئۆزلىرىنىڭ قەبىلىسى ياكى ئۇرۇق-
نىڭ خەنزۇ تىلىدىكى تەرجىمىسىنىڭ بىرىنچى بوغۇمىنى
ئۆزلىرىگە فامىلە قىلىپ قوللانغان. مەسىلەن، ياغلاقار
قەبىلىسىدىكىلەرنىڭ فامىلىسى ئاساسەن ياك (杨)،
تۇغش ئۇرۇقىدىكىلەرنىڭ تۇۋ (妥)، جۇڭغال ئۇرۇ-
قىدىكىلەرنىڭ جۇڭ (钟)، ئاق تاتار ئۇرۇقىدىكى-
لەرنىڭ بەي (白) ... شەكلىدە بولغان.

ھازىرقى سېرىق ئۇيغۇرلارنىڭ ئىسمى تامامەن دې-
گۈدەك خەنزۇلارنىڭ ئادىتى بويىچە بولماقتا. لېكىن
بەزى زىيالىيلارنىڭ ئۆزى ۋە ياكى بالىلىرىدىن باشلاپ
ساپ يۇغۇرچە ياكى ئۇيغۇرچە ئىسىم ئادىتىگە قايتقانل-
قىمۇ كۆرۈلمەكتە. مەسىلەن، تمۇر، مارجان، ئاي قا-
دىن...

ھازىرقى سېرىق ئۇيغۇرلارنىڭ مىللىي يېزىقى يوق.
بۇ سەۋەبلىك ئۇلار ئوقۇ - ئوقۇتۇش ۋە كۈندىلىك ئا-
لاقە ئىشلىرىدا پۈتۈنلەي خەنزۇ تىلى ۋە يېزىقىنى
ئىشلەتمەكتە. ئۇلار ئۆتمۈشتە قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىنى

يۇقىرىدىكى پاكىتلىق ئىزاھات ۋە چۈشەندۈرۈش-
لەردىن سېرىق ئۇيغۇر دىندارلىرىنىڭ قەدىمكى ئۇيغۇر
يېزىقىنى چىڭ سۇلالىسىنىڭ دەسلەپكى دەۋرلىرىدەمۇ
داۋاملىق ئىشلىتىۋاتقانلىقى ئايان بولدى (13).

سېرىق ئۇيغۇر رايونىدىكى تەكشۈرۈش تەتقىقاتلىرى-
رىمىز نەتىجىسىدە، سېرىق ئۇيغۇر جەمئىيىتىنىڭ ئىجتى-
مائىي، مەدەنىيەت، تەشكىلى قۇرۇلمىسىدىكى جىددىي،
تېز سۈرئەتلىك ئۆزگىرىشلەرنىڭ ئازادلىقتىن كېيىن،
بولۇپمۇ 1958 - يىلىدىن باشلانغانلىقى ئوتتۇرىغا چىقتى-
دۇ.

«فېئوداللىق قارشى تۇرۇش»، «تۆت كۈنىنى
يوتۇش»، «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دېگەندەك
سولچىل سىياسەتلەر نەتىجىسىدە سېرىق ئۇيغۇرلارنىڭ
دىنىي ئىبادەت سورۇنلىرى تاقالغان ياكى كۆيدۈرۈلۈپ،
راھىپلار خەلق ئىچىگە قايتۇرۇلغان. خەلقنىڭ مىللىي
كىيىم - كېچەكلىرى چەكلىنىپ، ئۇزۇن چاچلىرى قىس-
قارتىلغان... (14). قىسقىسى ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ 20
يىلغا يېقىن داۋاملاشقان سولچىل سىياسەت نەتىجىسىدە
سېرىق ئۇيغۇرلارنىڭ ئىجتىمائىي مەدەنىيەت قۇرۇلمى-
سىدا بۇرۇلما خاراكتېرلىك ئۆزگىرىشلەر ئوتتۇرىغا چىقتى-
قان.

1980 - يىللاردىن كېيىن سىياسەت ياخشىلىنىپ، قا-
نۇن جەھەتتىكى كاپالەت نىسبەتەن ئومۇملىشىشقا باش-
لىغان بولسىمۇ، ئەمما سېرىق ئۇيغۇرلارنىڭ نوپۇسىنىڭ
ناھايىتى ئاز بولۇشى ۋە باشقا مۇھىم سەۋەبلەر تۈپەي-
لىدىن ئۇلاردا ئۇيغۇر، تىبەت مىللەتلىرىدىكىدەك جىد-
دىي «ئۆزىگە قايتىش» ھەرىكىتى ئوتتۇرىغا چىقمىغان.
پەقەت 1990 - يىلىدىن كېيىن، سېرىق ئۇيغۇر زىيالىيلىرى-
رىدا نىسبەتەن «ئۆزىنى ئىزدەش»، ئۆزىدىكى پەرق-
لەرنى داۋاملاشتۇرۇش، يوقالغانلارنى ئىلمىي نۇقتىدىن
قېتىرىش ئىستىكىنىڭ ئالامەتلىرى كۆرۈلەتتى.

سېرىق ئۇيغۇر رايونىدىكى تەكشۈرۈشلەردىن
غەربىي سېرىق ئۇيغۇرلارنىڭ تەڭرىتاغ ئۇيغۇرلىرىغا
قىزغىن مۇھەببەتتە بولۇۋاتقانلىقى (15)، ئۇلارنىڭ تېلپ-
ۋىزورلاردا بېرىلىدىغان ئۇيغۇرلار ياكى شىنجاڭ بىلەن

مۇناسىۋەتلىك كۆرسەتمىلەرنى ناھايىتى زوق ئىشتىياق
بىلەن كۆرىدىغانلىقى، ئۇيغۇرچە لېنتا ۋە VCD پلاستىن-
كىلىرىنى ئۆيىمۇ ئۆي ئايلىنىدۇرۇپ كۆرىدىغانلىقىدىن ئى-
نقىلاندى. ئۇيغۇرچە تاپالمىغانلىرى تىبەتلەرگە ئائىت
بولغان لېنتىلاردىن بەھىر ئالىدىكەن.

50 يىل بۇرۇن تامامەن قونار - كۆچەر ھالەتتە يا-
شايدىغان سېرىق ئۇيغۇرلار بۈگۈن ئاساسەن مۇقىم ئول-
تۇراقلاشقان، چارۋا بېقىش ۋە تېرىقچىلىق قىلىش بىلەن
شۇغۇللىنىدىغان خەلققە ئايلىنغان. ئۇلار ئىلگىرى ناھايىتى
يېقىن ھالەتتە ياشىغان بولسا، ئەمدىلىكتە تامامەن ئى-
چىلغان، ھەممىلا يەرگە تارقىلىشقا باشلىغان بىر مىللەتكە
ئايلىنغان.

سېرىق ئۇيغۇر جەمئىيىتىدە 1958 - يىلىغىچە يات
مىللەتلەر بىلەن قۇدىلىشىش يوق دېيەرلىك ئىدى. ئەمما
ھازىر ئۇلارنىڭ ئارىسىدا بۇنداق ئىشلار ناھايىتى نورمال
ھادىسىگە ئايلىنىپ كەتكەن.

سېرىق ئۇيغۇرلارنىڭ ئوقۇ - ئوقۇتۇش ئىشلىرىنىڭ
خەنزۇ تىلى - يېزىقىدا ئېلىپ بېرىلىشى نەتىجىسىدە ھا-
زىرقى سېرىق ئۇيغۇرلارنىڭ ئاز بىر قىسمىنى ھېسابقا
ئالمىغاندا، قالغانلىرىنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك خەنزۇ
تىلىنى پۇختا بىلىدۇ.

قىسقىسى، سېرىق ئۇيغۇر جەمئىيىتى 1958 - يىلىدىن
كېيىنكى تېز سۈرئەتلىك ئۆزگىرىشلەر ۋە يېقىنقى يىللاردا
باشلانغان «غەربنى ئېچىش، تەرەققىي قىلدۇرۇش» يېڭى
دولقۇنى نەتىجىسىدە ئالغا ئىلگىرىلەۋاتقانلىقى مەنزىرىدە-
سىنى كۆز ئالدىمىزدا نامايان قىلىدۇ.

ئىزاھات:

① ئابدۇرەشىد جەللىل: «سېرىق ئۇيغۇرلارنىڭ ئىجتىمائىي
مەدەنىيەت قۇرۇلمىسى»، تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى ھاجەتتەپە ئۇن-
ۋېرسىتېتى ئىجتىمائىي پەنلەر ئىنستىتۇتى، 2003 - يىلى قوبۇل
قىلىنغان دوكتورلۇق ماقالىسى 92 - بەت.

② «شېرا» ئېتمولوگىيىسى موڭغۇلچە سۆز بولۇپ «سارقى،
سېرىق» مەنىسىدە، «شېرا يۇغۇر»، «سېرىق ئۇيغۇر» دېگەن-
لىكتۇر. بۇ خۇسۇستا ھازىرقى سېرىق ئۇيغۇرلارنىڭ يازغۇچىسى
ۋە تەزكىرىچىسى تەمۈر ئۆزىنىڭ «يۇغۇرلارنىڭ تارىخى» ناملىق
ئەسىرىدە «يۇغۇر، يۇغۇر» نىڭ ئەسلىدە ئۇيغۇر بىلەن ئوخشاش

M
I
R
A
S

خەنزۇچىدا (撒里维吾尔) شەكلىدە يېزىلىشى ۋە ئو- قۇلۇشى كېرەكلىكىنى ئېيتقاندا، غەربىي سېرىق ئۇيغۇرلارنىڭ بېگى ئەنجىنچاۋنىڭ بۇ تەكلىپكە قارشى چىقىپ، < 裕固尔 > بولۇشى كېرەك دېگەن قاراشتا چىڭ تۇرغانلىقىنى، بەگلەر بېگى خۇبۇر- چايمۇ بۇ تەكلىپنى قوبۇل قىلغانلىقىنى، ئاخىرىدا سېرىق ئۇيغۇر ئىسمىنىڭ خەنزۇچىدا < 裕固尔 > قىلىپ يېزىلىشى قارار قىلىندى. ھانلىقىنى، ئەنجىنچاۋنىڭ ئۆزلىرىنىڭ مۇسۇلمان ئۇيغۇرلاردىن پەرقلىق ئىكەنلىكىنى تەكىتلەش يۈزىدىن < 撒里维吾尔 > بولۇش كېرەك دېگەن قاراشتا چىڭ تۇرۇۋالغانلىقىنى بىلدۈرگەندى. لىكىنى قەيىت قىلىدۇ.

⑧ جۇڭ جىنۋېن: «يۇغۇر مەدەنىيىتى ئۈستىدە تەتقىقات» جۇڭگو خەلق ئاۋىئاتسىيىسى نەشرىياتى 1995 - يىلى نەشرى، 1 - بەت، خاۋسۇمىن: «يۇغۇرلار»، «جۇڭگو مىللەتلىرى» مەز- كىزىي مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتى 2000 - يىلى نەشرى، 17 - بەت. ⑨ لى شۇخەي: «يۇغۇرلارنىڭ نوپۇس تەرەققىياتىدىكى ئۆزگىرىش ۋە ئالاھىدىلىكلەر ئۈستىدە مۇلاھىزە»، «جۇڭگودىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ نوپۇسى» ژۇرنىلىنىڭ 1994 - يىلى 3 - سانى 29 - بەت.

⑩ جۇڭ جىنۋېن: «جۇڭگو يۇغۇرلىرى تەتقىقات ماقالىلىرى توپلىمى»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 2002 - يىلى نەشرى، 1 - بەت. ⑪ چىنسىشۇ: «تۈركىي تىللار تەتقىقاتىغا كىرىش سۆز» ئىجتىمائىي پەنلەر نەشرىياتى، 1982 - يىلى نەشرى، 524 - بەت. ⑫ چىن زۇڭجىن: «يۇغۇر تىلىدىكى قەدىمكى خەنزۇ تىلىدىن كىرگەن سۆزلەر»، «جۇڭگو تۈركىي تىللار تەتقىقاتى ئىلمىي ما- قالىلەر توپلىمى» مىللەتلەر نەشرىياتى، 1991 - يىلى نەشرى، 287 ، 288 - بەتلەر.

⑬ خېۋيىڭۋاڭ، جۇڭفۇزۇ: «سۇنەن يۇغۇرلىرىنىڭ مەدەنىيىتى ۋە توي - مۇراسىم ئادەتلىرىنىڭ ھازىرقى ئەھۋالىنى تەكشۈ- رۈش»، «جۇڭگو يۇغۇر تەتقىقات ماقالىلىرى توپلىمى» مىللەتلەر نەشرىياتى، 2002 - يىلى نەشرى 573 - بەت. ⑭ ۋاڭ يۈەنشىن: «يۇغۇرلارنىڭ تىل پوزىتسىيىسى ئۈستىدە مۇلاھىزە»، «جۇڭگو يۇغۇر تەتقىقاتى ئىلمىي ماقالىلىرى توپلى- مى» مىللەتلەر نەشرىياتى، 2002 - يىلى نەشرى، 308 - بەت، ئەن فۇڭۋېي: «1958 - يىلىدىكى فېئودالزىمغا قارشى كۈرەش ۋە كېيىن- كى ئىككى قېتىملىق سىياسەت ئەمەلىيلەشتۈرۈش خاتىرىسى»، «سۇنەن ئەدەبىيات - تارىخ ماتېرىياللىرى» 2000 - يىلى 2 - نوم

بىر سۆز ئىكەنلىكىنى، پەقەت ئارىدا بىر خىل فونىتىپكىلىق ئۆز- گىرىش مەسىلىسىنىڭلا مەۋجۇتلۇقىنى ئىلگىرى سۈرىدۇ.

③ بۈگۈنكى سېرىق ئۇيغۇرلارنى ئەگەر گەنسۇ ئۇيغۇرلىرىد- نىڭ داۋامى دەپ قارىساق، ئۇنداقتا گەنسۇ خانلىقىدىن كېيىن بۇ رايوندا پائالىيەت ئېلىپ بارغان ئۇيغۇرلارنىڭ خەنزۇچە مەنبەلەر- دىكى ئىسىملىرىنىڭ 32 خىلدىن كۆپرەك ئىكەنلىكى ئوتتۇرىغا چىقىدۇ.

ئابدۇرەشىد جەلىلنىڭ يۇقىرىقى دوكتورلۇق ماقالىسىنىڭ 94 - بېتىگە، گاۋزىخۇۋ ئەپەندىنىڭ «يۇغۇر ئاتالغۇسى ئۈستىدە تەتقىقات»، «يۇغۇر تەتقىقاتىغا ئائىت ئىلمىي ماقالىلەر توپلىمى» (لەنجۇ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى 1994 - يىلى نەشرى) نىڭ 149 - ، 162 - بەتلەرگە قارىلىدۇ.

④ جۇڭ جىنۋېن: «يۇغۇر مەدەنىيىتى تەتقىقاتى» جۇڭگو خەلق ئاۋىئاتسىيە نەشرىياتى، 1995 - يىلى نەشرى 4 - بەت.

⑤ سېرىق ئۇيغۇرلار تۇغرىسىدا تەتقىقات بىلەن شۇغۇللىنى- ۋاتقانلارنىڭ كۆپىنچىسى مۇشۇ خىل كۆز قاراشتا. بۇ توغرىسىدا تۆۋەندىكى مەنبەلەرگە قارىلىدۇ:

جۇڭ جىنۋېن: «يۇغۇر ئاتالغۇسى مەسىلىسىدىكى بىر قانچە خىل كۆز قاراش»، «گەنسۇ مىللەتلىرى تەتقىقاتى» ژۇرنىلىنىڭ 1997 - يىلى 2 - سان 30 ، 34 - بەتلەر، جۇڭ جىنۋېن: «يۇغۇر مەدەنىيىتى تەتقىقاتى» جۇڭگو خەلق ئاۋىئاتسىيىسى نەشرىياتى، چىن زۇڭجىن: «يۇغۇرلار ۋە يۇغۇر تىلى»، «شىنجاڭ ئۇنىۋېر- سىتېتى ئىلمىي ژۇرنىلى» نىڭ 1977 - يىلىدىكى 3 ، 4 - سانلىرى. فەن يۇخەي: «يۇغۇرلارنىڭ قىسقىچە تارىخى»، گەنسۇ خەلق نەشرىياتى 1983 - يىلى نەشرى. فەن يۇخەي: «يۇغۇرلار»، مىل- لەتلەر نەشرىياتى 1986 - يىلى نەشرى. گاۋزىخۇۋ: «گەنسۇدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەر»، «يۇغۇر ئاتالغۇسى ئۈستىدە تەتقىقات»، «يۇغۇر تەتقىقاتىغا ئائىت ئىلمىي ماقالىلەر توپلىمى» لەنجۇ ئۇ- نىۋېرسىتېتى نەشرىياتى.

⑥ گاۋزىخۇۋ: «گەنسۇدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەر»، گەنسۇ خەلق نەشرىياتى 1989 - يىلىدىكى نەشرى 190 - بەت .

⑦ بۇ ھەقتە گاۋزىخۇۋ «غەربىي شىمال مىللەتلىرى تەتقىقا- تى» ژۇرنىلىنىڭ 1995 - يىللىق 1 - ساندا ئېلان قىلغان «يۇ- غۇرلارنىڭ ئەسلىدىكى ئىككى چوڭ قارمىقى توغرىسىدا مۇلاھىزە» ناملىق ماقالىسىدە «1953 - يىلىدىكى يىغىندا سېرىق ئۇيغۇرلار- نىڭ بەگلەر بېگى بولغان خۇبۇرچاپ ئۆز مىللىتىنىڭ ئىسمىنىڭ

0
0
3

25 - ، 32 - بەتلەر .

15) ئابدۇرەشىد جەلىل: «سېرىق ئۇيغۇرلارنىڭ تەڭرىتاغ ئۇيغۇرلىرىغا بولغان كۆز قاراش ۋە تۇتۇملىرى».

پايدىلانغان مەنبەلەر

1) ئابدۇرەشىد جەلىل: «سېرىق ئۇيغۇرلارنىڭ ئىجتىمائىي مەدەنىيەت قۇرۇلمىسى» تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى ھاجەتتەپە ئۈن-ۋېرسىتېتى ئىجتىمائىي پەنلەر ئىنستىتۇتى، 2003 - يىلى قوبۇل قىلىنغان دوكتورلۇق ماقالىسى 92 - بەت.

2) گاۋزىخۇۋ: «يۇغۇر ئاتالغۇسى ئۈستىدە تەتقىقات»، «- يۇغۇر تەتقىقات ئىلمىي ماقالىلەر توپلىمى» لەنجۇ ئۈنۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 1994 - يىلى نەشرى، 149 - ، 162 - بەتلەر

3) جۇڭ جىنۋېن: «يۇغۇرلارنىڭ مەدەنىيىتى ئۈستىدە تەتقىقات» جۇڭگو خەلق ئاۋىئاتسىيىسى نەشرىياتى، 1995 - يىلى نەشرى، 4 - بەت.

4) جۇڭ جىنۋېن: «يۇغۇر ئاتالغۇسى مەسىلىسىدىكى بىر قانچە خىل كۆز قاراش»، «گەنسۇ مىللەتلىرى تەتقىقاتى» ژۇرنىلىنىڭ 1997 - يىلى 2 - سانى 30 - ، 34 - بەتلەر.

5) جۇڭ جىنۋېن: «جۇڭگو يۇغۇر تەتقىقاتى ماقالىلىرى توپلىمى» مىللەتلەر نەشرىياتى 2002 - يىلى نەشرى 1 - بەت.

6) چىن زۇڭجىن: «يۇغۇرلار ۋە يۇغۇر تىلى»، «شىنجاڭ ئۈنۋېرسىتېتى ئىلمىي ژۇرنىلى» نىڭ 1977 - يىلى 3 - ، 4 - سانلىرى.

7) چىن زۇڭجىن: «يۇغۇر تىلىدىكى قەدىمكى خەنزۇ تىلىدىن كىرگەن سۆزلەر»، «جۇڭگو تۈركىي تىللار تەتقىقاتى ئىلمىي ماقالىلەر توپلىمى» مىللەتلەر نەشرىياتى، 1991 - يىلى نەشرى، 287 - ، 288 - بەتلەر.

8) فەن يۇخەي: «يۇغۇرلارنىڭ قىسقىچە تارىخى»

گەنسۇ خەلق نەشرىياتى 1983 - يىلى نەشرى.

9) فەن يۇخەي: «يۇغۇرلار» مىللەتلەر نەشرىياتى 1986 -

يىلى نەشرى.

10) گاۋزىخۇۋ: «گەنسۇدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەر» گەنسۇ

خەلق نەشرىياتى، 1989 - يىلى نەشرى.

11) گاۋزىخۇۋ: «يۇغۇر ئاتالغۇسى ئۈستىدە تەتقىقات»، «- يۇغۇر تەتقىقاتىغا ئائىت ئىلمىي ماقالىلەر توپلىمى» لەنجۇ ئۈن-ۋېرسىتېتى نەشرىياتى.

12) گاۋزىخۇۋ: «گەنسۇدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەر» گەنسۇ

خەلق نەشرىياتى، 1989 - يىلى نەشرى 190 - بەت.

13) گاۋزىخۇۋ: «يۇغۇرلارنىڭ ئەسلىدىكى ئىككى چوڭ تار-

مىقى ئۈستىدە مۇلاھىزە»، «غەربىي شىمال مىللەتلەر تەتقىقاتى» ژۇرنىلىنىڭ 1995 - يىلى 1 - سانى.

14) 2001 - يىلى 10 - نويابىر سۇنەن سېرىق ئۇيغۇر ئاپتونوم

ناھىيىسى ئىقتىساد - پىلان ئىدارىسىنىڭ باشلىقى توشياۋيۇڭ ۋە ئاپتونوم ناھىيە تەزكىرە ئىشخانىسى باشلىقى تېمۇر بىلەن توش-ياۋيۇڭنىڭ ئۆيىدە قىلىنغان سۆھبەت. 2001 - يىلى 16 - نويابىر سارى تالا (خۇاڭچېڭ) رايونىغا كېتىۋاتقاندا تېمۇر بىلەن قىلىنغان سۆھبەت.

15) خاۋسۇمىن: «يۇغۇرلار»، «جۇڭگو مىللەتلىرى» مەر-

كزىي مىللەتلەر ئۈنۋېرسىتېتى نەشرىياتى 2000 - يىلى نەشرى 17 - بەت.

16) لى شۇخەي: «يۇغۇرلارنىڭ نوپۇس تەرەققىياتىدىكى

ئۆزگىرىش ۋە ئالاھىدىلىكلەر ئۈستىدە مۇلاھىزە»، «جۇڭگو ئاز سانلىق مىللەتلىرى نوپۇسى» مەجمۇئەسىنىڭ 1994 - يىللىق 3 - سانى 29 - بەت.

17) چىنسىشۇ: «تۈركىي تىللار تەتقىقاتىغا كىرىش سۆز»

ئىجتىمائىي پەنلەر نەشرىياتى 1982 - يىلى نەشرى 524 - بەت.

18) خې ۋىڭۋاڭ: جۇڭ فۇزۇ «سۇنەن سېرىق ئۇيغۇرلار-

نىڭ مەدەنىيىتى ۋە توي - مۇراسىم ئادەتلىرىنىڭ ھازىرقى ئەھۋالىنى تەكشۈرۈش»، «جۇڭگو يۇغۇر تەتقىقاتى ماقالىلىرى توپلىمى».

مىللەتلەر نەشرىياتى 2002 - يىلى نەشرى 573 - بەت.

19) ۋاڭ يۈەنشىن: «يۇغۇرلارنىڭ تىل پوزىتسىيىسى ئۈس-

تىدە مۇلاھىزە»، «يۇغۇرلار تەتقىقاتى ماقالىلىرى توپلىمى» مىللەتلەر نەشرىياتى 2002 - يىلى نەشرى 308 - بەت.

20) ئەن فۇڭۋېي: «1958 - يىلىدىكى فېئودالزىمغا قارشى

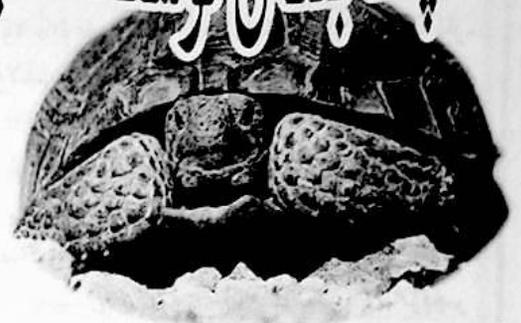
كۈرەش ۋە كېيىنكى ئىككى قېتىملىق سىياسەت ئەمەلىيەتتۈرۈش خاتىرىسى»، «سۇنەن ئەدەبىيات - تارىخ ماتېرىياللىرى 2000 - يىلى 2 - تومى 25 - ، 32 - بەتلەر.

21) 2001 - يىلى 12 - نويابىر سۇنەن سېرىق ئۇيغۇر ئاپتو-

نوم ناھىيىسىدە ئەنيۇلىن ۋە ئاتا - ئانىسى بىلەن قىلىنغان سۆھبەت. 2001 - يىلى 24 - نويابىر داخې رايونىنىڭ جىۋسەيگۇ يېزىدا سىدا ئەنگۈيىچى بىلەن قىلىنغان سۆھبەت. 2001 - يىلى 8 - نويابىر سۇنەن سېرىق ئۇيغۇر ئاپتونوم ناھىيىسى مەدەنىيەت ئىدارىسىنىڭ مۇتەخەسسسى بەيۋېنشىن بىلەن قىلىنغان سۆھبەت.

مۇھەررىر: مۇختار تۇردى

تاشپاقا بىلەن توشقاننىڭ يۈگرەش مۇسابىقىسىدىن كېيىنكى ئىشلار



003

دىكى گەپلەرنى قىلىشنى تەلەپ قىلىدۇ. تاشپاقا كۆڭلىدە نېمەلەرنى ئويلىغان بولسا شۇنى دەيدۇ. دەسلىپدە ئۇ سەل تەمتىرەيدۇ، بىراق سۆزلىگەنسىرى جانلىنىپ، ھەتتا كىچىك ۋاقتىدىكى ياتقان ئورنىغا سېيىپ قويغانلىقى ۋە نەرسە - كېرەك ئوغرىلىغانلىقى قاتارلىق كىچىك ئىش-لارنىمۇ سۆزلەپ بېرىدۇ. سۆھبەت ئاياغلاشقاندىن كېيىن تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىنىڭ رېژىسسورى تاشپاقىنى كۆڭلى تۈز ھايۋانكەن، ئۇنىڭ بۇ روھى ئالقىشلاشقا ئەرزىيدۇ، دەپ ماختايدۇ.

تاشپاقا تېلېۋىزورغا چىققاندىن كېيىن، ئەمدى بىر نەچچە كۈن دەم ئالاي دەپ تۇرۇشقا، ھايۋانات ساقلىقنى ساقلاش يېمەكلىكلىرى شىركىتىنىڭ دىرېكتورى كېلىپ، ھايۋانات ساقلىقنى ساقلاش يېمەكلىكلىرى توغرىسىدىكى بىر مەنۇتلۇق ئېلانغا چىقىپ بەرسە، 500 مىڭ يۈەن ھەق بېرىدىغانلىقىنى ئېيتىدۇ. تاشپاقا بۇنى ئاڭلاپ خۇش بو-لىدۇ ۋە تېلېكامېراغا قاراپ:

— ساقلىقنى ساقلاش جەۋھىرىنى يېسىڭىز تېز يۈگۈ-رۈلەيسىز، — دەپ توۋلايدۇ. تاشپاقا قولغا كەلگەن 500 مىڭ يۈەننى كۆرۈپ، قىنقىنغا پاتماي كېتىدۇ ۋە بېيىش دېگەن بەك ئوڭاي ئىكەن دەپ ئويلايدۇ. ھايۋانات ساقلىقنى ساقلاش يېمەكلىكلىرى شىركىتىنىڭ ئېلانى سۇ-رەتكە ئېلىنىپ بولغاندىن كېيىن، ھايۋانات ئاياغ زاۋۇتى-نىڭ خوجايىنى تاشپاقىنى ئىزدەپ كېلىپ، ئۇنىڭغا ھايۋا-نات ئاياغ زاۋۇتىنىڭ ئايىغىنى كىيىپ يۈگۈرگەن كۆرۈ-نۈشتىكى مۇكاپات سۇپىسىغا چىقىپ: «تەنھەرىكەت ئاي-دىنى كىيىڭىز تېز يۈگۈرەلەيسىز» دېگەن ئېلانغا چىقىپ بەرسە 1 مىليون يۈەن بېرىدىغانلىقىنى ئېيتىدۇ. تاشپاقا بۇ 1 مىليون يۈەنگىمۇ ناھايىتى ئاسانلا ئېرىشىدۇ. ئارقىدىنلا ھايۋانات يېمەكلىكلىرى زاۋۇتى، ھايۋانات كىيىم - كېچەك

تاشپاقا بىلەن توشقان ئوتتۇرىسىدا ئېلىپ بېرىلغان ھېلىقى داڭلىق يۈگۈرۈش مۇسابىقىسىدە تاشپاقا غەلبە قىلىدۇ. بىراق ھېكايە ئۇنىڭلىق بىلەن تۈگەپ قالمايدۇ. تاشپاقا ئالتۇن مېدال ۋە مۇكاپاتلارنى ئالغاندىن كېيىن، ماڭاي دەپ تۇرۇشقا بىر توپ ھايۋانات مۇخ-بىرلىرى ئۇنى قاتمۇقات ئورۇۋالىدۇ. بەزى مۇخبىرلار ئۇنى سۈرەتكە تارتسا، بەزى مۇخبىرلار ئۇنىڭدىن سو-ئال سورايدۇ. يەنە بەزىلىرى ئۇنىڭغا ئىمزا قويدۇرىدۇ. تاشپاقا بۇ ئىشلاردىن قىلچە ھودۇقمىغاندەك مۇخبىر-لارنىڭ سورىغان سوئاللىرىغا كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ تەم-كىنلىك بىلەن جاۋاب بېرىدۇ. «ھايۋانات دۇنياسى گې-زىتى»، «ھايۋانات تەنھەرىيە گېزىتى»، «ھايۋانات تۇرمۇش گېزىتى»، «ھايۋانات كەچلىك گېزىتى» قا-تارلىق گېزىتلەر ناھايىتى تېزلا «تاشپاقىنىڭ چېمپىيون بولۇش يولى»، «تاشپاقىنىڭ سالاپىتى»، «تاشپاقا بولسا بىر تۇغ»، «خاسىيەتلىك تاشپاقا» دېگەن سەر-لەۋھىلەردە تاشپاقا توغرىسىدىكى ئىشلارنى بەس - بەس بىلەن خەۋەر قىلىشىدۇ. ھايۋانات تېلېۋىزىيە ئىس-تانسىسى تاشپاقىنى تارقىتىش ئۆيىگە تەكلىپ قىلىدۇ. تاشپاقا بۇ يەردە قاغا، شاتۇتى، سۈپتورغاي قاتارلىق پروگراممىغا رىياسەتچىلىك قىلغۇچى داڭلىق چولپانلارنى كۆرىدۇ. رېژىسسور تاشپاقىغا بۇ قېتىمقى ئالاھىدە سۆھبەتنىڭ تەلپىنى چۈشەندۈرىدۇ ۋە ئۇنىڭدىن كەڭ ھايۋانات كۆرۈرمەنلىرى ئالدىدا «ئائىلىڭىزدە نەچچە-لىن بار؟ سىز ئۆيدە بالىلارنىڭ نەچچىنچىسى؟ نېمە بېيىشنى ياخشى كۆرىسىز؟ ئۇزۇنغا يۈگۈرۈشنى قاچاند-دىن باشلاپ مەشىق قىلغان؟ مەشقاۋۇلىڭىز كىم؟» دې-گەندەك بىر تالاي سوئاللارغا جاۋاب بېرىشنى ھەمدە كەڭ ھايۋانات كۆرۈرمەنلەرگە بىر نەچچە ئېغىز كۆڭل-

بىلەن بىللە تاغ - دەريالارنى كېچىپ، چامباشچىلىق فە-
لمىدە رول ئالدى. ئۇ رول ئالغان تېلېۋىزىيە تىياتىرى
قويۇلغاندىن كېيىن، كۆپچىلىكنىڭ باھاسى ئوخشاش بول-
مايدۇ. بىراق تاشپاقا شۇنىڭدىن كېيىن تېلېۋىزىيە تىيا-
تىرلىرىدىكى قالتىس ماھارەتلىك، ئۇستا شەمشەرۋاز،
ئۇچقۇر، ئۆزگىرىشچان، تەڭداشسىز چامباش ماھىرىغا ۋە
ھايۋانلار چوقۇنىدىغان كىنو - تېلېۋىزىيە چولپىنىغا ئايد-
لىنىدۇ.

تاشپاقىنىڭ ناھايىتى تېزلا يۈز تېپىپ كەتكەنلىكىگە
قورسىقى كۆپكەن توشقان تاشپاقىدىن قايتىدىن يۈگۈرۈشتە
بەسلىشىپ بېقىشنى تەلەپ قىلىدۇ. تاشپاقا توشقانلىق تە-
لىپىگە خۇشاللىق بىلەن قوشۇلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ھايۋانات
تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى «ھايۋانات دۇنياسى گېزىتى»،
ھايۋانات رادىئو ئىستانسىسى قاتارلىق ئاخبارات ۋاستىلە-
رى بۇ خەۋەرنى ئارقا - ئارقىدىن خەۋەر قىلىشىپ، ھايۋا-
نات دۇنياسىدا زور غۇلغۇلا قوزغايدۇ. ھايۋانلار تاشپاقا
بىلەن توشقانلىق 2 - قېتىملىق يۈگۈرۈشتە بەسلىشىش
پەيتىنىڭ كېلىشىنى تەقەززالىق بىلەن كۈتىدۇ. ھايۋانلار
بىردەك مۇنداق دەپ قارايدۇ: ئالدىنقى نۆۋەت توشقان
يېرىم يولدا ئۇخلاپ قالغاچقا، تاشپاقا غەلبە قىلغان، بۇ
نۆۋەت توشقان چوقۇم نومۇسنى ئاقلايدۇ.

بىراق مۇسابىقە نەتىجىسى ھايۋانلارنىڭ ئويلىغىنىدەك
بولمايدۇ. تاشپاقا يەنە بىر قېتىم ئۇزۇنغا يۈگۈرۈش
چىمپىيونى بولىدۇ. كۆپچىلىككە بۇ ئىشتا بىر شىتە بار -
دەكلا بىلىنىدۇ. ئارىدىن ئۇزاق ئۆتمەيلا ھېچنېمىسى يوق
توشقان بىردىنلا داچىغا ئىگە بولۇپ، بولۇشىغا يەپ -
ئىچىدىغان، پۇل خەجلەيدىغان بولىدۇ. شۇندىلا كۆپچى-
لىك تاشپاقا بىلەن توشقان ئوتتۇرىسىدىكى سودىنىڭ تې-
گىگە يېتىدۇ.

كۆپچىلىك پۇلدار ھەم يۈزلۈك تاشپاقىنىڭ ناھايىتى
قورقۇنچىلىق بولۇپ كەتكەنلىكىنى تۇيىدۇ.

(مۇپچى ئىمزالىق بۇ ماقالە «بۈگۈن ئاخشام» گېزىتىنىڭ
2002 - يىل 12 - ئىيۇن سانىغا بېسىلغان. «فېلېتونلاردىن تال-
لانما» نىڭ 2002 - يىل ئاۋغۇست سانىغا كۆچۈرۈپ بېسىلغان).
ئازاد نىزامىدىن ئەنجىنى تەرجىمىسى

مۇھەررىرى: مۇختار تۇردى

شىركىتى، ھايۋانات چېنىقىش سايمانلىرى شىركىتىمۇ ئىز-
دەپ كېلىپ، تاشپاقىنى ئۆزلىرىنىڭ ئېلانلىرىغا چىقىپ بې-
رىشنى تەلەپ قىلىدۇ. تاشپاقا كۆڭلىدە: «بۇ پۇللارنى
تېپىشىم كېرەك، بولمىسا بىكار كەتمەمدۇ» دەپ ئويلايد-
دۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ كەلگەنلەرنىڭ ھەممىسىگە ماقۇل
بولۇپ، زاۋۇتلار ئۇنى قانداق ئېلانغا چىقىپ بەر دېسە، ئۇ
شۇنداق ئېلانغا چىقىدۇ، قانداق دە دېسە، شۇنداق دەيدۇ.
ئۇزاق ئۆتمەي تاشپاقا داڭلىق ئېلان چولپىنىغا ئايلىنىدۇ.
تېلېۋىزورلاردا تېلېۋىزىيە تىياتىرلىرى باشلىنىپ بىر نەچ-
چە مىنۇت بولالمايلا، تاشپاقا كۈلگۈنچەك ۋە ھەر خىل
غەلىتە قىياپەتلەردە ئېكراندا پەيدا بولۇپ، ھايۋانلارغا
تۈرلۈك مەھسۇلاتلارنى تونۇشتۇرىدىغان بولىدۇ.

كىتاب سودىگەرلىرىمۇ تاشپاقىنى ئىزدەپ كېلىپ،
كىتاب چىقىرىش ئىشىنى كېڭىشىدۇ. تاشپاقا مەن يېزىق-
چىلىقنى بىلمەيمەن دېسە، كىتاب سودىگەرلىرى سىز
ئۈچۈن قەلەم تەۋرىتىدىغان يازغۇچىلارنىمۇ تېپىپ قويد-
دۇق، پەقەت سىز ئۆزىڭىزنىڭ كەچۈرمىشلىرىڭىزنى بىر
قۇر قىسقىچە سۆزلەپ بەرسىڭىزلا ھەممە ئىش پۈتىدۇ
دەيدۇ. تاشپاقا بۇنى ئاڭلاپ خۇشاللىق بىلەن قوشۇل-
دۇ. ئۇزاق ئۆتمەيلا كىتاب بازارلىرىدا «تاشپاقىنىڭ
ئالتۇن مېدالغا ئېرىشىش يولى» دېگەن بازارلىق كىتاب
پەيدا بولىدۇ. تاشپاقا مۇشۇ ئىشتىنلا 2 مىليون يۈەنگە
ئېرىشىدۇ. تاشپاقا كىتابنى كۆرۈپ ئەجەبلىنىدۇ. مەن
قاچان تىيىن خېنىم بىلەن مۇھەببەتلىشىپ باقتىم؟ مېنىڭ
نەدىمۇ ئالاھىدە ماھارىتىم بولۇپ باققان؟ مەن قاچان
قارا نىيەتلەر بىلەن ئېلىشتىم؟ بۇلارنىڭ ھەممىسى ئوي-
دۇرما دەپ ئويلايدۇ، بىراق بۇلار بىلەن ھېسابلىشىپ
ئولتۇرمايدۇ، چۈنكى ئۇ خەقنىڭ پۇلىنى ئالدى - دە.

كىتاب نەشر قىلىنغاندىن كېيىن، تاشپاقا بىر مەزگىل
ئارام ئالماقچى بولىدۇ. ئالدىنقى مەزگىللەردە تاشپاقىنىڭ
ئادىمىگەرچىلىكى بەك كۆپ بولۇپ كەتكەچكە، ئۇ ھېرىپ
چارچاپ قالغانىدى. بىراق ئارىدىن ئۈچ كۈن ئۆتە -
ئۆتمەيلا ھايۋانات تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىنىڭ تېلېۋىزىيە
تىياتىرى سۈرەتكە ئېلىشى مەركىزىنىڭ مۇدىرى كېلىپ،
تاشپاقىنى «تاشپاقىنىڭ رىۋايىتى» دېگەن 50 قىسىملىق
تېلېۋىزىيە تىياتىرىدا باش رول ئېلىپ بېرىشكە تەكلىپ
قىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن تاشپاقا سۈرەتكە ئېلىشى گۇرۇپپىسى



ساغلاملىقنى

ساقلا

تاماكىنى تاشلاپ ھاراققا چەك قويۇش؛ تۆتىنچى، پسخىك تەجىۋىخلىقنى ساقلاش.

1) مۇۋاپىق ئوزۇقلۇقنىڭ

ئالدى بىلەن سالامەتلىكنىڭ بىرىنچى ئۆلى مۇۋاپىق ئوزۇقلۇقنى ئۈستىدە توختىلىپ ئۆتىمىز. ئادەم ئوزۇق بىلەن ئۆرە تۇرىدۇ، مۇۋاپىق ئوزۇقلۇقنى ئىنتايىن مۇھىم. مۇۋاپىق ئوزۇقلانغاندا ئادەمنىڭ ئورۇق - سېمىزلىكى، خولېستېرىننىڭ يۇقىرى - تۆۋەنلىكى، قاننىڭ قىزىق - يۇق - سۇيۇقلۇقى نورمال بولىدۇ. ئۇنداقتا مۇۋاپىق ئوزۇقلۇقنى ئۈچۈن قانداق قىلىش كېرەك؟ بۇنى مۇنداق

4. ساغلاملىقنىڭ تۆت چوڭ ئاساسى

يۇقىرىدا سۆزلىگەن كېسەللەردە ئىچكى ئامىلنىڭ سوزۇلما خاراكتېرلىك كېسەللەردە ئىگىلىگەن نىسبىتى تۆۋەن بولۇپ، 20 پىرسەنتتىلا تەشكىل قىلىدۇ. 80 پىرسەنتى تاشقى ئامىللاردىن بولىدۇ. شۇڭا ھەر خىل كېسەللەرنى تاشقى ئامىل ئارقىلىق تىزگىنلەپ، ئىلمىي تۇرمۇش ئۇسۇلى ئارقىلىق ئازايىقىلى بولىدۇ. ساغلاملىقنىڭ ئاچقۇچى ئۆز قولىڭىزدا. تاشقى ئامىلنى مۇنداق سۆزگە يىغىنچاقلاشقا بولىدۇ: بىرىنچى، مۇۋاپىق ئوزۇقلىنىش؛ ئىككىنچى، لايىقىدا ھەرىكەت قىلىش؛ ئۈچىنچى،

ۋاقتتا ئىچكەن ياخشى؟ ئۇخلاشتىن ئىلگىرى ئىچكەن ياخشى. بالىلارنىڭ بويى كۈندۈزى ئۆسمەيدۇ، ئۆستۈ-رۈش گورمۇنى كېچىسى ئاجرىلىپ چىقىدۇ، شۇڭا ئۇخ-لاشتىن ئىلگىرى كالا سۈتىگە بىر تال ۋىتامىن C بىلەن بىر تال مۇرەككەپ ۋىتامىن B نى قوشۇپ ئىچكۈزسەك، بالىنىڭ بويى ئېگىز بولۇپلا قالماي، بەدەن ئېغىرلىقى ئا-شيدۇ، زۇكام، ئانگىنا، ئۆپكە ياللۇغى، قىزىتمىسى ئۆرلەپ كېتىشكە ئوخشاش كېسەللىكلەردىن خالىي بولىدۇ، تېنى ساغلام بولىدۇ. بىر خالتا كالا سۈتى، ۋىتامىن C ، B نى قوشۇپ ھېسابلىغاندىمۇ بىر يۈەنگە يەتمەيدۇ.

نۇرغۇن ئاتا- ئانىلار يالغۇز پەرزەنتلىرىگە بەك كۆ-يۈنىدۇ. لېكىن قانداق كۆيۈنۈشنى بىلمەيدۇ. بەزىلەر با-لىلىرىغا قارلىغاچ ئۇۋىسى، تاشپاقا جەۋھىرى، قانداقتۇ ئامېرىكا ئادەمگىياھى، ھەسەل جەۋھىرى دېگەندەك ھەر خىل قۇۋۋەت دورىلىرىنى ئېلىپ بېرىدۇ. يولداشلار، ئە-مەلىيەتتە نەدىمۇ ئۇنچىلىك كۆپ قارلىغاچ ئۇۋىسى بول-سۇن. ئەمەلىيەتتە ئۇنىڭ ئىچىدىكىسى چوشقا تېرىسى. تاشپاقا جەۋھىرىنى تېخىمۇ كۆپتۈرۈۋەتكەن، قاراڭغىلار ئۇنىڭ نامىنىڭ چىرايلىقلىقىنى. تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى بىر زاۋۇت توغرىسىدا خەۋەر بەرگەن، خەۋەردە بۇ زاۋۇت ئىككى تاشپاقا بېقىپ 300 دىن ئارتۇق تاشپاقا جەۋھىرى ياسىدى، تاشپاقا جەۋھىرى ياساپ بولغاندىن كېيىن تاش-پاقا يەنلا ھايات قالدى دېيىلگەن. قۇۋۋەت دورىلىرىغا ئۇنچىلىك نۇرغۇن پۇل خەجلەشنىڭ نېمە ھاجىتى، ئەمە-لىيەتتە كالا سۈتىگە ۋىتامىن C بىلەن مۇرەككەپ ۋىتامىن B نى قوشۇپ ئىچسە بولىدى. لېكىن جۇڭگولۇقلارنىڭ كۆپىنچىسى كالا سۈتى ئىچسەلا ئىچى سۈرۈپ كېتىدۇ. قانداق قىلىش كېرەك؟ قېتىق ئىچسە بولىدۇ. قېتىق ئىچكۈسى كەلمەسە قانداق قىلىش كېرەك؟ پۇرچاق سۈتى ئىچىش كېرەك. لېكىن ئۇنىڭدىن ئىككى خالتا ئىچمەسە بولمايدۇ. پۇرچاق سۈتىدە بىر خالتا كالا سۈتىنىڭ يېرىد-مىچىلىك كالتىسى بار. كالا سۈتىنى ئىچمىسىڭىز، قېتىقنىمۇ ئىچمىسىڭىز، پۇرچاق سۈتىنىمۇ ئىچمىسىڭىز، قانداق قى-لىش كېرەك؟ بۇنىڭ چارىسى ناھايىتى ئاددىي، يەنى ئۆ-لۈمنى كۈتمەكتىن باشقا چارە يوق. چۈنكى سالامەتلىك ھەر ئادەمنىڭ ئۆز ئىشى، سالامەتلىك ئالدىدا ھەممە ئادەم بايپاراۋەر. سالامەتلىك قانۇنىيىتىگە ئەمەل قىلساڭ، ئۆمۈر

بويى ئامان ئۆتسەن، سالامەتلىك قانۇنىيىتىگە خىلاپلىق قىلساڭ، جاجاڭنى يەيسەن. پادىشاھ، خاقان بولغان تەق-دىردىمۇ يەنلا پۇقرالاردىن بالدۇر ئۆلسەن، چۈنكى سالامەتلىك قانۇنىيىتىگە خىلاپلىق قىلدىڭ. دە، سالا-مەتلىك ئالدىدا ھەممە ئادەم بايپاراۋەر، دېگەن بۇ قانۇ-نىيەت مال- دۇنيا ۋە مەرتىۋە تۈپەيلىدىن ئۆزگىرىپ كەتمەيدۇ. بىزنىڭ بۆلۈمگە بىر باي كىشى كېسەل كۆر-ستىشكە كەلدى، ئۇنىڭ 150 مىليون يۈەن پۇلى بار بو-لۇپ، بىر شىركەتنىڭ باش لىدىرى ئىكەن. ئۇ 38 ياشقا كىرىپتۇ، يۈرەك مۇسكۇلى ئۆلۈش كېسىلىگە گىرىپتار بوپتۇ. ئۇ كەڭ دائىرىلىك يۈرەك مۇسكۇلى ئۆلۈش كې-سىلىگە گىرىپتار بولغاچقا، يۈرىكى ناھايىتى نېپىزلىپ كېتىپتۇ. ئادەتتە يۈرەك نورمال بولغاندا ئون مىللىمېتىر كېلىدۇ، ئۇنىڭ يۈرىكى ئاران ئىككى مىللىمېتىردىن ئار-تۇقراق، يەنى قېلىن قەغەز چىلىك كېلىدىكەن. ناھايىتى خەتەرلىك، يۆتەلسە بولمايدۇ، يۆتەلسە، سەللا كۈچىسە يۈرىكى يېرىلىپ كېتىدۇ. شۇڭا ئۇ يۆتلىشىكىمۇ پېتىنال-مايدىكەن. تەرەت قىلغاندا ئىنجىقلىسىمۇ بولمايدىكەن، شۇڭا ئۇ ھاسىغا تايىنىپ ئاران ماڭىدىكەن. بىر كۈنى ئۇ-نىڭدىن: «كالىڭىزدا ئويلاپ تېگىگە يېتەلمەيۋاتقان ئىش-لار بارمۇ» دەپ سورىدىم، ئۇ: «تەڭرى ماڭا نېمىشقا مۇنداق ئادالەتسىزلىك قىلىدىغاندۇ، مەن شىركەتتە قال-تىس ئادەم ئىدىم، باشقىلار 38 ياشتا ئەمەس، 78 ياشقا كىرىپمۇ كېسەل بولمايۋاتقان يەردە، مەن نېمە ئۈچۈن 38 ياشقا كىرىپلا مۇنداق جانغا زامان كېسەلگە گىرىپتار بو-لمەن، نېمىشقا مېنى شۇنچىۋالا نەس باسدۇ» دېدى. مەن ئۇنىڭغا: «مېنىڭچە تەڭرى ئەڭ ئادىل، نەبىئى قا-نۇنىيەت ئوخشاش، دۇنيادا نۇرغۇن ئىشلار ئادىل بولمە-سىمۇ، ئەمما تەڭرى ئادىل، سىزنىڭ كېسەل بولۇپ قېلى-شىڭىزدىكى سەۋەب ناھايىتى ئاددىي. ۋېكتورىيە خىتابنا-مىسىدا: سالامەتلىكنىڭ ئۇلى - مۇۋاپىق ئوزۇقلىنىش، لا-يىقىدا ھەرىكەت قىلىش، تاماكا تاشلاش ۋە ھاراققا چەك قويۇش، پىسخىك تەڭپۇڭلۇقنى ساقلاشتىن ئىبارەت دەپ كۆرسىتىلگەن. سىز بۇ قانۇنىيەتكە خىلاپلىق قىپسىز» دېدىم. تەكشۈرەيلى دەپ قېنىنى ئالساق، دەرھال ئۇيۇپ قالدى. قېنى بەك قويۇق ئىكەن، بۇ قاننى سەككىز سائەت قويۇپ قويساق، قاننىڭ ئۈستىدە قېلىن بىر قەۋەت ماي

2003

ھاسىل بولدى، دېمەك، قاندا ھاي تەركىبى يۇقىرى. ئۇ- نىڭ ئېغىرلىقى 188 جىڭ، بەل ئايلىنىشى ئۈچ گەز ئۈچ يېرىم سۇلك كېلىدىكەن. مۇۋاپىق ئوزۇقلىنىش دېسە، بۇ بايۋەچچى كۈندە كاتتا زىياپەتلەردە ئېسىل نازۇ - نېمەت- لەرنى يەۋەرگەن، نەتىجىدە ئېغىرلىقى 188 جىڭ كەلگەن. ئۇ مۇۋاپىق ئوزۇقلانمىغان، لايىقىدا ھەرىكەت قىلىش دېسە، ئىشكىتىن چىقىپلا ھەشەمەتلىك ماشىنىلاردا ئول- تۇرغان. تاماكنى تاشلاپ ھازاققا چەك قويۇش دېسە، كۈندە ئىككى قاپ تاماكا چەككەن، ھەر ۋاخ تاماقتا ھازاق ئىچكەن. پىسخىك تەڭپۇڭلۇقنى ساقلاشقا كەلسەك، بۇ بايۋەچچىنىڭ كۆڭلى قانداقمۇ ئارامدا بولسۇن، يېنىدا نەچچە قىز كاتىپ يۈرسە ئارام تاپالامدۇ؟ بۇ بايۋەچچى بۈگۈن بىر قىز كاتىپنىڭ قولىنى سىلاپ يۈرسە، ئەتىسى يەنە بىرسىنىڭ قولىنى سىلاپ يۈرسە، يۈرىكى تېز سوق- ماي، قان بېسىمى ئۆرلىمەي نېمە بولماقچى. يېنىغا ئېس- ۋالغان يانفون، چاقىرغۇلىرى كېچە - كۈندۈز توختىماي چىرىقراپ تۇرسا كۆڭلى ئارام تاپالامدۇ. پايدا ئالسا ھا- ياجانلىنىپ، زىيان تارتسا جىددىيلىشىپ يۈرسە ئاراملىق بولامدۇ. سالامەتلىكىنىڭ تۆت چوڭ ئۇلىنىڭ ھەر بىرىگە قارشى يول تۇتقان تۇرسا، يۈرەك مۇسكۇلى ئۆلۈش كې- سىلىگە گىرىپتار بولماي يەنە نېمە بولماقچىدى. بۇ تەڭ- رىنىڭ ئادىل ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرىدۇ. سالامەتلىك ئالدىدا ھەممە ئادەم بايپاراۋەر، كىم ئۇنىڭغا خىلاپلىق قىلسا شۇنى نەس باسدۇ، كىم ئۇنىڭغا ئەمەل قىلسا شۇ ساغلام بولىدۇ. «ئوبدان ئادەم بولسا گەر، ئۆمۈربويى ئامان ئۆتەر» دېگەن دەل ئەنە شۇ.

(2) «ئىككى» دېگەنلىك: 250 گرامدىن 350 گرام- غىچە بولغان كاربون سۇ بىرىكمىسى دېگەنلىكتۇر، بۇ ئالتە سەردىن سەككىز سەرگىچە بولغان ئۇن تامىقىغا تەڭ كېلىدۇ. ئالتە سەردىن سەككىز سەرگىچە دېگىنىمىز مۇتلەق ئەمەس. ئايلىق، بەزى ياشلارنىڭ، خەلق ئىشچىلىرىنىڭ ئىشى ناھايىتى ئېغىر، بىر ئولتۇرۇشىدا بىر يېرىم جىڭ تاماق يەيدۇ. بەزى ئاياللارنى ئالسا ئۇلار سېمىز، يەنە كېلىپ قىلىدىغان ئىشى يېنىك بولغاچقا، بەش - ئالتە سەر ئەمەس، ئىككى سەر تاماق يېسىلا تويىدۇ، تاماقنى تىز- گىنىلىگەندە بەدەن ئېغىرلىقىنى تەڭشىگىلى بولىدۇ، بۇ ئەڭ ياخشى ئۇسۇل. ھازىر ئورۇقلىتىش دورىلىرى ناھايىتى

كۆپ، ئەمەلىيەتتە بۇنداق ئورۇقلىتىش دورىلىرىنى ئىش- لەتمەي تاماقنى تىزگىنلەش كېرەك. كۆپچىلىك ئاڭلىدى- مىدىكىن؟ ئىتالىيەلىك داڭلىق ناخشىچى پاۋاروتىنىڭ بە- دەن ئېغىرلىقى 151 كىلوگرام ئىكەن، دوختۇر ئېغىرلىق- ىمىزنى 90 كىلوگرامغا چۈشۈرگەن بولسىمىز بوپتىكەن دەپتۇ. ئۇ قانداق قىلغان دېمەمسىلەر؟ ئۇ تاماقنى تىز- گىنلەش ئۇسۇلىنى قوللانغان. بىز مۇنداق بىر كېسەلنى داۋالىغاندۇق: ئۇ كىشىنىڭ بوينىنىڭ ئېگىزلىكى 1.49 مې- تىر، ئېغىرلىقى 99 كىلوگرام كېلىدىكەن. بىز ئۇنىڭغا يۇ- قىرىقى ئۇسۇلنى قوللاندىق. كۈندە ئۈچ سەر تاماق بەردۇق. بىرىنچى ئېيىدا كۈندە ئىككى يېرىم سەردىن بەردۇق. نەتىجىدە بىر يىلدا 33 كىلوگرام ئورۇقلىدى. دېمەك، تاماقنى تىزگىنلىگەندە بەدەن ئېغىرلىقىنى كونت- رول قىلغىلى بولىدۇ. يېقىندا ئالىملار ئورۇقلاش توغرى- سىدا «تاماقنى بۇرۇن ئىچسەڭ شۇرىپا، بولسەن سالا- مەت ھەم زىلۋا» دېگەن سۆزنى ئوتتۇرىغا قويدى. بۇ ئورۇقلاشتىكى ئەڭ ئىلمىي، ئەڭ ئوڭۇشلۇق ئۇسۇل. گۇاڭدۇڭلۇقلار بۇنىڭ ئەڭ ياخشى مىسالى. ئۇلار شۇرىپا ئىچىشكە بەك ئامراق، تاماقتىن ئىلگىرى شۇرىپا ئىچسە، نېرۋا رېفلىكسى مېڭىگە ئۆتىدۇ. مېڭىدە ئىشتەي مەرك- زى بار. سىز تاماقتىن ئىلگىرى شۇرىپا ئىچسىڭىز، ئىشتەي مەركىزى ئويغىنىپ پەسلەيدۇ - دە، ئىشتىيىڭىز ئۆزلۈك- دىن تۇتۇلىدۇ، ئۇنىڭ ئۈستىگە تاماقنى ئاستا يەيدىغان بولىسىز. ئەگەر شۇرىپا بولمىسا، بىر قاچىغا كۆكتات قو- رۇمىسىدىن ئازراق بۆلۈۋېلىپ ئۈستىگە قايناق سۇ قويۇپ كۆكتات شۇرىپىسى قىلىپ ئىچسىڭىز ئىشتىيىڭىز دەرھال تۇتۇلىدۇ. شىماللىقلار، جۈملىدىن بېيجىڭلىقلار، شەرقىي شىماللىقلار، شىمالىي جۇڭگولۇقلار تاماقتىن كېيىن شۇرىپا ئىچمىز، شۇرىپىنى ئىچكەنسىمىز سەمىمىز. بۇنداق قى- لىش خاتا. تاماقنى تويغىچە يەپ شۇرىپا ئىچسىڭىز، ئاش- قازىنىڭىز چوڭىيدۇ، شۇڭا تاماقتىن كېيىن شۇرىپىنى قانچە جىق ئىچسىڭىز، شۇنچە سەمىرسىز، تاماقتىن ئىلگىرى ئىچسىڭىز ساغلام، تال چۈشۈتكە تۇرىسىز. ئورۇق ئادەم سەمىرمەن دېسە، تاماقتىن كېيىن شۇرىپا ئىچسە، سېمىز ئادەم ئورۇقلايمەن دېسە تاماقتىن ئىلگىرى شۇرىپا ئىچسە بولىدۇ.

(3) «ئۈچ» دېگەنلىك: ئۈچ خىل يۇقىرى ئاقسىللىق

كېسلى، مېڭىگە قان چۈشۈش كېسلى شۇنچە ئاز يۈز بېرىدۇ. ئۆسۈملۈك ئاقسىلىنىڭ ئىچىدە ئەڭ ياخشىسى سېرىق پۇرچاق، پۇرچاق ئاقسىلى ساغلاملىق يېمەكلىكى بولۇپلا قالماي، ھەر خىل ئاياللار كېسلىگىمۇ شىپا قىلدۇ. جۇڭگودا ئاياللار 50 ياشقا كىرىشتىن بۇرۇن ناھايىتى ئوبدان تۇرىدۇ. 50 ياشتىن كېيىن تۇرمۇش سۈپىتى تۆۋەنلەپ كېتىدۇ، سەۋەب نېمە؟ ھەيز كېسلىش مەزگىلدەدىكى ئۈنۈپرسال كېسەللىك. ھەيز كېسلىش مەزگىلدە ئاياللار تۇرۇپلا تەرلەيدىغان، تۇرۇپلا ناھايىتى ئاچچىقلاپ كېتىدىغان بولۇپ قالىدۇ، مانا بۇ ھەيز كېسلىش مەزگىلىدىكى ئۈنۈپرسال كېسەللىكنىڭ ئاياللارغا كۆرۈنەرلىك سەتكەن تەسىرى. چەت ئەللىك ئاياللارچۇ؟ ئۇلار ھېچنېمە بولمايدۇ. ئۇلار 50 ياش، 60 ياش، 70 ياش، 80 ياشقا كىرىشىمۇ ئوبدانلا تۇرىدۇ. چەت ئەللەردە 80 ياشتىن ئاشقان مومايلار ئۆيىدىن چىقسىلا ماشىنا ھەيدىيەلەيدۇ، سۇ ئۈزۈش كۆلچىكىگە بېرىپ سۇغا چۈشەلەيدۇ. جۇڭگولۇقلار ئۇلارغا ئوخشىمايدۇ، نېمە ئۈچۈن 50 ياشتىن ئىلگىرى ياخشى تۇرۇپ، 50 ياشقا كىرگەندىن كېيىن سەمىرىپ كېتىدۇ، قان بېسىم ئۆرلەپ، سۆڭىكى بوشاپ، تېزلا مومايغا ئايلىنىپ قالىدۇ؟ چۈنكى بىزدە فىزىئولوگىيەلىك ئانلىق گورموننى تولۇقلاش يېتەرلىك ئەمەس. چەت ئەللەردە ھازىر DVA نى ئىشلىتىۋاتىدۇ. يۇقىرى قاتلامدىكى نۇرغۇن ئاياللارمۇ DVA نى ئىشلىتىۋاتىدۇ. پۇرچاقتا مانا مۇشۇنداق ئانلىق گورموننىڭ رولى بار، بۇنىڭ بىلەن ئاياللارنىڭ ھەيز كېسلىش مەزگىلىدىكى ئۈنۈپرسال كېسلىنى ئازايتقىلى بولىدۇ.

(4) «تۆت» دېگەنلىك: تاماقتا قارا ئاشلىقمۇ، ئاق ئاشلىقمۇ بولۇش، تاماق تۇزسىزمۇ، تۇز لۇقمۇ بولۇپ كەتمەسلىك، كۈندە مەيلى ئۈچ ۋاخ، تۆت ۋاخ، بەش ۋاخ تاماق يەيلى، قورساقنى چالا تويغۇزۇشنى كۆرسىتىدۇ. قارا ئاشلىق بىلەن ئاق ئاشلىقنىڭ نىسبىتى مۇۋاپىق بولۇش، ھەپتىدە ئۈچ، تۆت ۋاخ قارا ئاشلىق يەپ بېرىش كېرەك. قوناق، كۆممىقوناق، تاتلىقياغىغا ئوخشاش قارا ئاشلىق لارنى ئارىلاشتۇرۇپ يەپ بەرسە، ئوزۇقلۇق ئەڭ مۇۋاپىق بولىدۇ. تۆۋەندە قورساقنى بەك تويغۇزۇۋەتمەسلىك ئۈستىدە نۇقتىلىق توختىلىپ ئۆتىمەن.

يېمەكلىكنى يېيىش كېرەك دېگەنلىكتۇر. ئادەم گۆشسىز تاماق يەۋەرسە بولمايدۇ، داۋاملىق گۆشلۈك تاماق يەمسۇ بولمايدۇ. ئاقسىل كۆپ بولۇپ كەتسىمۇ ياكى ئاز بولۇپ قالسىمۇ بولمايدۇ. ئاقسىللىق نەرسىنى ئۈچ، تۆت ۋاخ يېگەن ياخشى. بۇ كۆپمۇ ئەمەس، ئازمۇ ئەمەس. بىر ۋاخ دېگەنلىك بىر سەر قارا گۆش ياكى بىر تۇخۇم ۋە ياكى ئىككى سەر دۇفۇ ياكى ئىككى سەر بېلىق ۋە راي ياكى ئۈچ سەر توخۇ ۋە ئۆردەك گۆشى ۋە ياكى يېرىم سەر سېرىق پۇرچاق بولسا بولىدۇ دېگەنلىكتۇر. كۈندە ئۈچ ۋاخ دېگەنلىك، ئەتىگەندە چايدا پىشۇرۇلغان بىر تۇخۇم يېسە، چۈشتە يايلاق توغرالغان گۆش بىلەن قورۇلغان ئاچچىق كاۋا قورۇمىسى يېيىشى، كەچتە ئىككى سەر دۇفۇ ياكى ئىككى سەر بېلىق يېيىشى كېرەك دېگەنلىكتۇر. كۈندە ئۈچ، تۆت ۋاخ ئاقسىل ئىستېمال قىلسا بولىدۇ، بۇ كۆپمۇ ئەمەس، ئازمۇ ئەمەس. ئاقسىل ھەددىدىن ئارتۇق بولۇپ كەتسە، ئۆلۈش شۇنچە تېزلىشىدۇ. نېمىشقا؟ كۆپلىگەن ئامنىو كىسلاتاسى سۈيدۈك ئارقىلىق بۆرەككە تەسىر كۆرسىتىدۇ، ئاقسىل كۆپىيىپ كەتسە، ئۇ چەي يوللىرىدا زەھەرلىك ماددىلار كۆپىيىپ كېتىدۇ، ئاقسىل كەم بولسىمۇ بولمايدۇ. ھەزرىتى خەي دىڭ ئاقسىل ئوزۇقلۇقى يېتىشمەسلىك كېسلىگە، نېرۋا كېسلىگە گەرىپتار بولغان، تومۇرىغا ئامنىو كىسلاتاسى ئوكۇلى ئۇرۇپ داۋالاپ ساقايتتۇق، ئۇ دوختۇرخانىدىن چىققاندىن كېيىن، ئۇن تامىقىنى قەتئىي يېمىدى، نەتىجىدە ئوزۇقلۇق يېتىشمەي ئاخىر ئۆلۈپ كەتتى. ئاقسىل بىلەن ئاشلىقنى يېتىشتە نىسبەت بولۇشى كېرەك. ئادەمنىڭ 32 تال چىشى بارلىقى ھەممىگە ئايان، بۇنىڭ ئىچىدىكى تۆت تال ئېزىق چىش گۆش يېيىشكە ئىشلىتىلىدۇ. 28 تال ئوتتۇر چىش سەي. كۆكتاتنى چايناشقا ئىشلىتىلىدۇ. ئادەم كۈندە گۆشلا يەۋەرسىمۇ بولمايدۇ، چۈنكى سىز يولۋاس ئەمەستە، يولۋاسنىڭ ھەممە چىشى ئېزىق چىش، شۇڭا ئۇ گۆشلا يەيدۇ. مانا بۇ تەبىئەتنىڭ قانۇنىيىتى.

ئۇنداقتا قانداق ئاقسىل ئەڭ ياخشى؟ بېلىق تۇردىدىكى ئاقسىل ئەڭ ياخشى. بېلىقنى كۆپ يەيدىغان جايلار ئالياسكا، جۇشەن تاقىم ئارىلى. بېلىقنى قانچە كۆپ يېسە، قان- تومۇرلار شۇنچە يۇمشايدۇ، تاجىسىمان يۈرەك

2003

يولداشلار، قورساقنى بەك تويغۇزۇۋەتمەسلىك دېگەن سۆزنى چوقۇم ئۇنتۇپ قالماڭلار، بۇنى ئەستە چىڭ تۇت- ساڭلار ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرسىلەر، بۇ ئىنتايىن مۇھىم. قە- دىمكى زاماندىمۇ، ھازىرقى زاماندىمۇ، جۇڭگودىمۇ، چەت ئەللەردىمۇ ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرۈشتە قوللانغان ئۇسۇل - چارىلەرنى يەكۈنلىگەندە نەچچە 100 خىلغا يېتىشى مۇم- كىن، لېكىن بۇنىڭ بىرىمۇ ئۈنۈملۈك ئەمەس. جامائەت- چىلىك ھەقىقىي ئېتىراپ قىلغان ئۆمۈرنى ئۇزارتىشنىڭ ئەڭ ئۈنۈملۈك ئۇسۇلى بىرلا، ئۇ بولسىمۇ تۆۋەن كالى- رىيىلىك ئوزۇقلۇق، ئېنىقنى ئېيتقاندا قورساقنى چالا تويغۇزۇشتۇر. مۇشۇ بىرلا ئۇسۇل قەدىمكى زاماندىمۇ، ھازىرقى زاماندىمۇ، جۇڭگودىمۇ، چەت ئەللەردىمۇ ئور- تاق ئېتىراپ قىلىنغان ئۆمۈرنى ئۇزارتقىلى بولىدىغان ئۇ- سۇلدۇر. پادىشاھ چىن شىخۇئاڭغا ئوخشاش قېرىماسلىق ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىدىغان دورىنى ئىزدەشنىڭ ئۆزى بەھۋە ئاۋارىچىلىك. ئامېرىكىدىكى ئالىملار مۇنداق بىر تەجرىبە ئىشلىگەن: ئۇلار 100 مائىمۇننى قانچىلىك يەيمەن، دېسە شۇنچىلىك نەرسە بېرىپ باققان. يەنە 100 مائىمۇننىڭ قورساقنى بەك تويغۇزۇۋەتمەي، چالا تويغۇزۇپ باققان. نەتىجىدە ئون يىلدىن كېيىن، قانچىلىك يېڭۈسى كەلسە، شۇنچىلىك يېگەن 100 مائىمۇندىن كۆپىنچىلىرى سەمىرىپ، جىگىرىنى ماي قاپلاپ كەتكەن، 100 مائىمۇندىن 50 ى تاجىسمان يۈرەك كېسىلى، يۇقىرى قان بېسىمى كېسىلىگە گىرىپتار بولۇپ ئۆلگەن. باشقا 100 مائىمۇننى ئون يىل باققاندىن كېيىن، ئاران 12 سى ئۆلگەن، قالغانلىرى ھا- زىرمۇ بار ئىكەن. كۆزىتىش ئارقىلىق ئۇزۇن ياشىغان مائىمۇنلارنىڭ ھەممىسى بەك تويغۇزۇۋەتمەي بېقىلغان مائىمۇنلار ئىكەنلىكى بايقالغان. قورساقنى بەك تويغۇزۇ- ۋەتمەسلىك ھەقىقەتەن ناھايىتى مۇھىم. جۇڭگو تىبابەت- چىلىكىدە ساغلام بولاي دېسەڭ، قورساقنى بەك توي- غۇزۇۋەتمە، دەيدىغان گەپ بار، بۇ گەپ ناھايىتى ئو- رۇنلۇق. ئامېرىكىدا داڭلىق بىر مۇتەخەسسسى بار، 1000 پارچىدىن ئارتۇق ماقالە يازغان، جۇڭگوغا كېلىپ دەرس سۆزلىگەن. بىر قېتىم دەرس سۆزلەپ بولۇپ، 21 - ئە- سىرگە كىرەي دېدۇق، ھەممىڭلارنىڭ ساغلام بولۇشىنى ئۈمىد قىلىمەن، سىلەرگە مۇھىم ئىككى كەلىمە سۆزنى

ھەدىيە قىلاي، ئۇ ھەرقانداق دورىدىنمۇ شىپالىق دېگەن. بۇ ئىككى كەلىمە سۆزنىڭ بىرى، قورساقنى چالا تويغۇ- زۇش، يەنى تاماق يەپ بولغاندىن كېيىن قورساقنى تويۇپ، كۆزى تويىمىغاندا دەرھال داستىخاندىن قوپۇپ كېتىش؛ يەنە بىرى، بىناغا چىقىش، پىيادە مېڭىش، ئاستا يۈگۈ- رۈش. دۇنيادا ئەڭ ياخشى ھەرىكەت پىيادە مېڭىشتۇر. ئەمەلىيەتتە نورمال ھەرىكەت دىئابت كېسىلى، تاجىسمان يۈرەك كېسىلى ۋە قان بېسىم كېسىلىنىڭ ئالدىنى ئالىدۇ. (5) «بەش» دېگەنلىك: 500 گرام كۆكتات ۋە مې- ۋە - چېۋە دېگەنلىكتۇر. يولداشلار، كىشى ھاياتىدىكى ئەڭ چوڭ ئازاب راي كېسىلىگە، بولۇپمۇ ئاخىرقى مەز- گىللىك راي كېسىلىگە گىرىپتار بولۇش. قانداق قىلغاندا راي كېسىلىنىڭ ئالدىنى ئالغىلى بولىدۇ؟ يېڭى كۆكتات ۋە مېۋە - چېۋىلەرنى داۋاملىق يەپ تۇرۇش - راي كېسىل- نىڭ ئالدىنى ئالىدىغان ئەڭ ياخشى ئۇسۇلدۇر. يېڭى كۆكتاتلار ۋە مېۋە - چېۋىلەرنىڭ تەڭدىن تولسىدا راي كېسىلىنى ئازايتالايدىغان ئالاھىدە خۇسۇسىيەت بار. خې- نەن ئۆلكىسىدە لىنشىيەن دېگەن بىر ناھىيە بار، ئۇ دۇنيا بويىچە قىزىلئۆڭگەچ راي كىغا گىرىپتار بولغانلار ئەڭ كۆپ جاي ئىدى. كېيىن ۋىتامىن، يېڭى كۆكتاتلار ۋە مېۋە - چېۋىلەرنى تولۇقلىغاندىن كېيىن، قىزىلئۆڭگەچ راي كى- سىلىگە گىرىپتار بولغانلار كۆرۈنەرلىك ئازايغان. دېمەك، ئوت - ياش ۋە مېۋە - چېۋىنى داۋاملىق يەپ بەرسە، راي كېسىلىنىڭ ئالدىنى ئالغىلى بولىدۇ. بىر، ئىككى، ئۈچ، تۆت، بەش دېگەن مانا شۇ.

قىزىل، سېرىق، يېشىل، ئاق، قارا دېگىنىمىز نېمىنى كۆرسىتىدۇ؟

(1) «قىزىل» دېگىنىمىز: كۈندە بىر تال پەمىدۇر يەپ بېرىش دېگەنلىكتۇر. قارىسام بۇ يەردە ئولتۇرغانلار ئىچىدە ئەرلەر كۆپ ئىكەن، مەن ئەرلەرگە كۈندە بىر تال پەمىدۇر يېيىشنى ئەسكەرتىپ قويماقچىمەن. ئەرلەر كۈندە بىر تال پەمىدۇر يەپ بەرسە، مەزى بېزى راي كېسىلىنى %45 ئازايتقىلى بولىدۇ. ياخشى پىشقان پەمىدۇرنى يې- سەڭلار، ئۈنۈمى تېخىمۇ ياخشى بولىدۇ. چۈنكى پەمىدۇر ماينى پارچىلايدۇ. سالامەتلىكى ياخشىلار ئازراق قىزىل ئۇزۇم ھارنىقى ئىچىپ بەرسە بولىدۇ. لېكىن جىق ئىچسە

M
I
R
A
S

ئىچىپ ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرگەنلەر ناھايىتى كۆپ، دېدى. مەيلى ئۇ نېمەدەپ تەرىپلىسە تەرىپلىسۇن، چاي ئىچسە ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرىدۇ، ئۆسە ۋە ئارتىرىيە قېتىش كە. سەللىكىنى ئازايتقىلى بولىدۇ، بۇنىڭدا گەپ يوق.

(4) «ئاق» دېگىنىمىز: ئۇ ئارپىخان (يەنمەي) ئۇنى، ئارپىخان يارمىسىنى كۆرسىتىدۇ. ئەنگىلىيىنىڭ باش ۋەزدى رى ساچىر خانىمدا خولېستېرىن ناھايىتى يۇقىرى بولۇپ، دورا يېمەي، ئارپىخان بولكىسى يەپ ساقايغانىكەن. گو-مىنداڭ پارتىيىسىنىڭ پېشىۋاسى چىن لىفۇ 101 ياشقا كەلگەن. ئۇمۇ كۈندە ئەتكەندە ئارپىخان ئۇمىچى ئىچىدۇ. كەن. بېيجىڭدا نۇرغۇن كادىرلار ۋە بىمارلار كۈندە ئەتە تىگەندە ئارپىخان ئۇمىچى ئىچىدۇ، مەنمۇ كۈندە ئەتە. گەندە بىر سەر ئارپىخان ئۇمىچى ئىچمەن. ئارپىخان ئۇمىچى ناھايىتى ئەرزىن، ئۇنى بىر ئاي ئىچسە، ئۇنىڭغا كەتكەن پۇل بىر تال دورىنىڭ پۇلىغىمۇ يەتمەيدۇ. ئارپىخان ئۇمىچىنى ئاساسىي يېمەكلىك قاتارىدا بېسە بولىدۇ، سىز بىر سەر ئارپىخان ئۇمىچى ئىچسىڭىز، بىر سەر ھورناننى ئاز يېگەن بولسىز، بىر سەر ھورنان ئۇچ مو بولسا، بىر سەر ئارپىخان ئۇمىچى تۆت مو، ئۇ ھورناندىن ئاران بىر مو قىممەت. ئارپىخان ئۇمىچىنى بىر ئاي ئىچسىڭىز، ئاران ئۇچ يۈەن ئارتۇق خەجلىگەن بولسىز. قاندىكى ھاي تەركىبىنى چۈشۈرىدىغان دورىنىڭ بىر تېلى بەش يۈەن، بەش يۈەنلىك ئارپىخان بىر ئاي يېتىدۇ، يەنە كېلىپ ئۇنىڭ ئۈنۈمى ناھايىتى ياخشى. ئارپىخان ئۇمىچىنى ئىچسە، خولېستېرىن ۋە ترىگلىتسىپرىدىنى تۆۋەندە. لەتكىلى بولۇپلا قالماي، يەنە دىئابت كېسىلىگە، ئورۇق-لاشقا، بولۇپمۇ چوڭ تەرەتنىڭ راۋان بولۇشىغا بەك پايدىلىق. ياشانغانلارنىڭ چوڭ تەرەتنى كۆپىنچە قېتىۋالىدۇ، مېڭە قان تومۇرلىرىدا كۈتۈلمىگەن ئەھۋاللار كۆرۈلۈپ تۇرىدۇ. ئارپىخان ئۇمىچىنى ئىچسە چوڭ تەرەت راۋان بولىدۇ. ھازىر ساختا، ناچار نەرسىلەر ناھايىتى كۆپ، تا-ماكا، ھاراق، دورا، ئادەم ۋە دېپلوملارنىڭمۇ ساختىسى بار. ئارپىخاننىڭمۇ ساختىلىرى كۆپ. ھەقىقىي ياخشى ئارپىخان جۇڭگو يېزا ئىگىلىك پەنلەر ئاكادېمىيىسىنىڭ نازارەتچىلىكىدە ئىشلەنگەن «شېجۋاڭ» ماركىلىق ئارپىخان، ئۇ جۇڭگودىكى 990 خىل ئارپىخان ئىچىدىن تال-

بولمايدۇ. ئازراق ھاراق ئىچىپ بېرىش سالامەتلىككە پايدىلىق، ھاراقنى كۆپ ئىچىش نۇرغۇنلىغان بالايىئاپەت-لەرنى ئېلىپ كېلىدۇ. سانلىق مەلۇماتلارغا قارىغاندا، تۈرمىدىكى جىنايەتچىلەرنىڭ % 50، قاتناش ھادىسىلەرنىڭ % 49، بىمارلارنىڭ % 25 ھاراق ئىچىش بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئىكەن. ھاراق بالايىئاپەتنىڭ مەنبەسى. لېكىن ھاراقنى ئازراق ئىچىپ بەرگەن ياخشى. دۇنيا سەھىيە تەشكىلاتى ھاراقنى قانچە ئاز ئىچسە، شۇنچە ياخشى دېدەن گەن شوئارنى ئوتتۇرىغا قويغان. كېسىلى يوقلار، جىگەرنى ھاي قاپلاپ كېتىش كېسىلى، تاجسىمان يۈرەك كېسىلى بولمىغانلار ئازراق قىزىل ئۇزۇم ھاراقى ئىچىپ بەرسە بولىدۇ. روھىي كەيپىياتى تۆۋەن ئادەم ئازراق قىزىل لازا يەپ بەرسە روھىي كەيپىياتى كۆتۈرگىلى بولىدۇ، قىزىل لازا روھىي كەيپىياتى كۆتۈرۈپ، ئەنسىزلىكنى يېنىكلىتىش رولىنى ئوينايدۇ.

(2) «سېرىق» دېگىنىمىز: جۇڭگولۇقلارنىڭ ئوزۇق-لىنىشى توغرىسىدا بايا توختىلىپ ئۆتتۈم. جۇڭگولۇقلاردا كالتسىي ۋە ۋىتامىن A يېتىشمەيدۇ. كالتسىي بىلەن ۋىتامىن A يېتىشمەسە قانداق ئالامەتلەر كۆرۈلىدۇ؟ بالىلار ئاسانلا زۇكام بولۇپ قىزىتمىسى ئۆرلەيدۇ، ئانگىنا قوزغىلىدۇ. ئوتتۇرا ياشلىقلار ئاسانلا راک كېسىلى ۋە ئارتېرىيە قېتىش كېسىلىگە گىرىپتار بولىدۇ. ياشانغانلارنىڭ كۆزى تورلىشىپ، كۆرۈش قۇۋۋىتى ئاجىزلىشىدۇ. ۋىتامىن A نى تولۇقلىسا، بالىلارنىڭ كېسەللەرگە تاقابىل تۇرۇش كۈچىنى ئاشۇرغىلى بولىدۇ، ياشانغانلارنىڭ كۆزى تورلاشمايدۇ، كۆرۈش قۇۋۋىتى ئاشىدۇ، سەۋزە، تاۋۇز، تات-لىقياڭيۇ، كۆممىقوناق، چاقما كاۋا، قىزىل لازىدا ياكى قىزىل ۋە سېرىق رەڭلىك كۆكتاتلاردا ۋىتامىن A كۆپ.

(3) «يېشىل» دېگىنىمىز: ئىچمىلىكلەرنىڭ ئىچىدە ئەڭ ياخشى ئىچمىلىك چاي. چاينىڭ ئىچىدە ئەلۋەتتە يېشىل چاي ئەڭ ياخشى، يېشىل چاينى ئىچسە ئادەم ئو-ڭاي قېرىمايدۇ، ئىچكەنسىرى ياشىرىدۇ. بىر قېتىم مەن فۇجيەن ئۆلكىسىدىكى ۋۇيىشەن تېغىغا بارغاندا، چايچى دېھقان: — بىزنىڭ چېيىمىزنى ئىچسىڭىز ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرۈسىز، دېدى. — نېمىشقا؟ — دەپ سورىسام، چايچى دېھقان: بۇ چاي بەك ياخشى، يۇرتىمىزدا مۇشۇ چاينى

20035

لۇۋېلىنغان ئەك ياخشى ئارىپخان.

(5) «قارا» دېگىنىمىز: ئۇ قارا مورنى كۆرسىتىدۇ. قارا مور بەك ياخشى نەرسە، ئۇ قاننى سۇيۇلدۇرىدۇ. بايا مىسال قىلغان بايۋەچچىنىڭ قېنى بەك قويۇق ئىكەن، ئۇ قارا مور يېسە تازا باب كېلىدۇ. قارا مورنى يېگەندىن كېيىن، قان سۇيۇلىدۇ. ئاسانلىقچە مېڭە قان نوکچىسى كېسىلى، تاجىسىمان يۈرەك كېسىلىگە گىرىپتار بولمايدۇ. ھازىر ياشانغانلاردا كۆرۈلىدىغان جىمغۇرلۇق كېسىلى ئەمەلىيەتتە نۇرغۇن قىل قان تومۇرلىرىنىڭ توسۇلۇپ قالغانلىقىدىن پەيدا بولغان. چوڭ قان تومۇرى تۇيۇقسىز توسۇلۇپ قالسا ئادەم پالەچ بولىدۇ، چوڭ قان تومۇرى يېرىلسا، مېڭىگە قان چۈشىدۇ. قىل قان تومۇرى ئاستا-ئاستا توسۇلىدۇ. دە، ئاخىرىدا مېڭە ئىشلىمەيدىغان بولۇپ قالىدۇ، ھاڭۋاقتى بولۇپ خاتىرىسىنى يوقىتىدۇ، بۇنداق ئەھۋال كۆپىنچە قاننىڭ بەك قويۇق بولغانلىقىدىن پەيدا بولىدۇ. بۇنداق كېسەللەر قارا مور يېسە شىپا تاپىدۇ. كۈندە بەش گرامدىن ئون گرامغىچە قارا مور يەپ بەرسە ئەڭ مۇۋاپىق. بىر جىڭ قارا مور 50 كۈندىن 100 كۈنگىچە يېتىدۇ. دېمەك، قارا مورنى كۈندە يەپ بېرىش كېرەك، ئۇنى شورپا قىلىپ ئىچسىمۇ، قورۇپ يېسىمۇ بولىدۇ.

ئامېرىكىلىق دوختۇر ئامېرىكا تەۋەلىكىدىكى بىر جۇڭگولۇقنىڭ كېسىلىنى كۆرۈۋېتىپ ئۇنىڭدىن: نېمە ئىش بۇ، دورىنى ئارتۇق يەۋالغان ئوخشىماسىز، دەپ سوراپتۇ. كېسەل: يوقسۇ، دورىنى ئارتۇق يەۋالەم. دېمەك، دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. غەلىتە ئىشقا، ئۇنداققا نېمە يېگەننىڭىز، دەپ سوراپتۇ دوختۇر. ئۇ: ئالدىنقى كۈنى كاناداغا بېرىپ، جۇڭگو تامىقى يېگەننىم، قورۇمدا گۆش، تۇخۇم، قارا مور بار ئىكەن، دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. دوختۇر ئويلاپ كۆرۈپ: سىزگە پايدا قىلغىنى ئېھتىمال گۆش، تۇخۇم، ئەمەس، تۇخۇمۇ ئەمەس، جۇڭگولۇقلار ياخشى كۆرىدىغان ھېلىقى غەلىتە نەرسە بولۇشى مۇمكىن، يەنە كاناداغا بېرىپ شۇ نەرسىنى يەپ كۆرۈڭ، دەپتۇ. كېسەل يەنە كاناداغا بېرىپ قارا مور يەپتۇ، دېگەندەك ئۇنىڭ ئۈنۈمى كۆرۈنەرلىك بولمىدى. ئاخىر دوختۇر تەتقىق قىلىش ئارقىلىق جۇڭگودا ئۆسىدىغان قارا مورنىڭ قاننىڭ يېشىقلىقىنى تۆۋەنلىتىش رولى بارلىقىنى بايقاپتۇ. قارا

مورنىڭ رولى توغرىسىدىكى ماقالە ئېلان قىلىنىش بىلەنلا تەيۋەندە ھەممىلا ئادەم قارامور يېگەن. كېيىنكى كۈنلەردە بېيجىڭ ئۆپكە كېسەللىكلىرى داۋالاش مەركىزى قارا مورنى مەخسۇس تەتقىق قىلغان. توشقان بىلەن چاشقانغا بەش گرامدىن ئون گرامغىچە يېگۈزسە، قاننىڭ يېپىش-قاقلىقى تۆۋەنلىگەن. مەن بىر تەيۋەنلىك كارخانىچىنىڭ كېسىلىنى كۆردۈم، ئۇ بەك باي ئىكەن. بۇ ئادەم تاجىسىمان يۈرەك كېسىلىگە گىرىپتار بولغاچقا، قان تومۇرىنىڭ ھەممىسى توسۇلۇپ كەتكەن، شۇڭا ئامېرىكىغا بېرىپ يۈرەك قان تومۇرىغا كۆۋرۈك سېلىش ئوپىراتسىيەسى قىلدۇرماقچى بولپتۇ. ئامېرىكىغا بېرىپ كۆرۈڭ، گەندىن كېيىن دوختۇر: ھازىر بولمايدۇ، بىمارلار ئۆچىرەتكە تۇرغۇزۇلۇپ بولدى، بىر يېرىم ئايدىن كېيىن كېلىڭ، دەپتۇ. بىر يېرىم ئايدىن كېيىن، دوختۇر ھېلىقى بىمارنىڭ تاجىسىمان قىزىل قان تومۇرىنى سايلىاندۇ. رۇپ رەسىمگە ئېلىپ تەكشۈرۈش ئارقىلىق، ئۈچ قان تومۇرىنىڭ ئېچىلغانلىقىنى بايقاپ: كېسىلىڭىز ساقىيىپتۇ، قان تومۇرىڭىزنىڭ ھەممىسى ئېچىلىپ كېتىپتۇ، كۆۋرۈك سېلىش ئوپىراتسىيەسى قىلىشنىڭ ھاجىتى يوق. كەن، قايتىپ كېتىڭ، دەپتۇ. ئۇنىڭدىن: قانداق داۋا لاندېڭىز، دەپ سورىسام، ئەل ئارىسىدا تارقىلىپ يۈرگەن بىر رېتسىپتىن پايدىلاندىم، يەنى قارا موردىن ئون گرام، مائىسىز گۆشتىن بىر سەر، زەنجۈبىلدىن ئۈچ ياپراق، چوڭ چىلاندىن بەش تالنى ئالتە پىيالە سۇغا سېلىپ سۇس ئوتتا ئىككى پىيالە قالدۇرۇپ قايناتتىم، ئۇنىڭغا تېنتىقۇ، ئازراق تۇز سېلىپ ھەر كۈنى بىر قېتىم. دىن ئىچىپ بەردىم، ئۇنى 45 كۈن ئىچتىم. مېڭە قان تومۇر نوکچىسى ئېرىپ كېتىپتۇ، دەپتۇ. رەسىمگە ئېلىپ تەكشۈرۈپ كۆرمىگەن بولساممۇ، بۇنىڭغا پۈتۈنلەي ئىشەندىم. قىسقىسى، قارا موردىن بەش گرامدىن ئون گرامغىچە ئىستېمال قىلىپ بەرسە، قاننىڭ يېپىشقانلىقى دەرىجىسىنىڭ چۈشىدىغانلىقى ئىلمىي تەجرىبە ئارقىلىق ئىسپاتلانغان. مانا بۇ مۇۋاپىق ئوزۇقلىنىشقا قارىتىلغان «بىر، ئىككى، ئۈچ، تۆت، بەش ۋە قىزىل، سېرىق، يېشىل، ئاق، قارا» دېگەنلەرنىڭ مەنىسى.

مۇھەررىرى: مۇختار مۇھەممەد

M
I
R
A
S



نامراتلار نېمىشكە نامرات

2
0
0
3
5

ئورتاق تەبىئىتى. نامراتلارمۇ ئادەم، بايلاردىكى ھەۋەس ئۇلاردىمۇ بولىدۇ، ئەلۋەتتە.

بۇنىڭ بىلەن نامراتلارنىڭ كېلەچىكى قاراڭغۇ، ئۈمىد يوق دېگەنلىك كېلىپ چىقىدۇ. بىراق نامراتلارنىڭ تەقدىر قىسمى ھەقىقەتەن ئەگرى - توقاي بولىدۇ.

ئەزىزىيە جەھەتتىن ئېلىپ ئېيتقاندا، پۇل تېپىشنىڭ يولىنى بىلگەندە كۈنىگە باغلام - باغلام پۇل تېپىش مۇمكىن بولمايدىغان ئىشەنچ ئەمەس. نۇرغۇنلىغان بايلار، مەسىلەن: بىل گېيتىسنىڭ ئەڭ دەسلەپكى مەبلىغى بىر تۇخۇمدىن قېلىشمايتتى.

لېكىن دۇنيادا نامراتلارنىڭ سانىمۇ ئاز ئەمەس. ئۇ - خۇمۇ ساناقسىز. بىل گېيتىستىن پەقەتلا بىرلا چىقتى، كېيىنكىسى كىم؟ بۇنىڭغا بىر نېمە دېيىش تەس.

مەبلەغ ئاز بولغانسىرى خەتىرى كۆپ بولىدۇ. نامرات كىشىنىڭ قولىدىكى بىر تۇخۇم شۇنداق بىر يەرگە تېگىپ كەتسە ئۇنىڭ ئاقۋىتىنى تەسەۋۋۇر قىلغىلى بولمايدۇ. شۇنىڭ بىلەن تۈگىشىمۇ مۇمكىن، مانا بۇ نامراتلارنىڭ بىقۇۋۇللىقى.

نامراتلارنىڭ يېتەرسىزلىكى

نامراتلار ئۆزىدىكى يېتەرسىزلىكلەرنى باشقىلارنىڭ ئارتۇقچىلىقلىرىغا سېلىشتۇرۇشقا ھېرىسمەن كېلىدۇ. ئۇلار دائىم «مەن باشقىلاردىن كۆرۈمىسىز»، «مېنىڭ باشقا كىشىلەرگە ئوخشاش قول ئىلكىدە بار ئاتام يوق نۇرسا»، «مەن جاڭگىلى باياۋاندا تۇغۇلۇپتىكەنمەن ئەمەسمۇ» دېگەندەك گەپلەرنى قىلىشىدۇ.

بايلار بولسا ئۇنداق ئەمەس، باي بولغاچقا ئۆزىگە ئىشەنچ قىلىدۇ. شۇڭا يېتەرسىزلىكلەرنى بوينىغا ئېلىشتىن باش تارتمايدۇ، ئۇلار ئۆزلىرى بىلەن باشقىلارنىڭ پەرىزىگە

كاتتا باي بولۇشنى ئارزۇ قىلغان كىشى ئالدى بىلەن ئۆزىنىڭ نېمە ئۈچۈن نامرات ئىكەنلىكىنى بىلمەكلىكى كېرەك.

بىر ھېكايىدە مۇنداق بىر ۋەقە سۆزلەنگەن: بىر نامرات بار ئىكەن، بىر كۈنى ئۇنىڭ ئايالى بازاردىن بىر دانە تۇخۇم سېتىۋېلىپ ئۆيىگە ئېلىپ كەپتۇ. تۇخۇمنى كۆرۈپ ئېرىنىڭ گۈلەقەلىرى ئېچىلىپ ئايالغا مۇنداق دەپتۇ:

- ئەگەر بۇ تۇخۇمدىن توخۇ چىقارساق، توخۇ تۇخۇم تۇغسا، تۇخۇمدىن يەنە توخۇ چىقارساق، توخۇلارنى با- زارغا ئاپىرىپ بىر قويغا تېگىشسەك، قويلار تۆللەپ كۆ- پەيگەندە كالا سېتىۋالساق، كالا موزايلىسا كالىلارنى سې- تىپ، يەر سېتىۋېلىپ ئۆي سالىساق، ئاندىن مەن بىر توقال ئالسام.... گەپ شۇ يەرگە كەلگەندە ئېرىنىڭ گەپلىرىنى زەن سېلىپ ئاڭلاۋاتقان ئايالى دەرغەزەپ بولۇپ، قول- دىكى تۇخۇمنى بىر ئاتقان ئىكەن، تۇخۇم پالاقىدە چې- قىلىپتۇ - دە، ھېلىقى نامرات ئەرنىڭ شېرىن خىيالى يوققا چىقىپتۇ.

بۇ نامرات كىشى ئېھتىمال كۆڭلىدىكىنى ئاشكارىلاپ قويغىنىغا، ئۆزىنىڭ شېرىن خىيالىنىڭ بەربات بولغانلىقىغا بىر ئۆمۈر پۇشايمان قىلىپ كۆڭلىنىڭ ئارامى يوق ئۆتكەن بولۇشى مۇمكىن.

ئۆز ۋاقتىدا مارتىن. لۇتس. كىڭنىڭ (ئامېرىكىلىق نې- گىر، نېگىرلارنىڭ كىشىلىك ھوقۇقىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن كۈرەش قىلغان مەشھۇر كىشىلىك ھوقۇق پائالى- يەتچىسى قەستكە ئۇچراپ ۋاپات بولغان) «مېنىڭ غايەم» دېگەن نۇتۇقى نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ قەلبىنى لەرزىگە سالغان ئىدى. گۈزەللىككە تەلپۈنمەك ھەممە كىشىنىڭ

قىنى كۆرەلەيدۇ.

نامراتلارنىڭ ئۆزلىرىدىكى يېتەرسىزلىكلەرنى ئېتىراپ قىلىشى نامرات بولۇپ قېلىشقا سەۋەب كۆرسىتىشى ئۇ- چۈندۈر. بايلارنىڭ يېتەرسىزلىكلەرنى ئېتىراپ قىلىشى ئۆزىدىكى ئەۋزەللىكىنى كۆز - كۆز قىلىش ئۈچۈندۈر. يەنى ئۆزلىرىنىڭ قىيىنچىلىقلارغا قانداق تاقابىل تۇرۇپ، بۈگۈنكى ئورۇنغا ئېرىشكەنلىكىنى ئىسپاتلاش ئۈچۈندۈر. شۇڭا نامراتلار ئاجىزلىقىنى سۆزلىگەندە كىشىلەردە ھېسداشلىق تۇيغۇسى قوزغىسا، بايلار ئۆزلىرىدىكى ئا- جىزلىقلارنى سۆزلىگەندە كىشىلەردە قايىل قىلىش، ھۆر- مەت تۇيغۇسىنى قوزغىيدۇ.

چاچ چۈشۈپ كېتىشىنى مەسالغا ئالساق، بايلارنىڭ تاقىرىباش بولۇپ قېلىشى ئەقلىنى كۆپ ئىشلەتكەنلىكتىن بولغان، ئەقىللىق باشتا چاچ ئۆسمەيدۇ دەپ قارالساق، نامراتلارنىڭ تاقىرىباش بولۇپ قېلىشىنى ئوزۇقلۇق يې- تىشمەسلىكتىن بولۇپ قالغان، بۇ بالدۇر قېرىشنىڭ ئالا- ھتى، بۇ كالا بەئەينى قاپاقچىلا ئوخشاپ قاپتۇ، دېگەن تۇيغۇنى بېرىدۇ.

نامراتلار بىلەن بايلارنىڭ يېتەرسىزلىكلىرى ئويۇم- ئوخشاش بولسىمۇ، ئەمما باشقىلارغا بېرىدىغان تەسىرى ئوخشاش بولمايدۇ. بايلار پېتىدىن چۈشمەي باشقىلارنى قايىل قىلىۋېرىدۇ. نامراتلارنىڭ لەۋلىرى گەز باغلاپ كەتسىمۇ، باشقىلار كۆزلىرىنىڭ پاختىسىنى چىقىرىپ قاراپ تۇرۇۋېرىدۇ، شۇڭا باي دېگەن باي، نامرات دېگەن يەنىلا نامرات.

نامراتلارنىڭ ئادىتى

بىر ھېكايىدا مۇنداق دېيىلگەن: نامرات بىر كىشى بار ئىكەن، بىر باينىڭ ئۇنىڭغا ئىچى ئاغرىپتۇ - دە، ئۇنىڭغا ياردەم قولىنى سۇنۇپ، ئۇنى باي قىلىۋەتكۈسى كەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن باي ھېلىقى نامرات كىشىگە بىر تۇياق كالا سوۋغا قىلىپتۇ ۋە كۆپرەك بوز يەر ئېچىپ ھوسۇلنى جىق ئالسا نامراتلىقتىن قۇتۇلىدىغانلىقىنى ئېيتىپ كېتىپتۇ.

نامرات كىشى زور ئىشەنچ بىلەن ئىشنى باشلاپتۇ. ئەمما بىر نەچچە كۈن ئۆتە - ئۆتمەي قورسقى نان، كا- لىسى سامان دەپتۇ. ئۇنىڭ كۈنلىرى تېخىمۇ تەسكە توخ- تاپتۇ. نامرات كىشى كالىنى بىر نەچچە تۇياق قويغا تېگ- شىپ، بىر قوينى يەپ، قالغان قويلار تۆللىگەندە ئورنىنى تولۇقلىۋالارمەن، پۇلغا يارىغۇدەك بولغاندا ساتارمەن، قولۇمۇ پۇل كۆرەر، دېگەنلەرنى كۆڭلىگە بۈكۈپ كالىنى

قويغا تېگىشىپتۇ.

قويدىنمۇ بىرنى يەپ بوپتۇ، بىراق قالغان قويلار ۋاقتىدا تۆللىمەپتۇ. نامراتنىڭ كۈنلىرى تېخىمۇ تەسكە چۈشۈپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ يەنە بىر قوينى يەپتۇ. نامرات كۆڭلىدە «بۇنداق كېتۋەرسەم قويلارنى يەپ بولغۇدەك- مەن، قويلارنى توخۇغا تېگىشىپ، توخۇلار تۇغسا تۇ- خۇمنى سېتىپ بېيىمايمەنمۇ» دەپ ئويلاپتۇ - دە، قويد- لارنى توخۇغا تېگىشىپتۇ.

ئىش نامراتنىڭ ئويلىغىنىدەك بولماپتۇ. ئۇ ئاجىزلىققا چىدىماي توخۇلىرىنى يېيىشكە باشلاپتۇ. ئاخىرقى بىر توخۇ قالغاندا نامراتنىڭ ئۇمىدى پۈتۈنلەي يوققا چىقىپتۇ، ئۇ ئاخىرقى توخۇسىنى سېتىپ بىر شىشە ھاراق ئېلىپ تازا ئىچىپ ھەممىنى ئۇنتۇپتۇ.

كۆكلەم پەسلىدە ھېلىقى ياخشى نىيەتلىك باي نامراتنى تېرىسۇن دەپ بىر مۇنچە ئۇرۇقلارنى ئېلىپ كەپتۇ. قا- رىغۇدەك بولسا ئۇ نامرات كىشى تۈزلىغان سەي بىلەن ھاراق ئىچىپ ئولتۇرغۇدەك. ئىلگىرىكى ھالىتىدىن قىلچە ئۆزگىرىش يوق، ھەتتا كالىمۇ يوق تۇرغۇدەك.

باي كېتىپ قاپتۇ، نامراتمۇ نامراتلىق ھالىتىدە قېل- ۋېرىپتۇ.

نۇرغۇن نامراتلاردا باي بولۇش ئارزۇلىرى بولغان، ھەتتا پۇرسەتمۇ بولغان، ئۇلارمۇ ھەرىكەت قىلىپ باققان. ئەمما داۋاملىق تىرىشىپ، تىرىشىپ ئىشنى ئاخىرغىچە داۋاملاشتۇرىدىغانلىرى بەك ئاز.

بىر مەبلەغ سېلىش مۇتەخەسسسىنىڭ ئېيتىشىچە، ئۇنىڭ مۇۋەپپەقىيەت قازىنىشىنىڭ سىرى پۇلى يوق چاغ- لاردا ھەرقانچە قىيىنچىلىققا يولۇقسىمۇ، مەبلەغ سالىدىغان بۇلغا ۋە يىققان بۇلغا قول سۇنماسلىق ئىكەن. كىشى- لەردە بېسىم بولغاندا پۇل تېپىشنىڭ يېڭى يوللىرىنى ئويلاپ تاپالايدۇ. باش قاتۇرۇپ، ئەقىل ئىشلىتىپ ئىز- دەنسلا قەرزلەردىن قۇتۇلغىلى بولىدۇ، بۇ بىر ياخشى ئادەت. خاراكتېر ئادەتكە ئايلىنىدۇ، ئادەت مۇۋەپپەقىيەت قازىنىشىنى بەلگىلەيدۇ.

نامراتلارنىڭ ئەركىنلىكى

قانچە باي بولغانسىمۇ ئويلايدىغانلىرى شۇنچە كۆپ بولىدۇ، يۈكۈمۇ ئېغىر بولىدۇ. شۇنداق بولغاچقا ھېسسى- ياتقا بېرىلىپ ئىش قىلىشقا چەك قويۇلىدۇ. ئەگەر بىر نامرات توي قىلىشقا سەرپ قىلىدىغان پۇ- لىنىمۇ قەرزگە ئالغان بولسا، توي قىلىشتىن ئىلگىرى ئو-

M
I
R
A
S

بېيىكتى بىلەن مال - مۈلكىنى ئەنگە ئالدۇرۇپ، كەلگۈ - سىدە يا ئۇنداق يا مۇنداق سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ئاج - راشقاندا مال - مۈلكىنى قانداق تەقسىملەشنى كېلىشمەك - چى بولسا ئۇنى خەقلەر چوقۇم كالىسىدىن چاتاق چىققان ئوخشايدۇ، ساراڭمىكىن دېيىشى مۇمكىن. بىراق بايلار ئۈچۈن ئېلىپ ئىيتقاندا بۇ بىر رېئال مەسىلە.

1998 - يىلى تارقىتىش ۋاسىتىلىرىنىڭ پىرى مودوك بىلەن ئايالى ئاننا ئوتتۇرىسىغا سوغۇقچىلىق چۈشۈپ نە - كاھتەن ئاجراشماقچى بولىدۇ. مودوكنىڭ شىركىتى تۇ - رۇشلۇق كالىفورنىيە شتاتىنىڭ قانۇنىغا ئاساسلانغاندا 30 يىلدىن نىكاھ تارىخى بارلار نىكاھنى ئاخىرلاشتۇرسا مال - مۈلكىنى يېرىمىدىن بۆلۈشۈش ھوقۇقىغا ئىگە ئى - دى، شۇ چاغلاردا مودوك ئەر - خوتۇننىڭ مال - مۈلكى 6 مىليارد 500 مىليوندىن ئاشاتتى.

مودوكنىڭ ئايالى ئاننا تەشۋىقات شىركىتى لىدىرىيە - تىنىڭ ئەزاسى ئىدى. ئاجرىشىش شىركەتنىڭ مالىيىسىگە تەسىر كۆرسىتىپلا قالماي، يەنە شىركەت تىجارەت پىلان - ىمۇ تەسىر كۆرسەتتى. ئۇلارنىڭ نىكاھتىن ئاجراشماقچى بولغان خەۋىرى تارقالغاندىن كېيىن، ئاخبارات شىركىتىنىڭ پاي چىكى چۈشۈپ كەتتى. ئەزەلدىن بويۇنتاۋ (بويىنى قاتتىق) مودوكمۇ ئامالسىز ئۆزلىرىنىڭ مال - مۈلكىنى بۆلۈشۈشتە بىرلىككە كەلگەنلىكىنى، نىكاھتىن ئاجرىشىش - نىڭ شىركەت تىجارىتىگە تەسىر كۆرسەتمەيدىغانلىقى توغرىسىدا بىرلەشمە بايانات ئېلان قىلىشقا مەجبۇر بول - دى.

كىشىلەر گەرچە مودوك ئەر - خوتۇننىڭ نىكاھ ۋە مالىيە كىرىزىسى يۈز بەرگەن كۈنلەرنى قانداق ئۆتكۈ - زۈلگەنلىكىنى بىلمىسىمۇ، ئەمما مۇشۇ مەزگىلدە يۈز بەرگەن ئاستىن - ئۈستۈن بولغان ئىشلارنى سىرتتىكى كىشىلەر مۇ ھېس قىلالايدۇ. ئىككى كىشى ئوتتۇرىسىدىكى ئىش نەچچە مىليارد دوللارغا ھەمدە زور كۆلەملىك، يەر شارى خاراكتېرلىك كارخانا گۇرۇھىغا باغلانغاندا بۇ ئا - دەتتىكى بىر نىكاھ ئىشى بولمايدۇ، ئەلۋەتتە.

چەت ئەللەردە كارخانا خوجايىنلىرىنىڭ نىكاھ ئىشى ئادەتتە لىدىرىيەت يىغىنىنىڭ مۇزاكىرە قىلىدىغان مۇھىم ئىشى قاتارىدا سانىلىدۇ ھەمدە پايچىكلىرىنىڭ مەبلەغ سېلىش نىشانى بولۇپ قالىدۇ. ھەممىگە مەلۇم بولغىنىدەك دۇنيادىكى بىرىنچى باي بىل گېيىتىس ئايالى مېلىندا بىلەن توي قىلىشتىن ئىلگىرىلا مال - مۈلكۈ توغرىسىدا تەپسى -

لىي كېلىشمەنەمە تۈزۈشكەن ئىدى. بۇ كېلىشمەنەمنى تۇ - زۇشنى ئوتتۇرىغا قويغانلار بىل گېيىتىس ئەر - خوتۇن تەرەپ بولماستىن، بەلكى مىكروسوفت شىركىتىنىڭ لى - دىرىيەت يىغىنى ئىدى. ئۇلار بۇنى ئوتتۇرىغا قويۇشتا «شىركەتنىڭ بىخەتەرلىكى» نى ئاساس قىلغان، لىدىرىيەت يىغىنىنىڭ شىركەت خوجايىنلىرىنىڭ نىكاھ ئىشلىرىغا ئا - رلىشىشى ھەرگىزمۇ ئۇلارنىڭ ئائىلە تۇرمۇشىغا چات كېرىۋېلىشى ئۈچۈن ئەمەس. بايلىق بۇ كىشىلەرنىڭ نىكا - ھىدا پەقەت مال - مۈلكۈ مەسىلىسىلا بولۇپ قالماستىن، بەلكى شىركەتنىڭ بىخەتەرلىكى، ئىشلىرىنىڭ روناق تې - پىش - تاپماسلىقى بىلەنمۇ مۇناسىۋەتلىك.

چەت ئەللەردىكى نۇرغۇن بايلار يېنىكىلىك بىلەن ئالدىراپ توي قىلالايدۇ. چۈنكى ئۇلاردا مال - مۈلكۈ ۋە كەسپكە نىسبەتەن مەسئۇلىيەت بۇرچى بولىدۇ. دوس - تىغىمۇ، ھەمراھىمۇ كۆڭلىنى بەك بېرىپ كەتمەيدۇ. مۇ - شۇ نوقتىلاردىن قارىغاندا چىشىنىڭ كىرىنى شۇمۇپ، ئاچ، توق ئۆتكەن نامراتلارنىڭ كۈنى بايلارنىڭكىدىن ئەركىن ۋە بەختلىكرەك بولىدۇ.

سان ئۆزگىرىشىدىن سۈپەت ئۆزگىرىشىگىچە ھەممىمىزگە مەلۇم مۇنداق بىر ھېكايە بار: بىر پادى - شاھ ۋەزىرىنى تارتۇقلىماقچى بولۇپ ۋەزىرىدىن نېمە تەلپى بارلىقىنى سورىغان ئىكەن. ۋەزىرى «تەلپىم يو - قىرى ئەمەس، پەقەت شاھمات تاختىسىنىڭ بىرىنچى كا - تەكچىسىگە بىر تىللا، ئىككىنچى كاتەكچىسىگە ئىككى تىللا، ئۈچىنچى كاتەكچىسىگە تۆت تىللا، تۆتىنچى كاتەك - چىسىگە 16 تىللا قويۇپ شۇ بويىچە ھەسسىلىتىپ شاھمات تاختىسىدىكى 64 كاتەكچىنى تىللا بىلەن توشقۇزۇپ بەر - سىڭىزلا مېنىڭ تەلپىم ئورۇندالغان بولىدۇ» دەپتۇ.

پادىشاھ بۇنى ئاڭلاپ ئويلىنىپ كۆرمەيلا «بۇ ئاددىي تەلەپ» كە يېنىكىلىك بىلەن ماقۇل بولۇپتۇ. پادىشاھ ۋە - زىرىنىڭ تەلپىنى ئورۇنداش ئۈچۈن شاھمات كاتەكچىسىگە تىللارنى قويغىلى تۇرغان ئىكەن، شاھمات تاختىسىدىكى 64 كاتەكچىنى تولدۇرۇش ئۈچۈن ئۇنىڭ خەزىنىسىدىكى بارلىق تىللارنىڭمۇ كەملىك قىلىدىغانلىقىنى بىلىپتۇ. گەرچە دېيىلەككە ئاسان بولغىنى بىلەن شاھمات كاتەك - چىسىگە قويۇلدىغان تىللار ۋەزىرىنىڭ تەلپى بويىچە ھەسسىلەپ كۆپەيتىلىپ مېڭىلسا، ئۇنداقتا 64 كاتەكچىنى تولدۇرۇشقا كېتىدىغان تىللارنىڭ سانى كىشىنى چۆچۈ - تىدۇ.

نامراتلارنىڭ روناق تاپمىقى بەك تەس، نامراتلارنىڭ

تۇرۇپ ئېھتىياجلىق ئورۇنلارنىڭ تاللىۋېلىشنى سەۋر-جانلىق بىلەن كۈتۈۋاتىدۇ.

تەربىيىلىنىشنىڭ بېسىمى ھەر بىر كىشى ئۈچۈن ئور-تاق. ئوتتۇرا دەرىجىلىك شەھەر ئاھالىلىرى ئۈچۈن ئېلىپ ئېيتقاندا، ئالىي مەكتەپتە ئومۇمىي پەننى ئوقۇتۇش ئۈچۈن قانچە پۇل سەرپ قىلىشقا توغرا كېلىدۇ؟

جاڭسۇ ئۆلكىسىدە ئېلىپ بېرىلغان بىر تەكشۈرۈشتە كۆرسىتىلىشىچە، 2001 - يىلدىكى مائارىپ چىقىمى سەۋد-يىسى بويىچە ھېسابلىغاندا پەرزەنتلىك ئائىلىلەر پەرزەند-تىنىڭ ئوقۇشى ئۈچۈن يىلىغا 5727 يۈەن چىقىم قىلىد-كەن. بۇ ئائىلە كىرىمىنىڭ % 27.4 نى ئىگىلەيدىكەن. بىر بالىنىڭ ئالىي مەكتەپنى پۈتتۈرۈشىگە جەمئىي 130 مىڭ يۈەن چىقىم قىلىدىكەن. بۇ تېخى تۇرمۇش پۇلىنى ئۆز ئىچىگە ئالمايدۇ. ئويلاپ كۆرەيلى، 130 مىڭ يۈەن ئا-دەتتىكى كىرىملىك ئائىلىلەر ئۈچۈن ئېلىپ ئېيتقاندا ئاز پۇل ئەمەس، بۇ پۇلنى ھەل قىلىشنىڭ بىردىنبىر يولى ئىقتىسادچانلىق.

نامراتلىق گۇناھ ئەمەس، بىراق نامرات كىشىلەرنىڭ نامراتلىقىنىڭ دەردىنى تارتماستىنلا ئامالى يوق. ھېچكىم-نىڭ ھېچكىمدىن قالغۇسى كەلمەيدۇ. ھەممە ئادەمنىڭ ئا-لى بىلىم يۇرتىدا ئوقۇپ ياخشى ياشىغۇسى بار، ئەمما پۇرسەت ھەممە ئادەمگە كېلىۋەرمەيدۇ. خۇددى بىز ئىي-تىپ ئۆتكەن ھېلىقى ئاچا - سىڭلىنىڭ ھېكايىسىدەك، پۇ-تۇن دۇنيا ئېلىپكىتىرونلۇق تور (ئىنتېرنېت) بىلەن قاپلىنىد-ۋاتقان بۈگۈنكى كۈندە ھەممە ئادەم باي بولۇشنى ئوي-لايدۇ. بىراق پۈتكۈل جەمئىيەتنىڭ بايلىقى چەكلىك. باي-لىق ئاز ساندىكىلەرنىڭ چۆنتىكىگە كەلگۈندەك ئاققاندا كۆپچىلىككە پۇرسەت يا قالدۇ، يا قالمايدۇ. ئىنتېرنېت دەۋرى ئەقىلنىڭ دەۋرى، ئۇچۇر دەۋرىنىڭ مۇستەملىك-چىلىرى نۇر كابىلدا ئۆز دائىرىسىنى بېكىتىۋېرىدۇ. ئۇلار قەيەرگىلا قول سوزمىسۇن ھېچبىر جاپا تارتمايلا، كىش-لەرنىڭ ئەقلىنى ۋە پۇلىنى بويسۇندۇرۇۋالالايدۇ.

ھەرقانداق ئىش بەدەلسىز بولمايدۇ، باي بولغاندىلا ئىشلىمەي ئۆزىڭىز ياخشى كۆرگەن ئىشلارنى قىلىپ يۈرۈ-شىڭىز مۇمكىن. بىراق شۇنداق ياشاش ئۈچۈن باشقىلاردىن نەچچە ھەسسە تىرىشىشقا، تىرىشىشقا توغرا كېلىدۇ.

(كۆڭۈ ئىمزالىق بۇ ماقالە «بايقاش» ژۇرنىلىدىن تەرجىمە قىلىندى).

مۇختار مۇھەممەد تەرجىمىسى

مۇھەررىرى: نۇرنىسا باقى

ئىش باشلىمىقىمۇ تەس، شۇنداقلا شۇ ئىشنى ئىزچىل دا-ۋاملاشتۇرۇشتا چىڭ تۇرۇشۇمۇ تەس. بىر ئىشنى رويابقا چىقىرىش، بىر ئىشتا مۇۋەپپەقىيەت قازىنىش ئۈچۈن ئىزچىل تىرىشىشقا توغرا كېلىدۇ. باشلىغان ئىشنى بەلنى مەھكەم باغلاپ چىشىنى چىشىغا چىشلەپ داۋاملاشتۇر-غاندىلا، ئاندىن ئۇنىڭدىن نەتىجە ھاسىل قىلغىلى بولىدۇ. ھەرقانداق ئىشنىڭ مۇئەييەن ئۆلى، ئاساسى بولىدۇ. ئا-ساس، ئۇل ساندىن سۈپەتكە ئۆزگىرىشنىڭ جەريانى. ئە-گەر شاھىيات تاختىسىدىكى بىرىنچى تىللا بولمىغاندا 64 - كاتەكچىسىدىكى ساناپ بولغىلى بولمايدىغان ھېلىقى ساننىڭمۇ بولۇشى ناتايىن. بۇ باسقۇچ تولمۇ ئۇزۇن ھەم جاپالىق بولىدۇ. ئاخىرىغىچە بەرداشلىق بېرىش - بېرەل-مەسلىك ھەر كىشىنىڭ ئىرادىسىگە باغلىق. بەرداشلىق بې-رەلگەن، چىدىغان كىشىلا تارتقان جاپاسىنىڭ تاتلىق مې-ۋىسىدىن ھۇزۇرلىنالايدۇ ئەلۋەتتە.

نامراتلارنىڭ ئەڭ زور مەبلەغى مائارىپ

20 يىل ئىلگىرى بىر تاغلىق رايوندا بىر نامرات ئائىلە بار ئىكەن. ئۇلارنىڭ قولى قىسقا بولغاچقا ئاچا - سىڭىل ئىككى قىزىدىن بىرىنى ئوقۇتۇشقا قۇربى يېتىدىكەن. ئىككى قىزنىڭ قايسىسىنى ئوقۇتۇشنى بىلەلمىگەن ئانا ئاخىر ئۇلارغا چەك تارتقۇزۇپتۇ. سىڭلىسىنىڭ تەلىپى ئوڭدىن كېلىپ، ئۇ ئوقۇش پۇرسىتىگە ئىگە بولۇپتۇ. ئا-چىسى ئائىلە ئىشلىرىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقىپ ئۆيدە قې-لىپتۇ. يىللار ئۆتكەندىن كېيىن سىڭلىسى ئالىي مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ شەھەردە ئوبدان بىر خىزمەت ئورنىغا ئورۇند-لىشىپتۇ. ئاچىسى سەھرالىق خوتۇن بولۇپتۇ. ئەنە شۇ چەك تۈپەيلى ئاچا - سىڭىل ئىككىيلەن ئوخشىمايدىغان ئىككى خىل ھايات يولغا مېڭىپتۇ. مەبلەغى مائارىپقا سېلىش كېرەك، نۇرغۇن نامراتلارنىڭ نەقدىرى ئۇلارنىڭ تەربىيىلىنىشى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك.

بىر خەۋەردە دېيىلىشىچە خۇبىي ئۆلكىسىدىكى ئالىي مەكتەپتە ئومۇمىي پەننى پۈتتۈرگەنلەرنىڭ يىللىق ئوتتۇ-رىچە كىرىمى 11 مىڭ 181 يۈەن بولۇپ، باشلانغۇچ مەك-تەپ سەۋىيىسىدىكىلەرنىڭ بولسا 1708 يۈەن ئىكەن. دې-مەك بۇ يەردە بۇ ئىككىسى ئوتتۇرىسىدا يەتتە ھەسسە پەرق بار ئىكەن، بۈگۈنكى كۈندە تۈزۈكەرەك ياشاش ئۈچۈن ئالىي مەكتەپ دىپلومى بولۇشى كېرەك.

ئون يىلنىڭ ئالدىدا ئالىي مەكتەپتە ئوقۇسلا كارامەت ھېسابلىناتتى. ھازىر ئومۇمىي پەننى تاماملاشنىڭ ئۆزى ئەقەللىي تەلەپ بولۇپ قالدى. ئاسپىرانتلارمۇ ئۆچرەتتە

يۈتكەن تاش



يالىپۇز تەبىئىتى ھۆل سوغۇق ئۆسۈملۈك بولۇپ، ئۇ - نىڭ سۇيدۇكىنى راۋانلاشتۇرۇش، ئۆتتىكى تاشلارنى ھەيدەش ۋە ئېرىتىشتەك شىپالىق رولى بار. بۇ ھەقتە خەل - قىمىز ئارىسىدا مۇنداق بىر رىۋايەت تارقالغان.

دەقيانۇسنىڭ زامانىسىدا بىر پادىچى ئۆتكەن بولۇپ، ئۇنىڭ قۇرامىغا يەتكەن بىر ئوغلى بار ئىكەن. پادىچى بىر كۈنى قوي بېقىۋاتقاندا، ئۇشتۇمتۇتلا قورسىقى قاتتىق ئاغرىپ كېتىپ، ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قاپتۇ. پادىچىنىڭ ئوغلى ئۇياق - بۇياققا چېپىپ، داڭلىق ئەمچىلەرنى تېپىپ كېلىپ، دادىسىنى ئەملىتىپ باققان بولسىمۇ، ئەمما بۇنىڭ پايدىسى بولماپتۇ. پادىچى ئۆزىنىڭ ساقىيالىمايدىغانلىقىغا كۆزى يېتىپ، ئوغلىنى يېنىغا چاقىرىپ:

— بالام، بېشىڭنى ئوڭلاپ قويمايلا بۇ دۇنيادىن كېتىدىغان ئوخشايمەن. ساڭا بىر گېسىم بار، — دەپتۇ. بالا:

— قانداقلا گېسىم بولسا دەۋىرىڭ، مەن چوقۇم ئورۇندايمەن — دەپتۇ. پادىچى:

— قورسىقىمىنىڭ ئاغرىقى قىناپ ئاخىرى جېنىمنى ئالدىغان بولدى، ماڭا خۇددى قورسىقىمىنىڭ ئىچىدە بىر نەرسە باردەكلا تۇيۇلدۇ، شۇ تاپنىڭ ئۆزىدە قورسىقىمنى يېرىۋەتكەن بولساڭ، مېنى قىيىنغان نەرسىنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋېلىپ ئۆلۈپ كەتسەم ئارمىنىم يوقتى. سېنى باققىنىمغا ئىككىلا دۇنيا رازى بولۇپ كېتەي، — دەپتۇ.

بالا قولغا پىچاقنى ئالغان بولسىمۇ، ئەمما ئۆز دادىسىغا تىغ تەگكۈزۈشكە كۆڭلى قويماپتۇ. ئۇ ئىلاجىسىز يەنە بىر پادىچىنى تېپىپ ئۇنىڭغا بۇ ئىشقا ياردەم قىلىشىنى ئۆتۈنۈپتۇ. ھېلىقى ئادەم قولغا پىچاقنى ئېلىپ پادىچىنىڭ قورسىقىنى يارغانىكەن، ئۇنىڭ ئىچىدىن مۇشتەك چوڭ - لۇقتا بىر تال تاش چىقىپتۇ. پادىچى قورسىقىدىن چىققان

تاشنى كۆرۈپلا جان ئۈزۈپتۇ. بالا دادىسىنىڭ قورسىقىدىن چىققان ھېلىقى تاشنى يالداما سۇپىتىدە ساقلاپ يېنىدىن زادىلا ئايرىمايدىكەن. ئۇ بىر كۈنى پادا بېقىۋاتقاندا ھار - دۇق يېتىپ، يېنىدىن ھېلىقى تاشنى ئېلىپ، دادىسىنى ئەسلىگىنچە بىر جۆپلۈكتە يېتىپ ئوڭلاپ قاپتۇ. ئۇ ئۆيدى - قىنىپ قارىسا، تاش يوق تۇرغۇدەك. ئۇ ئۇيان ئىزدەپ، بۇيان ئىزدەپ تاشنى ھېچ يەردىن تاپالماپتۇ. ئاخىرى، ئۇ زەن سېلىپ قارىغۇدەك بولسا، چۆپنىڭ ئۈستىدە تاشنىڭ ئېرىپ كەتكەن قالدۇقى تۇرغۇدەك، شۇنىڭدىن ئېتىبارەن بۇ يەردىكى كىشىلەر ھېلىقى چۆپنىڭ تاشنى ئېرىتىۋېتىپ دىغان خاسىيىتىنىڭ بارلىقىنى تونۇپ يېتىپ، قورسىقى ئاغرىپ قالغان چاغلاردا ئاشۇ چۆپنى تېرىپ كېلىپ قاينىتىپ ئىچىدىغان بوپتۇ ①. بۇ چۆپنىڭ ئېتى يالىپۇز ئىكەن.

ئېيتىپ بەرگۈچى: ئىلھامجان تۇردى
توپلىغۇچى: مۇختار تۇردى

مۇھەررىرى: نۇرىنسا باقى

① بۇ رىۋايەتنى مەرھۇم يازغۇچى تۇردى سامساق ئەپەندى ھايات ۋاقتىدا ئوغلى ئىلھامجانغا سۆزلەپ بەرگەنىكەن، ئىلھامجان ئېسىدە قالغىنى بويىچە ماڭا سۆزلەپ بەردى، مەن شۇنىڭغا ئاساسەن قايتىدىن رەتلەپ چىقتىم.

2003

—مېنىڭچە يەنىلا

ئۆزىمىز بىلگىنىمىز
تۈزۈك، بۇ ئايال
بىزگە 300 سوم بەر-
سۇن، بىز ھېچنېمىنى
كۆرمىگەن بولايلى،—
دېدى ئىقتىسادىي
كالىسى بەكرەك تە-
رەققىي قىلغان باجخانا
باشلىقىنىڭ ئوغلى.

ئوتتۇرا ياش ئا-
يال ئالدىرىماي يېنى-
دىن خىزمەت كىنىش-
كسىنى چىقاردى. ئۇ-
چەيلەن بۇ ئايالنىڭ
مەكتەپ مۇدىرى ئى-
كەنلىكىنى بىلگەندىن
كېيىن چىرايى تامدەك
تاتىرىپ كېتىشتى. بە-
راق، ئۇلار كىچىك



ئايال ئىقتىسادىي

يېزىلىق باشلانغۇچ مەكتەپ بېغىنىڭ بىر بۇرجىكىگە
ئاپتاپپەرەس ۋە يەر ياغىقى تېرىلغان بولۇپ، پىششىقا
ئاز قالغانىدى. ئون نەچچە ياشلاردىكى ئۈچ ئوغۇل
بالا دەرۋازىنىڭ مەھكەم قۇلۇپلاقلق تۇرغىنىنى كۆ-
رۈپ، ئېگىز تامدىن ئارتىلىپ يەر ياغىقى ئوغرىلاپ
يېمەكچى بولۇشتى. ئۇلار ئېگىز ئاپتاپپەرەسلەر ئارىسىدا
يەر ياغىقى ئىزدەۋاتقاندا، قولىدا يۇلۇۋېتىلگەن بىر تۈ-
تام يەر ياغىقى كۆتۈرۈۋالغان بىر ئوتتۇرا ياش ئايال
توساتتىن پەيدا بولدى. بالىلار ئۇنى ئوغرىلىق قىلغىلى
كەلگەن دەپ ئويلىدى. دە، دەرھال ئۇنىڭ ئەتراپىغا
ئولاشتى.

— مەكتىپىمىزنىڭ يەر ياغىقىنى ئوغرىلاشقا پىتىنغان
بۇ ئايالنى دەرھال تۇتۇپ ساقچىخانىغا ئاپىرايلى!— دېدى
ساقچىخانا باشلىقىنىڭ ئوغلى،— ئۇنىڭغا بىر — ئىككى مىڭ
يۈەن جەرىمانە قويمىسا، خەپ!

— ئۇنى مۇئەللىمنىڭ ئالدىغا ئېلىپ بارساق بىزنى
تەقدىرلەيدۇ،— دېدى يېزا باشلىقىنىڭ ئوغلى شان — شە-
رەپنى ئۇنۇتماي.

بولسىمۇ ھەر ئىشقا ئېيى بار ئىدى.

— «بىر كۆرۈشكەن تونۇش، ئىككى كۆرۈشكەن
تۇغقان» دەپتىكەن، ئاز بولسىمۇ كۆڭلۈمنى قوبۇل قىلىپ
مېنى قويۇۋېتىڭ، كېيىن مېنىڭ قولۇمدىن كېلىدىغان
ھەرقانداق ئىش بولسا دەپ قويسىڭىزلا بولىدۇ، مېنىڭ
دادام باجخانىنىڭ باشلىقى،— دېدى باجخانا باشلىقىنىڭ
ئوغلى يېنىدىن 100 سوملۇق پۇلدىن بىرنى چىقىرىپ.

— ھا... ھا... ھا... مەن سىزنىڭ مەكتەپ مۇدىرى ئى-
كەنلىكىڭىزنى بۇرۇنلا بىلەتتىم، بايا سىز بىلەن چاقچاق-
لىشىپ قويدۇم، مەن سىزگە بىر ئىلىك خەت يېزىپ بە-
رەي، ئۇنى دادام كۆرسە ھەرقانداق ئىشىڭىز بولسا بە-
جىرىپ بېرىدۇ،— دېدى يېزا باشلىقىنىڭ ئوغلى قاقاقلاپ
كۈلگىنىچە.

ساقچىخانا باشلىقىنىڭ ئوغلى تۇيۇقسىز بەتەبەش-
قىياپەتتە ئاۋۇ ئىككەيلەنگە زەھىرىنى چاچتى:
— دەرھال بىر پارچە ئىسپات يېزىپ مېنىڭ سەنلەر
بىلەن بىللە ئەمەسلىكىمنى ئىسپاتلاشقن!— دېدى ئۇ كۆ-
زىنىڭ پاختىسىنى چىقىرىپ.

M
I
R
A
S

يىلان بىلەن توشقان

2003.5

يىلان توشقاننىڭ تۇرالغۇ ئەركىنلىكىگە ھۆرمەت قىلىش ئۈچۈن، بىر قانۇن تۈزۈپتۇ ۋە ئۆزى بىۋاسىتە توشقانغا جاكارلاپتۇ:

— ئاڭلاپ تۇر، مۇبادا بۇنىڭدىن كېيىن سېنىڭ ئىجازىتىڭسىز تۇرالغۇيىڭغا بېسىپ كىرگۈدەك بولسام، ئۈستۈمدىن ماڭا ئەرز قىلسەن! — دەپتۇ ئۇ توشقانغا. يىلان بۇ ئىشنى چىن كۆڭلىدىن قىلىۋاتقان بولسىمۇ، كۆڭلىدە توشقاننىڭ قانۇن قارىشى ئاجىز دەپ قارىغان. لىقتىن، ئۇنىڭ يىلانلارغا ئىشەنمەيدىغانلىقىدىن يەنىلا ئەندىشە قىلىدىكەن. شۇڭا ئۇنىڭ ئۆيىگە ئۆزى بېرىپ سىناپ باقماقچى بوپتۇ.

يىلان قەستەن ئىشكىنى چەكمەستىن ئۈسۈپلا كىرىپتۇ. دە، بىر بۆجەننى چىشلەپ ئۆلتۈرۈپ قويۇپتۇ. ئاندىن ئىشك تۈۋىگە چىقىپ توشقاننىڭ ئەرزىنى كۈتۈپ تۇرۇپتۇ.

بىراق، شۇنچە ئۇزاق ۋاقىتتىن كېيىنمۇ توشقاننىڭ قارىسى كۆرۈنمەپتۇ. يىلان غەزەپتىن يېرىلاي دەپتۇ. دە، توشقاننىڭ تۇرالغۇسىغا قايتىدىن كىرىپ ئۇنى تۈتۈۋاپتۇ.

— نېمىشقا قانۇنغا ئىتائەت قىلمايسەن؟ — دەپ ھۆركەرەپتۇ ئۇ توشقانغا.

— مېنى قايسى قانۇنغا ئىتائەت قىل دېمەكچىسىز، ئەپەندىم؟ — دەپ سوراپتۇ توشقان.

— ئۈستۈمدىن ئەرز قىلغىلى كەلمىدىڭغۇ؟! — دەپتۇ يىلان.

— قاتىللىق قىلغىنىمۇ، ھازىر سوتچى بولغىنىمۇ سىز تۇرسىڭىز، مەن قايسى قاتىلنى قايسى سوتچىنىڭ ئالدىغا ئاپىرىمەن؟ — دەپتۇ توشقان.

يىلان غەزەپتىن ئۆزىنى تۇتۇۋېلىشقا ئامالسىز قاپتۇ. دە، توشقاننى بىرلا يالماپ يۇتۇۋېتىپتۇ.

— بۇ قېتىم توشقاننى ئۆلتۈرۈشۈم ئۆتمۈشتىكىگە ئوخشىمايدۇ، قىلغان ھەممە ئىشلىرىم قانۇنلۇق، جىنايەتچىنى تۇتقاندىن تارتىپ سوتلاشقا قەدەر بارلىق رەسمىيەتلەر تولۇق بېجىرىلدى، — دەپ جاكارلاپتۇ يىلان جامائەتكە.

«تاللانغان قېلىپتولار» نىڭ 2003 - يىللىق 6 - سانىدىن داۋۇت ئادىل تەرجىمىسى

توشقاچلار روھى

قۇشقاچلار كىچىك ۋە ئاجىز بولغانلىقتىن، تۈرلۈك ئا. پەتلەر ئۇلارنىڭ بېشىغا كېلىۋەردى.

دەرەخ شېخىدا بىر توپ قۇشقاچلار ئارام ئېلىۋاتاتتى. مەلىق ئاۋازىنىڭ ئاڭلىنىشى بىلەن تەڭ، بىر نەچچە قۇشقاچ موللاق ئېتىپ يەرگە چۈشتى. غەلىتە يېرى: قالغان قۇشقاچلار ئازابلىنىش ئۇياقتا تۇرسۇن، ئەكسىچە قاقاقلاپ كۈلۈشكە باشلىدى.

ئۇلار توپلىشىپ ئۈچقىنچە تاغ باغرىغا بېرىپ ئارام تاپاي دېۋىدى، چاقماق تېزلىكىدە ئۈچۈپ كەلگەن بۈركۈت بىر قۇشقاچنىڭ جېنىنى ئالدى. قالغان قۇشقاچلار كۈلگىنىچە تۆت تەرەپكە تاراپ كېتىشتى.

ئۇلار دېھقاننىڭ خامىغا چۈشۈپ ئارام ئالغاج، يەرگە چېچىلىپ كەتكەن دانلارنى تېرىپ يېيىشكە باشلىغاندا، ئويلىمىغان يەردىن بىر مۈشۈك پەيدا بولدى. دە، بىر قۇشقاچنى ۋاقىتسىز جېنىدىن جۇدا قىلدى، قالغانلىرى تې. خىمۇ يايىراپ كۈلۈپ كېتىشتى.

كەچقۇرۇن قۇشقاچلار ئۆز ئۇۋىسىغا ئۈچۈپ كېلىشتى. بىرىم كېچە بولغاندا، بىر زەھەرلىك يىلان ئۇۋىغا كىرىپ بىر نەچچە قۇشقاچنى تىرىك يۇتۇۋەتتى. ھايات قالغانلار بولسا تېخىمۇ شادلىنىپ كېتىشتى. بەزىلىرى خۇشال. لىقتىن ئوڭدىسىغا چۈشتى، بەزىلىرى قورسىقىنى تىنماي سىلاشتى. يەنە بەزىلىرى خۇشلۇقتىن ئۆزىنى نۇتالماي يەردە دوملاشقا باشلىدى.

— بۇ سىلەرنىڭ نېمە قىلغىنىڭلار؟ قېرىندىشىڭلار قا. زاغا يولۇقسا سىلەر ئازابلانماقتا يوق، ئەكسىچە خۇشلۇ. قۇشقاچلارنى باسالماي قالغىنىڭلار نېمىسى؟ سىلەردە ئازراق غۇرۇر، قۇشلاردا بولۇشقا تېگىشلىك كىچىككىنە خىسلەتمۇ يوقمۇ؟ — دەپ سورىدى غەزەپلەنگەن قارىلغاج.

— سەن نېمىنى بىلەتتىڭ؟ ئاز نەرسە ئەتۋار بولىدۇ. مۇبادا بىز بىر نەچچىمىزلا قالدىغان بولساق، مۈشۈككېيىمە. لاردەك قىممەتلىك بولۇپ كېتىمىز ئەمەسمۇ، — دېدى قۇشقاچلار غادىيىپ.



مۇھىت، مەۋجۇتلىق ۋە مەسئۇلىيەت

ئابدۇرەھىمان يۈسۈپ تۆمۈر

M
I
R
A
S

ئان مەھكىمىسى قاتارلىق نامى ش ئا ئە ت دەك ھەيد-
 ۋەتلىك ياكى خەۋپسىزلىك كېڭىشىدەك كۆپ ئاڭلانمايد-
 دىغان خەلقئارالىق تەشكىلاتلارنىڭ نامى بىز ھازىر ئەڭ
 كۆپ ئاڭلىيالايدىغان يېقىملىق نام بولۇپ قالدى. شۇنىڭ
 بىلەنلا قالماي بىزنىڭ بالىلىرىمىز مۇ ب د ت مۇھىت -
 پىلان مەھكىمىسى ياشلار («تارىم غۇنچىلىرى» ژۇر-
 نىلىنىڭ 2002 - يىللىق 8 ، 9 - قوشما سانى) مەسئۇلىيەت
 كېڭىشى مەجلىسىنىڭ ھەر بىر ئىنساننى مۇھىت مەسئۇ-
 لىتىگە قارىتا ئۆز پىكىرى - تەكلىپلىرىنى بايان قىلىش ئىم-
 كانىيىتىگە ئىگە قىلىدىغان ئېلېكترونلۇق خەت سانىدۇق-
 ىدىن خەۋەردار بولدى ① . ئۆزلىرىنىڭ مۇھىت سىغىم-
 چانلىقى (مۇھىتنى تەشكىل قىلغۇچى ئامىللارنىڭ بۇلغى-
 غۇچى ماددىلارغا بولغان بەرداشلىق بېرىش كۈچى ياكى
 سىغىدۇرۇشچانلىقى) ئېشىپ كېتىۋاتقان، مۇھىتنىڭ بۇلغى-
 مىشى ئېغىر بولۇۋاتقان دۇنيادا ياشاۋاتقانلىقىنى ھېس قى-
 لىشقا باشلىدى. چۈنكى ئۇچقاندەك تەرەققىي قىلىۋاتقان
 دۇنيادا بىزنىڭ كۈندە دېگۈدەك رادىئو - تېلېۋىزورلار-
 دىن، گېزىت - ژۇرناللاردىن، تۈرلۈك كوچا پاراڭلىرىدىن
 كۆرۈپ، ئاڭلاپ بىلگەنلىرىمىز پارنىك ئېففېكتى تەسىرىدە

تېخى بىر نەچچە يىلنىڭ ئالدىدا مۇھىت بۇلغىنىشقا
 دائىر گەپ - سۆزلەرنى گېزىت - ژۇرناللارنىڭ بۇرچەك-
 لىرىدە ئاندا - ساندا كۆرۈپ قالغاننى ھېسابقا ئالمىغاندا،
 مۇھىتنىڭ قانداق بولۇۋاتقانلىقى ئېسىمىزگە كەلمەيتتى. بۇ
 گويا بىزگە مۇناسىۋەتسىز ئىشتەك.
 «كۆرگىنىڭدىن كۆپتۈر كۆرمىگىنىڭ، كۆرمىگەننى
 كۆرسەن ئۆلمىگىنىڭ» دېگەندەك ئاشۇ بىر نەچچە يىل-
 نىڭ ئالدىدا ئۇ يەر، بۇ يەرلەردە ئېقىپ يۈرگەن مۇھىتنىڭ
 بۇلغىنىشىغا دائىر ۋەھىملىك خەۋەرلەرنىڭ بىز زادىلا
 بېرىپ باقمىغان ئاشۇ يەرشارىنىڭ يىراق چېتىدىكى ناتو-
 نۇش زېمىنىدىلا ئەمەس، بەلكى ئەجدادلىرىمىز ئەلمىساق-
 تىن بېرى ياشاپ كېلىۋاتقان ئانا تۇپرىقىمىزدىن تۈركۈم-
 لەپ تارقىلىشى بىلەن يەرشارىنىڭ تەسەۋۋۇرىمىزدىكىدەك
 ئۇنچۇالا چوڭ ئەمەسلىكىنى ئىچىدە ھېس قىلىشتۇق،
 شۇنداقلا ئىنسانلارنىڭ تەبىئەتنى بىلىش ۋە ئۆزگەرتىشى
 داۋامىدىكى مۇھىت بىلەن بولغان ئۆزئارا مۇناسىۋىتىنى
 تەتقىق قىلىدىغان يېڭى بىر پەن - مۇھىت ئىلمىدىنمۇ
 خەۋەردار بولدۇق. ھەتتا خەلقئارا يېشىل تىنچلىق تەش-
 كىلاتى، دېڭىز - ئوكيان تەشكىلاتى، ب د ت مۇھىت پە-

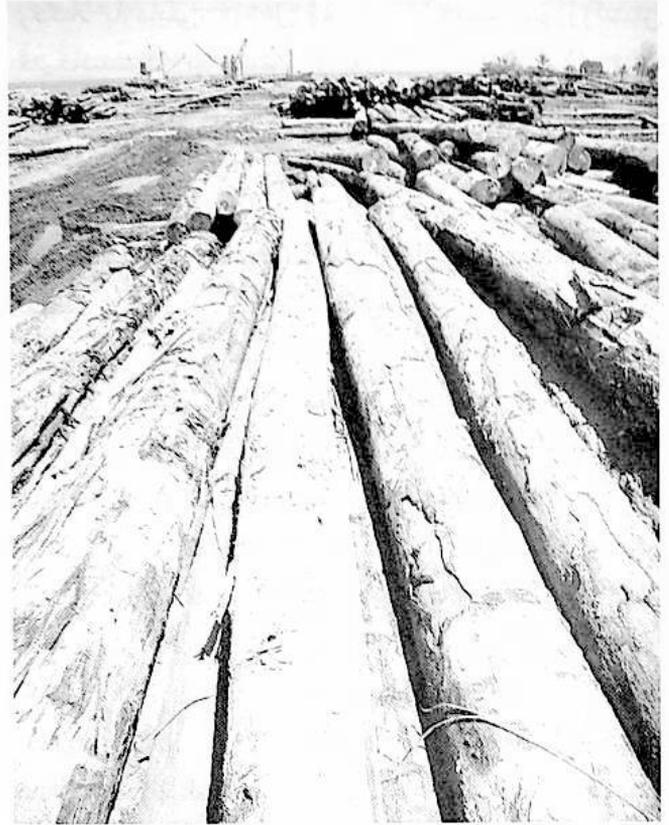
ھەققىدە كۆپ توختالماي مۇنداق ئاددىي ئىككى ماسالغا كۆز يۈگۈرۈتۈپ باقساقلا كۇپايە قىلىشى مۇمكىن:

يېزا مەركىزىدىن ئۆيىمىزگىچە بولغان تۆت - بەش كىلومېتىر يولىنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى ئورمان بەلبېغى قەدلىشى ئۈچۈن ھازىرلانغان يەرلەرگە ھەر يىلى ئەتىيازدا تەشكىللىك ھالدا ئورمان تىكلەتتى. يەرنىڭ مەلۇم دەردىدە شۇرلۇقنى ھېسابقا ئالغاندىمۇ، ئوبدان ئاسرالسا ۋە پەرۋىش قىلىنسا، ئورمانلارنىڭ ئەي بولۇشىدا گەپ يوق. ئەمما خۇددى ساراڭلار ساناتورىيىسىدە ھېلى سالغان تامنى ھېلى ئۆرۈپ، قايتا سېلىپ يەنە ئۆرۈپ يۈرگەن ساراڭلاردەك، بۇ يىل ئەتىيازدىن كېلەر يىلى ئەتىيازغىچە بۇ ئورمانلارنىڭ 90% تىن كۆپرەكىدىن ئەسەر قالمايدۇ، يولدىن ئۆتكەن كىشىلەرنىڭ ھەممىسى خالىغىنىچە سۇندۇرۇپ بەخرامان ھالدا ھارۋىسىنى ھەيدەپ ئۆتۈ-شۈبىرىدۇ ياكى بولمىسا بىر ئوبدان يۇمران يوپۇرماق-لارنى چىقارغان كۆچەنلەرنى يېقىن ئەتراپتىكى كىشىلەر قوي - كالىرىغا يېگۈزۈپ دېگۈدەك ئورماننى نابۇت قىلىشىدۇ. ئادەم قويۇپمۇ، توسۇپمۇ بولغىلى بولمايدۇ، نەتىجىدە يەنە قايتىدىن كۆچەت تىكشە توغرا كېلىدۇ، ئۇنى يەنە شۇ كىشىلەر تىكشىدۇ. بىز بۇ يەردە بىر تۈپ كۆچەتنىڭ قىممىتى ھەققىدە گەپ ئاچىدىغان بولساق، گەپنىڭ ئاخىرىغا بېرىپ يۈزىمىز قىزىرىپ، ھەتتا تىلىمىز گەپكە كەلمەي قالىدۇ، يەنە بىر مەسال: ئىنستىتۇتتىمىزنىڭ ھويلىسىدا خېلىلا چوڭ كۆلەمدىكى چىملىق بىلەن كۆ-كەرتىلگەن يېشىل مەيدان بولۇپ، ئۇنىڭ ئارقا تەرەپلىرىدە ئوقۇتۇش بىناسى ۋە ياتاق بىناسى بار ئىدى. ستۇدېنتلىرىمىز ھەر كۈنى ياتاق ۋە دەرسخانىغا بېرىش، سىرتلارغا چىقىش ئۈچۈن بۇ يېشىل مەيداننى ئايلىنىپ ھېچشقا توغرا كەلگەچكە، يولنى قىسقراق ھېچىشنى خالايدىغان بەزى «جىددىي» ستۇدېنتلىرىمىز «يېشىللىق بىزگە مەڭگۈ ھەمراھ بولسۇن، بۇ يەرگە دەسسەمەك» دېگەن ئاگاھلاندۇرۇش تاختىسىنىڭ يېنىدىنلا چىقىرىپ يولدىن بىرنى پەيدا قىلغان. نەچچە يۈز مىڭ يۈەن پۇل ۋە نەچچە ئون ئادەمنىڭ نۇرغۇن ۋاقىتتا ئاران ئەيۈەشكە كەلتۈرگەن يۇمران چىملىرىنى دەسسەپ ئۇدۇل يول ئالغان بۇ «يول ئاچقۇچىلار»غا، ھەر كۈنى دېگۈدەك شۇ يەرنى قوغداۋاتقانلارنىڭ گېپىگە قۇلاق سالماي، ئۆز مۇھىتىغا

يەرشارى كىلىماتىنىڭ ئىسسىپ كېتىشى، نوپۇسنىڭ كۆپەيىشى، ئوت - كەلكۈن ئاپەتلىرى، كىسلاتالىق يامغۇر، دېڭىز - ئوكيانلارنىڭ، ئاتموسفېرانىڭ بۇلغىنىشى، دەريا - كۆللەرنىڭ قۇرۇپ كېتىشى، تېرىلغۇ يەرلەرنىڭ قۇملىشىشى، چۆللۈكلەرنىڭ كېڭىيىشى، تۈرلۈك ھايۋان، ئۆسۈملۈك ۋە ئۇچار قۇشلار تۈرلىرىنىڭ يوقىلىشى، كۆچۈشكە مەجبۇر بولۇشى، تاتلىق سۇ مەنبەسىنىڭ ئازىيىپ كېتىشى، سۇنىڭ يېتىشمەسلىكى... قاتارلىق پاجىئەلىك ئاقسۆڭەكلەر توغرىسىدىكى ئېچىنارلىق ۋە ئەپسۇسلىنارلىق خەۋەرلەردۇر. بىز ئۆز ئەتراپىمىزغا قاراپ باقىدىغان بولساق، ئىت - مۈشۈكلىرىمىزنىڭ يوقىلىشى، ھەددىدىن زىيادە تېرىلغۇ يەر ئېچىش تۈپەيلىدىن ماكاندىن ئايرىلغان ياۋا توشقانلارنىڭ باغلىرىمىزغا ھۇجۇم قىلىپ (ماكان ئىزدەپ) كىرىشكە مەجبۇر بولغانلىقى، تېخى يەتتە - سەككىز يىلنىڭ ئالدىدا سۈزلۈك سۇلار ئېقىپ تۇرىدىغان ئېرىق - ئۆستەڭلىرىمىزنىڭ قۇرۇپ يەر ئاستىدىن تارتىپ چىققان سۇنى ئىچىشكە كىرىشكەنلىكىمىز، خىمىيىۋى ئوت ۋە سۇلياۋ يوپۇقنىڭ تۇپراقنى بۇلغىغۇچى ماددا بولۇپلا قالماي، بىزنىڭ سالامەتلىكىمىز ۋە ئۆسۈپ - يېتىلىشىمىزگەمۇ ئىنتايىن چوڭ تەسىر كۆرسىتۈۋاتقانلىقى، ئورمانلىقلارنىڭ ئازىيىپ كېتىشى ۋە كەمچىللىكى تۈپەيلىدىن ئاسىيىمىزنىڭ تۇتۇقلىشىپ كېتىۋاتقانلىقى، قۇرغاقچىلىقنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن سۇنى ئۇسۇلدا قار - يامغۇر ياغدۇرۇشقا مەجبۇر بولۇشىمىزنىڭ ھەممىسى كۆز ئالدىمىزدا، تۇرمۇشىمىزدا مەۋجۇت بولۇۋاتقان ھادىسىلەردۇر. بۇلار ھەققىدە گەپ بولۇۋاتقاندا، ھەممىمىز قانداقتۇر ھۆكۈمەتكە ۋە يەنە ئاللىقانداقتۇر مەۋھۇم سۇبېيىكتلارغا دۆڭگەپ بۇ پاجىئەلەرنىڭ روھى ئازابىدىن خالاس تاپقان دەك بولىمىز، بۇ نۇقتىدا شۇ دەرىجىدە ئاڭقاۋلىشىپ كەتكەنلىكىمىز، ئاشۇ مۇھىت ئىچىدە ياشاۋاتقان، ئۇنىڭ زىيىنىنى تارتىپ كېلىۋاتقان ئۆزىمىزنىڭ مەسئۇلىيىتى ۋە خاتالىقلىرى ھەققىدە ئويلىنىش، بۇ مەسئۇلىيەتنى ئايدىڭلاشتۇرۇش ئۈچۈن ئۆز - ئۆزىمىزنى تەنقىد قىلىش ئېھتىياجى يوق دېيەرلىك. بۇ مەسئۇلىيەتنى ئايدىڭلاشتۇرۇش ئۈچۈن خىمىيىۋى ئوغۇت، سۇلياۋ يوپۇق ۋە دېھقانچىلىق دورىسىنى، چاشقان ئۆلتۈرۈش دورىسى ۋە سانائەت قاتارلىقلارنىڭ بۇلغىمىسى ۋە ئۇنىڭ سەۋەبلىرى

2003.5

لەت ياشاۋاتقان مۇھىتتىن ئايرىلالمايدۇ» (ئا. جالالە-
دىن)، شۇ مەنىدىن ئېيتقاندا، مۇھىتمىزنىڭ ماددىي ۋە
مەنىۋى بايلىقىمىز بىلەن ئوخشاش نىسبەتنى ئىگىلەيدىدۇ.
غانلىقىنى تەن ئالماي تۇرالمىمىز. بىزنىڭ ئىجتىمائىي پائالىيەتلىرىمىز مۇھىتمىزنىڭ بۇلغىنىشى ۋە چېكىنىشىنى كەلتۈرۈپ چىقارسا، ئۇ چاغدا مەۋجۇتلۇقىمىزنىڭ كىرى-زىسقا ئۇچرىشى مۇقەررەر. خۇددى ئەجدادلىرىمىز: «ئا-دەم سۇنى پاسكىنا قىلار، سۇ ئادەمنى پاكىز قىلار» دې-گەندەك ياخشى بولغان ئىجتىمائىي ۋە تەبىئىي مۇھىت ئۆز نۆۋىتىدە بىز ئۇچۇندۇر، ئەگەر بىز گۈزەل كەلگۈسىمىز-نىڭ بولۇشىنى ئۈمىد قىلساق، ئۇنىڭ ئۈچۈن كېرەكلىك ھەر تەرەپلىمە مۇھىتمىزنى گۈزەل ۋە ياخشى قىلىپ يا-رىتىشىمىز زۆرۈر بولىدۇ. ئېنىق قىلىپ ئېيتقاندا، بىز ئىنسانلارنىڭ تۇرمۇش ۋە ئىشلەپچىقىرىش پائالىيىتى ئۆزىمىزنىڭ مۇھىتقا پاسسىپ تەسىر كۆرسىتىۋاتقانلىقىمىز، ئۇنداقتا مەۋجۇتلۇقىمىزنىڭ كاپالىتى بولغان مۇھىتنى قوغداش ۋە ياخشىلاشتا ھەر بىرىمىزنىڭ باش تارتىپ بولمايدىغان مەسئۇلىيىتى بار، چۈنكى بىزنىڭ بارلىق ئىجتىمائىي پائالىيەتلىرىمىز ئېلىپ بېرىشتا مۇھىت ئامىلىنى ئالدىن ئويلاشقان - ئويلاشمىغانلىقىمىز، بۇنىڭدىكى تۈپ



ئۆزى بۇزغۇنچىلىق قىلغۇچىلارغا نېمە دېيىش كېرەك؟
بىز يۇقىرىقى ئىككى مەسئۇلغا قاراپ باقايلى: ئالدىن-قىسى يىراق يىزىلاردىكى ئاتالمىش سادا دېھقانلارغا، كې-يىنكىسى دەۋرنىڭ، مەدەنىيەتنىڭ ئىگىلىرى بولمىش ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىغا مۇناسىۋەتلىك بولۇپ، بۇ يەر-دىكى پەرقى تۈپ ماھىيىتىدىن ھېس قىلىش ئەسلا مۇم-كىن ئەمەس، ئەگەر مەدەنىيلىكنىڭ مۇھىتى ئاسراش، قوغداش ۋە ياخشىلاش بىلەن مۇناسىۋىتى يوق دېگەن بىر نەزەرىيىۋى ھۆكۈم بولسا ئىدى، بىز ھەرگىزمۇ بۇ سېل-شۇرۇشنى قىلمىغان بولاتتۇق. ئەمما مۇھىتنىڭ قايسى دەرىجىدە ئىكەنلىكى، ئاشۇ مۇھىتنىڭ ئىگىلىرى بولغان كىشىلەرنىڭ مەدەنىيەت دەرىجىسى بىلەن بىردەكلىكىگە ئىگە. چۈنكى مەدەنىيەت مۇئەييەن مۇھىت ئارقا كۆرۈ-نۈشكە ئىگە بولۇپ، ئۇ مۇھىت تۈپرىقىدا ئۆسۈپ يېت-لىدۇ، شۇنداقلا بۇنىڭدىكى مەدەنىيەت ئۆز تۈپرىقىنى (مۇھىتىنى) ياخشىلاشقا بولغان ئۇرۇنۇشلىرى بىلەن ئۆستۈنلۈكنى ساقلاپ قالالايدۇ، «مىللەتنىڭ تىلى، ئىپتى-دائىيى دىنىي ئۆرپ - ئادىتى، مەجەزى، تەپەككۈر ئادىتى، تارىخىي رولى، ئىجتىمائىي تەقدىرى قاتارلىقلار شۇ مىل-

M
I
R
A
S



رىنگلا بارمايلى، گۈزەل ۋە ساپ مۇھىتتىن ھۇزۇرلىنىش ئىمكانىيىتىگە ئېرىشىش ئۈچۈن ئاشۇ گۈزەل ۋە ساپ مۇھىت ئۈچۈن تېگىشلىك مەسئۇلىيىتىمىزنى ئادا قىلىش-مىز كېرەك، ئەلۋەتتە.

ئەجدادلىرىمىزنىڭ «ساغلام تەندە ساپ ئەقىل» دەپ ئېيتقىنىدەك، ئۆز مەنپەئىتىمىز ئۈچۈن مۇھىتنى نەزەردىن ساقىت قىلىۋېتىشنىڭ ئاقىۋىتى ئۆزىمىز ۋە باشقىلارنىڭ، ھېچبولمىغاندا بالىلىرىمىزنىڭ ساغلاملىقى ۋە مەۋجۇتلۇقى ئۈچۈن تەھدىت بولۇپ قالسا، ئۇ چاغدا بۇ بىز ئۈچۈن ئەڭ ئېغىر پاجىئە بولۇپ قالىدۇ. تەن ساغلام ۋە دۇرۇس بولغاندىلا، ئۇنىڭدا شۇنىڭغا لايىق روھ (ئەقىل) بولىدۇ، ھالبۇكى، تەننىڭ ساقلىقى مۇھىتقا باغلىق. شۇ مەنىدىن ئېيتقاندا، «مۇھىت ئەلۋەتتە تەبىئەتتىنلا كۆرسەتمەيدۇ. ئۇ جەمئىيەتنى، جەمئىيەتتىكى ئىقتىسادىي، ئەخلاقىي، قانۇنىي مۇناسىۋەتلەرنى كىشىلەرنىڭ مەنئىي ساپاسى، كىيىم-كېچىكى، باغچىلار، مۇزىيىلار، بىنالار، كوچىلار، كۆچىلەر-دىكى خاتىرە ھەيكەللىرى، شوئارلار، لوزۇنكىلار، كىنو-تېلېۋىزىيە، مەتبۇئات... قاتارلىق نۇرغۇن ساھەلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ» (ئا. جالالىدىن). بۇ قانداقتۇر بىزنىڭ تۇرمۇش ۋە باشقا ئىجتىمائىي پائالىيەتلىرىمىزدىن مۇس-تەسنا نەرسە بولماستىن، بەلكى شۇلار بىلەن چەمبەرچاس باغلىنىپ كەتكەن ۋە بىزنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالغان بىر پۇ-تۈن مەۋجۇدىيەتتۇر. قىسقىسى، مۇھىت ھاياتىي پائالىيەت-لەر داۋاملىشىۋاتقان ئىجتىمائىي ۋە تەبىئىي شارائىتلارنىڭ يىغىندىسى بولۇپ، ئىنسانلار ئۇنىڭدىكى ئاكتىپ ۋە پاس-سىپ تەسىر پەيدا قىلغۇچى سۈبېكتىن ئىبارەت بولۇپ، ھەل قىلغۇچ رول ئوينايدۇ. شۇڭا خۇددى يەر شارىنىڭ ئوخشاش بولمىغان جۇغراپىيىلىك مۇھىتى ۋە شۇ مۇھىت-لارغا خاس جانلىقلار بولغىنىدەك، ئاشۇ مۇھىتتا ئۆسۈپ يېتىلگەن ئادەملەر توپىمۇ بولىدۇ، دەسلەپتە دەپ ئۆتكە-نىمىزدەك، ھەرقانداق جاينىڭ ئۆزىگە خاس مۇھىتى بو-لىدۇ، ئۇنىڭدىكى ئادەملەرنىڭ مەجەز - خۇلقى، خاراكتې-رى، خۇسۇسىيىتى، ئىش - ھەرىكىتى، تۇرمۇش ئۇسۇلى... قاتارلىقلارمۇ شۇ خىل مۇھىتقا بېقىپ ئوخشاش بولمايدۇ. ئەمما، پۈتۈن ئىنسانىيەت ئۆزلىرى تۇرۇۋاتقان مۇھىتتا ياشاپ ئوخشاشلا تەرەققىياتقا، گۈللىنىشكە ئىنتىلىدۇ.

سەۋەب. ئىشلەپچىقىرىش ۋە قۇرۇلۇش ئېلىپ بېرىشتىن ئاۋۋال ئۇنىڭ ئىقتىسادىي مەنپەئەت جەھەتتىكى ئامىلىنى چوقۇم مۇھىت ئامىلىدىن كېيىن قويغاندىلا، ئاساسىي مەقسەتكە يېتىپلا قالماي، مۇھىتنى ساقلاپ قالغىلى، ھەتتا ياخشىلىغىلى بولىدۇ. مەلۇم ماتېرىيالدىن كۆرۈشۈمچە، قايسىبىر دۆلەتتە مەلۇم بىر جايدا قۇرۇلۇش سالماقچى بولۇپ، ئۆلچەپ لايىھىلىگۈچىلەر كەلگەندە ئېگىزلىكى نەچچە ئون مېتىر كېلىدىغان ناھايىتى چوڭ بىر تۈپ دە-رەخنىڭ دەل قۇرۇلۇش ئورنىغا توغرا كېلىپ قالىدىغانلى-قىنى بايقايدۇ، ئەمما مۇھىت ئامىلىنى بىرىنچى ئورۇنغا قويۇپ، دەرەخنى قۇرۇلۇشنىڭ ئوتتۇرىدا قالدۇرۇپ ئىش باشلىغان. نەتىجىدە بىناكارلىقنىڭ يېڭى ئۈلگىسى بارلىققا كەلگەن. يېشىللىق بىناغا ھاياتىي كۈچ بەخش ئەتكەن. بىراق بىزدىچۇ؟ بىزدە قۇرۇلۇش ئۈچۈن نەچچە مىليون مو مۇنبەت تۇپراق ۋە باغ - ئورمانلار نابۇت قىلىندى. پارتىيە ۋە ھۆكۈمەت مۇھىتقا ئىزچىل ئەھمىيەت بېرىپ كەلگەن بولسىمۇ، بىز يەنىلا مۇھىت بۇلغىنىشنىڭ ئاسا-رىتىدىن تەلتۆكۈس قۇتۇلۇپ كېتەلمەيۋاتىمىز، ئىشلەپچى-قىرىش، تۇرمۇش پائالىيەتلىرىنى ئېلىپ بارغىنىمىزدا، ئۆ-زىمىزگە ۋە ئەۋلادلارغا مۇناسىۋەتلىك بولغان مۇھىت مەسىلىسىنى يۈكسەك مەسئۇلىيەتچانلىق روھى بىلەن تو-نۇپ ئىش كۆرمىدۇق. تەرەققىي قىلغان چوڭ، ئوتتۇرا تىپتىكى سانائەت شەھەرلىرى تەرەققىي قىلغان ئۆلكە، رايونلارنىڭ مۇھىت مەسىلىسىنى قويۇپ ئۆز رايونىمىز ئۈستىدە ئويلىنىپ باقساق، غەربتىكى مۇشۇنداق قالاق زېمىندا مۇھىتنىڭ بۇلغىنىشى ھەققىدە غەم يېيىش ھەق-قەتەن ئەپسۇسلىنارلىق ئىش ئىدى. چۈنكى بىزنىڭ سانا-ئەت ئەھۋالىمىز ھەقىقەتەن كەڭ كۆلەمگە ئىگە ئەمەس، ئۇنىڭ ئۈستىگە غەربنى ئېچىش ئىستراتېگىيىسى يولغا قويۇلۇشىدىنلا مەركەز مۇھىت ئامىلىنى مۇھىم ئورۇنغا قويۇشنى ئالاھىدە تەكىتلىگەن. ھەم شۇ ئاساستا تارىم دەرياسىنىڭ ئېكولوگىيىلىك قۇرۇلۇشى ئۈچۈن 100 مىل-يارد يۈەن مەبلەغ ئاجراتتى.

ھەرقانداق بىر ئادەم ھەرقانداق ئىش بىلەن شۇغۇل-لىنىشىدىن قەتئىينەزەر، مۇھىت ئالدىدا جاۋابكار بولۇش مەسئۇلىيىتىگە ئىگە. چۈنكى بىزمۇ زېمىننىڭ قايسى يې-

2003

ئىلگىرى باغ - ۋاران ئىگىلىكىنى بەرپا قىلغان، ئورمان قانۇنىنى يولغا قويغان خەلقىمىز بۇ قۇملار بىلەن قور- شالغان زېمىندا ئاجايىپ بوستانلىقلارنى بەرپا قىلغانكى، تۈرلۈك ئۇچار قۇش، جان - جانىۋارلار توپ - توپ بو- لۇپ، بۇ جەننەتتە يايىراپ يۈرەتتى، ھازىر ئۆيىمىزنىڭ ئەتراپىدىن قۇشقاچلارنىمۇ ناھايىتى ئاز ئۇچرىتىمىز، ھەتتا بارغانسېرى ئۆزىمىزنى تەبىئەتتە ئەمەستەك ھېس قىل- مىز - دە، ئۆزىمىزنى چەكسىز بوشلۇققا چۈشۈپ كېتىۋات- قاندىك تۇيغۇغا كېلىپ قالمىز. ھەتتا ئاق كۆڭۈل، ساددا كىشىلەرنى نادان، ئەخمەق، دۆت دەپ تىللايمىز. ياشاش پائالىيىتىمىزنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك باشقىلارنىڭ كۈن- رولۇقىدا بولىدۇ، مۇستەقىل ياشاش ئېغىمىز ناھايىتىمۇ تۆۋەن، قورقۇنچاقلىق، ھۇرۇنلۇق، قويمىچىلىق، ئىككى يۈزلىمىچىلىك، قۇلچىلىق، ۋاپاسىزلىق، پاسىقلىق، نا- مەردلىك، ئېتىقادسىزلىق، ئالا كۆڭۈللۈك، چۈشكۈنلۈك... دېگەندەك پاسسىپ خاراكتېرلار ۋۇجۇدىمىزدىن ئورۇن ئېلىپ بىر - بىرىمىزنىڭ بارلىقىنى (مەۋجۇتلۇقىنى) ئۇد- تۇپ دېگۈدەك ياشاشقا كۆندۈق. مۇھىتنىڭ بۇلغىنىشى ماھىيەتتە روھنىڭ بۇلغىنىشىدۇر. روھنىڭ بۇلغىنىشى يەنە ئۆز نۆۋىتىدە مۇھىتنىڭ بۇلغىنىشىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. ئەگەر بىز تەرەققىيات دەپ ئاتاۋاتقان بارلىق يېڭىلىقلە- رىمىز بىلەن مۇھىتقا سالغان زىيىنىمىزنى تارازغا سېلىپ كۆرىدىغان بولساق، ئەپسۇسلۇق ئىچىدە شۇنى بايقايد- مىزكى، نەچچە مىڭ يىللىق تەرەققىياتىمىز ئەمەلىيەتتە ھاياتلىق ماكانىمىزنى زور دەرىجىدە تارايىتۈەتكەن، بۇل- غىغان ۋە قىيىنلاشتۇرۇۋەتكەن.

بىز شەھەرلەردىكى ئاتالمىش باغچىلارنى قويۇپ كەڭ يېزىلاردىكى سانائەت بولمىغان مۇھىتقا نەزەر سالساقمۇ، ئوخشاشلا مەيۈسلۈككە پاتىمىز. ئاپئاق تۈزدەك شورلۇق- لار، گىياھسىز چۆللۈكلەر، سايدىداي دېسىڭىز ساپە تاشلە- غىدەك تۈزۈكرەك بىر تۈپ دەرەخمۇ يوق تاقىرلىقلار، تۇتۇق ئاسمان، قۇشسىز تۈزلەڭلىكلەر، سۇغا قانمىغان شورلۇق ئېتىزلىقلار، قېشى (قىرغىقى) بىلەن تەڭ دېگۈ- دەك قۇم ئۆرلەپ تۇرغان ئېرىق - ئۆستەڭلەر، بالىلارنىڭ شوخ - قوۋناق ناخشىلىرى بولمىغان ئاۋۇللارغا... كۆزد- ئىمىز چۈشىشى بىلەن تەپەككۈر ئاسمىنىڭىزدا مۇھىتتىن

شۇنىڭ ئۈچۈن ئەۋلادىمۇ ئەۋلاد تىرىشىپ - تىرىشىدۇ، ئەمما ئىنسانلار ئەمدى شۇنى چۈشىنىپ يەتتىكى، ئاشۇ تەخمىنەن 13 مىڭ يىللار ئىلگىرىكى توپان بالاسى خۇدا- نىڭ رەھىمسىزلىكى بولماستىن، بەلكى ئىنسانلار ئۆزلىرى كەلتۈرۈپ چىقارغان تراگېدىيىلىك ئاقىۋەت بولۇپ، شۇ- نىڭدىن كېيىنكى ناھايىتى ئۇزاق تەرەققىيات باسقۇچى ئىنسانلارنىڭ يەنە كونا مۇقامغا قاراپ كېتىۋاتقانلىقىنى ئىسپاتلاپ تۇرۇپتۇ. ھاياتلىقنى قارا سايدەك ئەگىپ يۈ- رۈۋاتقان ئۇرۇش كۆلەڭلىكلىرى، يېڭىدىن پەيدا بولۇۋات- قان قورقۇنچلۇق كېسەللىكلەر، يادرو تەھدىتى، ئاتوم سىناقلىرىنىڭ ۋە مۇسابىقىسىنىڭ غايەت زور بۇلغىمىلىرى، غەلىتە تۇغۇلۇۋاتقان بوۋاقلار، ئېرىۋاتقان مۇزلۇقلار، كۆ- چۈۋاتقان جانلىقلار، دەريا - كۆللەرنىڭ قۇرۇپ كېتىشى، ئەجدادلار ئىزلىرى قالغان ئىپتىدائىي ئورمانلارنىڭ يوق- لىشى، ئەخلاقنىڭ چۈشكۈنلىشىشى، كىشىلىك خاراكتېرنىڭ مۇجەللىشىشى... قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى يەنە بىر توپان بالاسىنىڭ يۈز بېرىدىغانلىقىدىن بېشارەت بېرىپ تۇرماقتا، ئەمما بىز تېخىچە «ئاسمان ئورۇلۇپ چۈشسە، تېگىدە مانتا يەيدىغان» قىياپەتتە ياشاۋاتىمىز.

ھەقىقەت، «خەلقىمىز پەسىللەرنىڭ ئالمىشىشى ۋە ۋاقىت بۇرچلىرى ئىنتايىن روشەن بولغان سۈيى مول، ھاۋاسى ساپ، ئىسسىق - سوغۇق ئېقىملار گارمونىك گە- رەلەشكەن، چارۋىچىلىق، دېھقانچىلىق، باغۋەنچىلىك، كانچىلىق كەسىپلىرىنىڭ ئېھتىياجى ۋە بىر تۇتاش راۋاجغا يېتەرلىك شارائىت بەخش ئېتىدىغان، قۇياشنى يالىڭاچ مەيدىسى بىلەن قۇچاقلاشنى ياخشى كۆرىدىغان، ئاسمىنى كەڭرى مۇنبەت قۇرغاق تۇپراقتا ياشاپ كەلگەچكە، پە- خىرلىنىشكە تېگىشلىك كۈزەل، مۇستەھكەم ۋۇجۇد بىلەن ئاجايىپ يارقىن تارىخ قىسسىسىنى ياراتقان» (ئا. جالالە- دىن) بۇنىڭ كۈنكەرت مەزمۇنى ھەممىمىزگە ئايان، ئەمما بۈگۈنكى دەۋردىچۇ؟ بۇرۇن ھەتتا بالىلارمۇ نۇرغۇنلىغان قۇشلارنىڭ ئىسمىنى بىلەتتى، ئاۋازىنى دورىيالايتتى. زو- ئولوگىيە دەرسى ئۆتۈلمىسىمۇ، تەبىئەت ئۇلارغا تۈرلۈك قۇشلار ۋە ھايۋانلار ھەققىدە يېتەرلىك ساۋاتلارنى بەر- گەندى. بىراق بۈگۈن خېلى چوڭلارنىڭمۇ بۇ ھەقتە بە- لىدىغىنى چاغلىق. چۈنكى بۇنىڭدىن 2000 - 3000 يىللار

ئىبارەت بۇ قىممەتلىك بايلىقتىن چەتنەپ كېتەلمىگەن تۈرلۈك - تۈمەن خىياللار ئەكس ئېتىدۇ. ئەمما قانچە قىلىشىمىز ئىنسان بىلەن مۇھىتنىڭ خۇددى قان بىلەن گۆشتەك يېقىن ئىكەنلىكىدىن گۇمانلىنىشقا ئاساسىمىزنىڭ يوقلۇقىنى ھېس قىلىمىز.

بۈگۈنكى دۇنيادىكى بىرىنچى دەرىجىدىكى ئاز دەسمايە بىلەن پۇل تېپىۋاتقان كەسپ - ساياھەتچىلىكى ئېلىپ ئېيتساق، دۇنيا ساياھەتچىلىرىنىڭ سەلدەك ئاق - دىغان يېرى ئۆزىگە خاس گۈزەل ۋە پاكىز مۇھىتىنى ساقلىغان ۋە ياراتقان دۆلەت ۋە رايونلار بولدى، سايا - ھەتچىلىك پۇل تېپىشتىكى ئاۋانگارت كەسپ بولۇپلا قالماي، بەلكى ئۇ ئۆز ماھىيىتى بىلەن بىر خىل مۇھىت يۈكسەكلىكى بىلەنمۇ ئالاھىدە خاراكتېرلىنىدۇ. ئەگەر بىزمۇ ئۆز مۇھىتىمىزنى جان ھەقىقىي ھۇزۇر ۋە ئارام ھېس قىلغۇدەك ھالەتكە ئەكەلگەن بولساق، ئاللىقاچان داقتۇر ئاشۇ يىراقتىكى گۈزەل مەملىكەتلەرگە تۈمەن مىڭلاپ پۇل سەرپ قىلىپ ساياھەتكە بېرىشنىڭ ھاجىتى قالمىغان بولاتتى. ھېچبولمىسا شۇنىڭغا يارىشا ئۆزىمىزگە خاس گۈزەل خاراكتېر پەزىلەتلىرىمىزمۇ شۇنىڭغا بېقىپ ياخشىلىنىپ كېتەر ئىدى. ئەپسۇس «بىر مىللەتنىڭ ئۇزاق تارىخى ئەنئەنىسى، مەدەنىيەت تەرەققىياتى، ئارزۇ - خا - ھىشلىرىنىڭ مەزمۇن دەلىلى بولغان خاس مۇھىتنىڭ بەر - باد بولۇشى شۇ مىللەت تارىخىنىڭ پالەچ بولغانلىقىدىن بېشارەت بېرىدۇ» (ئا. جالالىدىن) دېيىلگەندەك مەيلى تەبىئىي مۇھىت، مەيلى ئىجتىمائىي مۇھىت بولسۇن، ئۇ - نىڭ بىزدىكى خاسلىقىنىڭ زور دەرىجىدە يوقالغانلىقىنى تەن ئالماستىقىغا ئىلاجىمىز يوق. ئەگەر سىز مەيلى قېرىپ كەتكەن ياكى ئوتتۇرا ياشقا كىرىپ قالغان بولۇڭ، سەلبىي چاغلىرىڭىزنى ئېسىڭىزگە ئالغىنىڭىزدا شۇ چاغدىكى تۈر - مۇش جاپالىق بولغىنىغا قارىماي، ناھايىتىمۇ بەك ھاي - جانلىنىپ كېتىسىز. بۇنىڭ سەۋەبى ئاشۇ سىز تۇغۇلۇپ ئۆسكەن يۇرتىڭىزنىڭ كۆپكۆك ئاسمىنىدا ئۇزۇۋاتقان ئاپئاق بۇلۇتلار ۋە بەسلىشىپ ئۇچۇۋاتقان تۈرلۈك - تۈمەن قۇشلار، دەرەخزارلار ئارىسىدا ھاياتلىق كۆيدەك شىل - دىرلاپ ئېقىۋاتقان سۇلار، قۇياش ئالتۇن نۇرلىرىنى چاچقان كۆز يەتكۈسىز يېشىل يايلاقلار، مەھەللىلەردىكى

20035

ئىت - مۇشۇكلەرنىڭ يۇگۇرۇشلىرى، كىشىنىڭ يۈرەك - تا - رىنى چېكىدىغان ساپ ۋە تەبىئىي ھايات ناخشىلىرى، قەلبى ۋە جىسمى ساغلام بولغان ئادەملەرنىڭ ئىللىق مۇئامىلىلىرى، سۇ تۈگىنىشنىڭ تىنىمىزگە كۆرۈنەرلىكلىرى... قاتارلىق تۈرلۈك كارتىنلار بىلەن تولغان ئاجايىپ گۈزەل ھايات مۇھىتنىڭ سېھرىي كۈچىدۇر. ئەگەر سىز سەپەرگە چىقىپ باققان بولسىڭىز، شۇنى ھېس قىلىپ يېتىشىڭىز، مۇھىتى گۈزەل بولمىغان تەبىئەت ۋە روھىيەت ئوخشاشلا گۆرىستانلىقتىن باشقا نەرسە ئەمەس. ئۇ يەردىن كېلىدۇ - غىنى چەكسىز زېرىكىش، ئۈمىدسىزلىك، چۈشكۈنلۈك، بىزارلىق، قايغۇدىن باشقا نەرسە ئەمەس، بىز ھەر دائىم مىللىي روھىمىزنىڭ سۇسلاپ كېتىۋاتقانلىقى توغرىسىدا ۋايساۋاتقان چېغىمىزدا بىز تىلغا ئېلىۋاتقان مىللىي روھنىڭ بىزنىڭ مۇھىت (تەبىئىي ۋە ئىجتىمائىي) قا تۇتقان پوزىت - سىيىمىزنىڭ، ئەمەلىيىتىمىزنىڭ نەتىجىسى ئىكەنلىكىنى ئەسكە ئېلىپ قويمىمىز، «بىر مىللەتنىڭ مەدەنىيەت ئې - كولوگىيىسى شۇ مىللەتنىڭ جۇغراپىيىلىك سەھنىسى ھې - سايلانغان تەبىئەت ئېكولوگىيىسى بىلەن زىچ باغلانغان بولىدۇ، تەبىئىي ئېكولوگىيىنىڭ بۇزۇلۇشى مىللىي مەدە - نىيەت ئېكولوگىيىسىدە جىددىي كىرىزىس كەلتۈرۈپ چى - قىرىدۇ، تارىم ئويمانلىقىنىڭ كۈنساين ناچارلىشىۋاتقان ئېكولوگىيىلىك تەڭپۇڭلۇقى مىللىتىمىزنىڭ نۆۋەتتىكى مەنئىي يوقىتىشىنى يەنىمۇ ئېغىرلاشتۇرۇپ بارىدۇ» (ئەسەت سۇلايمان). ھالبۇكى، دۇنياغا، ئۆز مەۋجۇدىيە - تىگە يۈكسەك ئۈمىدۋارلىق، تىرىشچانلىق، ئىجادچانلىق، قەيسەرلىك بىلەن يۈزلىنىپ كەلگەن خەلقىمىز بىزگە ئۆز مۇھىتلىرىنى ياخشىلايدىغان گۈزەل ئەنئەنىمىزنى قالدۇ - رۇپ كەتكەنكى، ھەرگىزمۇ مۇھىتقا ئاسىيلىق قىلىشنى تەۋرەرۈك قىلىپ قالدۇرمىغان. «قازانغا نېمە سالساڭ، چۆمۈچكە شۇ چىقىدۇ» دېگەندەك، بىزنىڭ مۇھىتقا تۈت - قان پوزىتسىيىمىز ئەمەلىيەتتە ئۆزىمىزگە تۇتقان پوزىت - سىيىمىزدۇر. مۇھىتىمىز قانچىكى گۈزەل، پاكىز ۋە يې - قىملىق بولىدىكەن، روھىمىزمۇ، تەقدىرىمىزمۇ شۇنىڭغا بېقىپ ئۆزگىرىدۇ، ياخشىلىنىدۇ، مۇھىت مەسىلىسى - مەۋجۇدىيەت مەسىلىسى بولۇپ، سىز مۇشۇ تۇپراقنىڭ قايسى يېرىدە تۇرماڭ، قايسى خىل ئىش بىلەن شۇ -



A
I
R
A
S

لار دەرسخانلاردا، كارخانچىلار زاۋۇت، قۇرۇلۇشلاردا... ئىش قىلىپ ھەممىلا كىشى ئۆز ئورنىدا، ئۆزى قىلىۋاتقان ئىشلاردا مۇھىتنى قوغداش ۋە ياخشىلاشنى بىرىنچى ئورۇنغا قويسۇن.

مۇھىت مەسىلىسى - ئىنسانىيەتنىڭ مەسىلىسى بولۇش سۈپىتى بىلەن مەڭگۈلۈكتۇر. مەۋجۇدىيىتىمىز مۇھىتقا باغلىق بولۇپ، ئۇ بىزدىن يۈكسەك مەسئۇلىيەتچانلىقنى تەلەپ قىلىدۇ.

مەلۇماتلارغا قارىغاندا، ھازىرقى دۇنيادا ئۆلچەمگە يەتمەيدىغان سۈنئىي ئىچىش بىلەن ئۆلۈپ كېتىدىغان كىشىلەرنىڭ سانى ھازىر 5 مىليون 300 مىڭ كىشىدىن ئارتۇق بولغان. تازىلىق ئەسلىھەلىرى يوق سۇ ئىستېمال قىلىۋاتقان كىشىلەر 2 مىلياردقا يەتكەن. 800 مىليون ئادەم توپغۇدەك غىزالىنىش ھوقۇقىمۇ ئىگە بولالمىغان، ئوزۇقلۇق، ئاشلىق يېتىشمەسلىك سەۋەبىدىن ئۆلۈپ كېتىۋاتقان بالىلارنىڭ سانى يىلىغا 6 مىليوندىن ئاشقان. ئۇنىڭدىن باشقا مەملىكىتىمىزنىڭ مۇھىت بۇلغىنىشىدىن تارتقان زىيىنى ھەر يىلى 280 مىليارد يۈەن

غۇللىنىش، ھەرقانداق ۋاقىتتا مۇھىتقا نىسبەتەن ئۆز مەسئۇلىيىتىمىزنى ئادا قىلىشقا تېگىشلىك ئىشلارغا يولۇقۇپ تۇرىمىز، ئەگەر ئۆزىمىزنىڭ، باشقىلارنىڭ ۋە كېيىنكىلەرنىڭ بەختىنى ئويلىمىسۇن ۋە شۇنىڭ ئۈچۈن كۈرەش قىلىشنى خالىمىسۇن قايسى دەرىجىدە بولۇشىدىن قەتئىي نەزەر، مەلۇم تۆھپە ئىگىسى بولالايسىز، ھاياتى تۆھپىسىز ئاخىرلاشتۇرۇش، مەۋجۇت بولمىغانلىقتىن دېرەك بېرىپلا قالماي، باشقىلار ئۈچۈن بىر ھايات ئادا قىلىشقا تېگىشلىك مەسئۇلىيەتنى ئادا قىلماسلىق ئىنسان ئۈچۈن جىنايەتتۇر.

مۇھىت بىر خىل تەڭداشسىز قىممەت مەنبەسى بولۇش سۈپىتى بىلەن، ئىجتىھات ۋە ئېتىقادىمىزغا لايىق رەۋىشتە ھاياتىمىزغا قىممەت، تۇرمۇشىمىزغا تەم، دۇنياغا گۈزەللىك ئاتا قىلغۇسى، روھىمىزغا مەسھ بولغۇسىدۇر. جەمئىيىتىمىزنىڭ ھەرقايسى قاتلىمىغا مۇھىت مەزمۇنىنى ئالماشتۇرۇش بىلەن يېزىپ لەۋھە قىلىش كېرەككى، ھېچكىم كەلگۈسىمىز (مەۋجۇدىيىتىمىز) گە چاقچاق قىلمىسۇن، بەلكى ئۇنىڭغا، پۈتۈن ھاياتى ئورۇنۇشلىرى بىلەن كاپالەتلىك قىلسۇن، سىياسىئونلار مۇنبەرلەردە، ئوقۇغۇچى-



ئايلانغۇسى، ھەممەيلەن تەبىئەتنى (تەبىئىي مۇھىتنى)، جەمئىيەتنى (ئىجتىمائىي مۇھىتنى) قىزغىن سۆيۈپ، ھەر بىر نەپەس، ھەر بىر ئىشتا ئۇنىڭ پاكلىقى، گۈزەللىكى ۋە ئىللىقلىقى ئۈچۈن تېگىشلىك تۆھپىمىزنى قوشايلى. بۇنىڭدا ھەر بىر ئادەمنىڭ مەسئۇلىيىتى بار. ئۇ ھاياتلا بولىدىكەن، مۇھىت بىلەن تىنىدۇ، مۇھىت بىلەن يا-شايدۇ... مۇھىتتىن ئۆزىنى چەتكە ئالالشى مۇمكىن ئەمەس. مەسئۇلىيەتسىزلىك قىلسا، ئۇنىڭغا دەخلى يەت-كۈزۈپ قويۇشى مۇمكىن. مەۋجۇدىيىتىمىزنىڭ ئەينىكى ۋە كاپالىتى بولغان مۇھىتىمىزنى قوغدايلى، ھەر بىرىمىز چوڭقۇر ئويلىنايلى، ئۆز مەسئۇلىيىتىمىزنى ئادا قىلايلى! ئۇزاققا بارماي كۆز ئالدىمىزدا گۈزەللىك، چىرايمىزدا خۇشاللىق، قەلبىمىزدە ئىزگۈلۈك جەۋلان قىلسۇن!

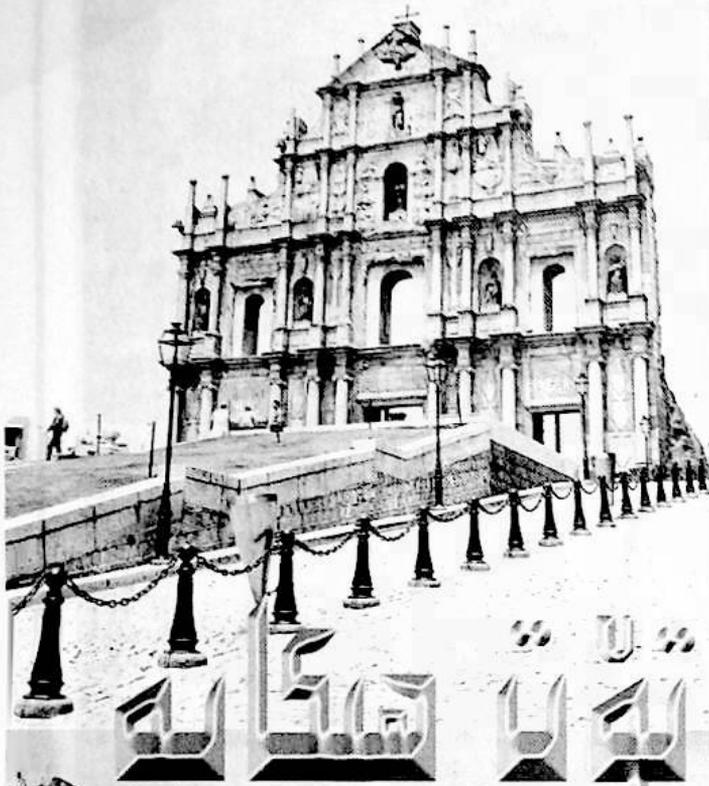
مىراس ژۇرنىلىنىڭ بىلدۈرگىسى

ژۇرنىلىمىزدا ئېلان قىلىنغان ئەسەر-لەرنى رۇخسەتسىز ئىشلىتىۋالغۇچىلارنىڭ قانۇنىي جاۋابكارلىقى سۈرۈشتۈرۈلىدۇ!
«مىراس» ژۇرنىلى تەھرىراتى

بولغان. ئەگەر بۇنداق مەلۇماتلاردىن (مۇھىتقا مۇناسى-ۋەتلىك) ئەستايىدىل ستاتىستىكىلاپ چىقىدىغان بولساق، ھەقىقەتەنمۇ ناھايىتى زور قورقۇنچلۇق نەتىجە بارلىققا كېلىدۇ.

بۇ نەتىجە پۈتۈن ئىنسانىيەتنىڭ، دۇنيادىكى تۈر-لۈك دۆلەت ۋە رايونلارنىڭ، ھەر بىر ئادەمنىڭ مۇھىتقا تۇتقان پوزىتسىيىسىنى بىر - بىرىگە ۋە ئۆزىگە تۇتقان پوزىتسىيىسىنى ھاياتلىق ماكانىمىز بولغان يەر شارىنى ئىللىق، گۈزەل قىلىپ قۇرۇپ چىقىش ئۈچۈن نۇرغۇن خىزمەتلەرنى ئىشلەشكە توغرا كېلىدۇ، بۇنىڭدا تۈرلۈك تەشكىلاتلار ۋە ھۆكۈمەتنىڭ روللا كۇپايە قىلمايدۇ. ھەر بىر ئادەم ئۆزىدىكى مەسئۇلىيەتنى تونۇپ يېتىشى ۋە ئاڭلىقلىق بىلەن ئادا قىلىشى ئىنتايىن مۇھىم. ئەگەر ھەممىمىز تۇرمۇشىمىز ۋە ئىشلەپچىقىرىش پائالىيىتىدە بىر لىتىر ھاۋانىڭ ۋە سۇنىڭ پاكىزلىقى، قىممىتى، بىر تال گىياھنىڭ، تۇپراقنىڭ رولى ۋە قىممىتىنى نەزەردە تۇتۇپ، ئىنسانىي مەھر - مۇھەببەت بىلەن ئىقتىساد-چىل، ھەققانىي ۋە ئىجادچان بولۇپ ياشىغىنىمىزدىلا، يەر شارىنىڭ گۈزەل قىياپىتى كۆز ئالدىمىزدا قايتا-نا-مايان بولغۇسى، ئۇيغۇر قىزلىرىنىڭ دوپپا، ئەتلەسلەر-دىكى جەننەتنىڭ ئەندازى بولغان گۈلستانلار رېئاللىققا

2003



(1) ئامېرىكىدىكى ھېكايە

مەلۇم بىر شىركەتنىڭ مەھسۇلاتلارنىڭ سېتىلىشىنى تېزلىتىش يىغىنىدا، دىرېكتور يىغىن قاتناشچىلىرىغا ئور- نىدىن تۇرۇپ، ئۆزى ئولتۇرغان ئورۇندۇقنىڭ ئاستىدا نېمە بارلىقىغا قاراپ بېقىشنى ئېيتتى. كۆپچىلىكنىڭ ھەممىسى ئۆزلىرى ئولتۇرغان ئورۇن- دۇقتا پۇل بارلىقىنى كۆرۈپتۇ. ئۇلار بۇنىڭدىن ھەيران بولۇپ تۇرغاندا، دىرېكتور:

— بۇ پۇللارنىڭ ھەممىسى ئەمدى كۆپچىلىكنىڭ بولدى. بىراق، قايسىلار مېنىڭ ھەرقايسىلارنىڭ ئو- رۇندۇقىغا پۇل قويۇپ قويۇشۇمدىكى مەقسىتىمنى ئېيتىپ

بىرەلەيسلەر؟— دەپ سوراپتۇ.

بۇنىڭغا ھېچكىم جاۋاب بېرەلمەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن دىرېكتور بۇنىڭ سەۋەبىنى ئۆزى ئېيتىپ بېرىشكە مەجبۇر بولدى. ئۇ مۇنداق دەپتۇ:

— مەن بۇ ئارقىلىق كۆپچىلىككە ئەڭ ئاددىي، لېكىن ئاسانلا سەل قارىلىدىغان مۇنداق بىر ئىشنى يەنى مىدىر- لىماي ئولتۇرۇۋەرسە، مەڭگۈ پۇل تاپقىلى مۇۋەپپەقىيەت قازانغىلى بولمايدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ قويماقچىمەن.

(2) ھىندىستاندىكى ھېكايە

بىر ئوۋچى ناھايىتى سادىق ئىتتىن بىرنى بېقىۋاپتۇ. ئۇ بىر كۈنى ئوۋغا چىققاندا ئىتتى كىچىك ئوغلغا قاراپ



2
0
0
3
5

قېلىپ، ئۇلارنىڭ ھەممىسى مۇزلاپ قاپتۇ. يەنە بىر توپ ئادەممۇ گۈلخان يېقىپتۇ. ئۇلار ھەممىز ئىسسىنشىنلا بىلىپ، ئوتۇن تېرىپ كەلمىدەك، بۇ ئوت ھامىنى ئۆچۈپ قالدۇ، دېگەنلەرنى ئويلاپ ئوتۇن تەرگىلى كېتىپتۇ.

نەتىجىدە، ئوتنىڭ يېنىدا ئوتۇن سالىدىغان ئادەم بولمىغاچقا، ئوت ئۆچۈپ قېلىپ، ھەممىسى ئوتۇن تېرىش جەريانىدا توڭلاپ ئۆلۈپ قاپتۇ.

يەنە بىر توپ ئادەممۇ گۈلخان يېقىپتۇ. ئۇلار ئالدى بىلەن نۆۋەتلىشىپ ئىسسىنشى ۋە نۆۋەتلىشىپ ئوتۇن تېرىپ كېلىش تۈزۈمىنى بېكىتۋالغانىكەن. نەتىجىدە، ئو- تۈنمۇ تېرىپ كېلىنىپتۇ، كىشىلەرمۇ ئىسسىنشىپتۇ، ئوت- ئۆچمەي لاۋۇلداپ كۆيۈۋېرىپتۇ.

(4) ئەرەبلەرنىڭ ھېكايىسى

ناھايتى كەمبەغەل ئىككى بەخت ئىزدىگۈچى ياش تالايلىغان جاپا - مۇشەققەتلەرنى تارتىپ، ئاخىرى ناھايى- تى يىراق بىر جايدىن بەخت ئەلچىسىنى تېپىپتۇ.

بەخت ئەلچىسى ئۇلارنىڭ سەمىمىيىتىدىن تەسىرلىنىپ ھەر بىرىگە بىر تالدىن بەخت ئۇرۇقى ھەدىيە قىپتۇ.

بىرىنچى ياش قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، ئۇرۇقنى يېرىگە تېرىپتۇ.

ئۇزاق ئۆتمەستىن يەردىن بىر مېۋىلىك كۆچەت ئو- نۇپ چىقىپتۇ. ئۇ ھەر كۈنى ئاشۇ كۆچەتنى سۇغىرىپ ئوبدان پەرۋىش قىلىپ بەرگەچكە، كۆچەت ئىككىنچى يىللا باراقسانلاپ ناھايتى كۆپ مېۋە بېرىپتۇ. ئۇ دا- ۋاملىق تىرىشىپ ئاشۇ بىر تال كۆچەتتىن چوڭ بىر مې- ۋىلىك باغ ئەھيا قىپتۇ ھەمدە نامى يىراق - يېقىنغا تار- قىلىپ، كاتتا بىر بايغا ئايلىنىپتۇ.

ئىككىنچى ياش بىر ئىتىكاپ ياساپ، بەخت ئۇرۇقىنى ئىتىكاپنىڭ ئۈستىگە قويۇپ، ھەر كۈنى ئىخلاسمەنلىك بى- لەن ئىبادەت قىپتۇ. ئۇ گەرچە چاچلىرى ئاقىرىپ كەتكىچە دۇئا - تىلاۋەت قىلغان بولسىمۇ، ئەمما يەنىلا بۇرۇنقى- دەك نامرات پېتىچە تۇرۇۋېرىپتۇ.

تۇرۇشقا ئۆيدە قالدۇرۇپ قويۇپتۇ. ئوۋچى كەچتە قايتىپ كېلىپ قارىغۇدەك بولسا، ئىتنىڭ ئاغزى قان يۇقى بولۇپ، ئوغلى يوق تۇرغۇدەك.

ئۇ شۇ ھامانلا دەرغەزەپكە كېلىپ بىر پاي ئوق بىلەنلا ئىتنىڭ جېنىنى ئاپتۇ. بالا مىللىق ئاۋازنى ئاڭ- لىغاندىن كېيىن كارىۋات ئاستىدىن ئۆمىلەپ چىقىپ دا- دىسغا، چوڭ بىر بوغما يىلاننىڭ ئۆزىنى يېمەكچى بولغاندا، ئىتنىڭ ئۇنىڭ بىلەن ئېلىشىپ قوغلىۋەتكەنل- كىنى ئېيتىپتۇ. ئوۋچى بۇ گەپنى ئاڭلاپ ئۆزىنىڭ قىل- مىشىغا قاتتىق پۇشايمان قىلىپ، ئۆزىگە سادىق بولغان ئاشۇ ئىتنى خاتىرىلەش يۈزىسىدىن ئۇنىڭغا ئاتاى بىر مۇنار تىكلەپتۇ.

بۇ مۇنار جاكارتا دا ھازىرغىچە قەد كۆتۈرۈپ تۇرۇ- ۋاتقان بولۇپ، ئۇ كىشىلەرگە ھەمىشە بۇ تەسىرلىك ھې- كاينى ئەسلىتىپ تۇرىدىكەن.

(3) ياپونىيىدىكى ھېكايە

قەھرىتان قىش كۈنلىرىنىڭ بىرىدە، بىر توپ ئادەم گۈلخان يېقىپتۇ. ئۇلارنىڭ ھەممىسى ھاۋا ناھايتى سو- غۇق، ئوتتىن ئايرىلسام چوقۇم توڭلاپ ئۆلۈپ قالمەن، دەپ ئويلاپ، ئوتۇن تەرمەپتۇ. ئوتنى ئۆچۈرمەي داۋام- لىق قالاشقا ئوتۇن بولمىغاچقا، نەتىجىدە ئوت ئۆچۈپ

«بىلىم خەزىنىسى» ژۇرنىلىنىڭ 2003 - يىللىق 4 - سانىدىن توختىھاجى يۈنۈس تەرجىمىسى

مۇھەررىرى: مۇختار تۇردى



(بېشى ئۆتكەن ساندا)

ئەسرلەر دالدىسىدىكى قىلمىش ماركىزىي ساد،
دۆنەنباي بىلەن قوش چىشلىق ئافرىقا بېلىقىنىڭ زە-
ھىرى

يەرنى، سۈنى تارتىۋالسىمۇ مەيلى، بايلىقىنى تارت-
ۋالسىمۇ، ھەتتا جېنىڭنى ئالسىمۇ مەيلى... بىراق، ئادەم-
نىڭ ئوي - ئەقلىنى تارتىۋېلىشنى قانداق قارا كۆڭۈل
ئويلاپ تاپتىكىن؟ ئاھ، خۇدا! بارلىقى راست بولسا،
بۇنداق زوراۋانلىقنى ئادەملەرگە قانداق ئاتا قىلدىڭ؟ يەر
يۈزىدە بۇنىڭدىن باشقا شۇملۇق، رەزىللىكلەر ئازمىدى!

چىڭغىز ئايماتوف

چىڭغىز چۈشتە ياكى نۇرلۇق ئاق تاغدا،

ئۇچقۇ بىلەن پەرۋاز قىلىپ ماڭغاندا،

كۆز سالسىڭىز تۆۋەنگە

تەپتەكشى بولۇپ كۆرۈنىدۇ جىرالار،

يېرىقىدا يىلىنى بار ئوربىلار.

مەنمۇ سەندىن كۆپ مەزگىل قېچىپ يۈرۈپ،

نەزەرىمنى ئەتراپقا چېچىپ يۈرۈپ.

بىلمەپتىمەن سەندىكى جىرالارنى

يىلان مۆككەن ئاپەتلىك ئوربىلارنى.

ئاھ، تەقدىرىم تىرەك بول تىلىكىمگە،

سەۋرلىك ئويۇمنى قاچۇرما ئاللىكىمگە.

ياۋ ۋە دوستىڭ غەيرەتلىك يۈرىكىگە،

يېقىندىلا قاراشقا بەرگىن ئىمكان،

ناۋادا مەن يېقىندىن خاتالاشسام،

يېقىن كەلگەن بەختكە شادلانمىسام،

يېقىن تۇرغان ئېگىزگە چىقالمىسام،

يېقىن تۇرۇپ دۈشمەننى تونۇمىسام،

يېقىن تۇرۇپ دوستۇمنى ئۇقالمىسام،

ئۆز دەردىمدە ئۆزۈمنى جازالىغىن،

ئۇندا مېنىڭ ئۆزۈمدە ئۆز ئۇۋالىم.

مۇختار چاقانوف

چاقانوف: ئەسرلەر بويى مسقاللاپ يىققان ئادەم-

زاتنىڭ مەنئىي بايلىقى نېمە ئۈچۈن قەدىرلەنمەيدۇ، دې-

گەن سوئالغا ئىككىمىزلا باش قاتۇرمىساق كېرەك. ئادەم

ۋۇجۇدىدىن رەھىمسىزلىك، تاش يۈرەكلىك كۆرۈنۈپ،

مېھرىبانلىق بىلەن شاپائەتنىڭ كۈنساين ئۆز قېنىدىن قېيىپ كېتىۋاتقانلىقى قانداق ئىش؟

بوي بەرمەي ئۆسىدىغان ھارام چۆپلەرنى دورا چېچىپ يوقاتمىساڭ، ئۇ شالنىڭ تومۇرنى چېگەللەپ، ئۇنىڭ دېنىنى پۇچەك قىلىۋېتىدۇ. ئادەم ئېگىنىڭ يوشۇرۇن قاتلاملىرىدا سۇقۇنۇپ ياتقان سادىستىك (زالىملىق، قان ئىچمەكلىك) قىلقلارنىڭ ئويغىنىشىغا ئىمكانىيەت بەرمەي، ۋاقتىدا بېسىپ تۇرمىساڭ، ئېزگۈلۈككە خەۋپ يېتىشى مۇمكىن. سوۋېت ئىتتىپاقى پارچىلىنىشى بىلەن ئەركىنلىك دېگەن مۇشۇنداق بولىدىغان ئوخشايدۇ، دېگەندەك تېمىمۇزىيە بىلەن كىنو - تىياتىر ئېكرانى ئادەم ئۆلتۈرۈش، زوراۋانلىق، خورلاش بىلەن تۆشەكۋازلىقنىڭ خىلمۇ خىل تۈرلىرىنى ئوچۇق تەشۋىق قىلىشقا باشلىدى. كىتاب دۇكانلىرىدىمۇ مەدەنىي گۈزەللىكتىن يىراق، ئېتىش بىلەن دارغا ئېسىش، قوغلاش بىلەن سۈرگۈنگە تويغۇزۇۋېتىدىغان نەپسانىيەتچىلىك ياكى مۇشۇ ساھەنىڭ ئۇيات - نومۇس بىلەن ئىنسانپەرۋەرلىكىنى تەرك قىلغان باشقا قەھرىمانلىرى ھەققىدە مۇرەككەپ قۇرۇلمىلىق رازۇبىدكا - تابىلىرىغا تولۇپ كەتتى. دېمەك، ئەجەل چاچىدىغان قورال - ياراغنىڭ كۆپ تۈرى كوجا - كوچىدا كەڭرى سېتىلىۋاتىدۇ.

ئايتماتوف: ھەئە، بۇ خىل ناچار قىلمىشلىرىمىزنىڭ دەردىنى بىر كۈنى بولمىسا بىر كۈنى تارتىپ قالارمىزمەن. كىن، دەپ قورقۇمەن. كىشىنى پۇشايىماندا قالدۇرىدىغان بۇ چەكسىز ئەركىنلىك ئىزسىز كەتمەيدۇ. ئۇ مىللىي ئۆرپ - ئادەت دەستۇرلىرىمىزنىڭ يىمىرىلىشىنى كەلتۈرۈپ چىقىرامدۇ ياكى تارىخىي مىراسلىرىمىزدىن ئايرىلىپ قېلىشىنى كەلتۈرۈپ چىقىرامدۇ، بىر نېمە دېگىلى بولمايدۇ. چۈنكى دۇنيادا سەۋەب - نەتىجىسىز ئىش بولمايدۇ. بەزىدە مەن بالىلار بىلەن ئۆسمۈرلەرگە ناگاننىڭ خىلمۇ خىلىنى، پۇرچاقتەك ئوق ياغدۇرىدىغان ئاپتوماتى، ۋا-لىلداپ تۇرىدىغان قىلىچ - خەنجەرنى ئويۇنچۇق قىلىپ چىقارمىسا قانداق بولار، دەپ ئويلاپ قالمەن، ئالىملارنىڭ تەتقىق قىلىشىچە، ئويۇنچۇق قورال ئويناپ چوڭ بولغان بالىنىڭ روھى ھالىتىدە، تەڭتۇشلىرىگە قارىغاندا بەگۋاشلىق، تەكەببۇرلۇققا ئوخشاش سەلبىي مەجەزلەر

سالماق ئورۇندا تۇرىدىكەن. ھاياتنىڭ ئاتلىقىدىن كۆرە، ئاچچىقىنى كۆپرەك تېتىغان بىزنىڭ ئېلىمىز ياشلار تەرەپىمىزگە تەنقىدىي كۆز بىلەن قارىتىدىغان نى - نى ئاچچىق ساۋاقلارنى باشتىن كەچۈرمىدىمۇ!

چاقانوف: ياپون مۇتەپپەككۈرى د. يىكىدا بىلەن قىلغان سۆھبىتىمىزگە «ھەر بىر ئائىلە ئەۋلادىنى ھەرقانداق ئىدىيىۋى ھۇجۇملاردىن قوغدىيالايدىغان بولۇشى كېرەك» دېگەن ئىدىيىمىز، بىز بولساق ئەس - ھوشىمىزنى يىغىپ، ئىشىمىزنى ئىزغا سېلىۋېلىشنىڭ ئورنىغا تاھا - زىرغىچە كەينىگە بۇرۇلۇپ قارىمايدىغان مۇستانىگىرغا (ياۋا ئات ئوۋلىغۇچى ۋە ئۇنىڭ گۆشىنى ساقلىغۇچى) ئوخشاش كۆزگە كۆرۈنمەس نىشاننى مەقسەت قىلىۋېلىپ، ھالىمىزدىن كەتكۈچە ئالغا ئىنتىلىدۇ.

ئايتماتوف: شۇنداق، مېھرىبانلىق، شاپائەت كۆتۈرۈلۈپ كېتىۋاتىدۇ. سادىزم دۇنيانىڭ ھەممە يېرىدە كۆرۈلۈۋاتىدۇ. ئەمدى مۇشۇ سادىزمنىڭ قانداق پەيدا بولغانلىقى ھەققىدە توختىلىپ ئۆتسەك.

ئۇنىڭ ئادەملەر ھەرىكىتىدە پەيدا بولۇشىنى ئالىملار ئىرسىيەت ئارقىلىق بولىدىغان سادىزم، روھىي كېسەل يەنى نەشەخورلۇق ۋە ھاراقكەشلىك تۈپەيلىدىن پەيدا بولىدىغان سادىزم، جەمئىيەتتىكى سەلبىي ئۆزگىرىشلەرگە مۇناسىۋەتلىك بولغان ئۆز مۇھىتىنىڭ سەلبىي تەسىرىدىن پەيدا بولىدىغان سادىزم دەپ ئۈچ تۈرگە بۆلىدۇ.

سادىزم فرانسىيىنىڭ 18 - ئەسىردە ياشىغان يازغۇچىسى ماركىزدې سادىنىڭ نامىغا مۇناسىۋەتلىك بولۇپ، ساد كۆز يۇمۇش ئالدىدا ئۆزى ھەققىدە: «يەر يۈزىدە مېنىڭ قەبرىمىنىڭ ئورنى قالمايدۇ ھەمدە مەن توغرىسىدىكى ئەسدىلىكلەرنىڭمۇ كىشىلەر ئېسىدە مەڭگۈلۈككە يوقىلىدىغانلىقىغا ئىشەنچىم كامىل» دەپ قەتئىي ھۆكۈم چىقارغان بولسىمۇ، ئۇنىڭ ئۆمۈربويى قىلغان ۋەھشىيلىكى ئۇنىڭ نامىنى تا ھازىرغىچە ئۆچۈرمەي كەلمەكتە. ماركىزدې ساد قولىنى قانغا تىقىپ ئادەم ئۆلتۈرمىگەن، ئوغرىلىق، قاراقچىلىق قىلمىغان، پەقەت ئەينى ۋاقىتتا پۈتۈن فرانسىيە خەلقى بىلىدىغان ئۇچىغا چىققان شۆھرەتپەرەس بولغان. ئۇنىڭ بۇزۇقچىلىق بىلەن تولغان ھاياتى بىلەن يازغۇچىلىقنىڭ بىر - بىرىگە بېقىنىدىغانلىقى كىشىنى ئۆ-

2003

«جىيۇستىنا» رومانىدا مالاي قىز جىيۇستىنا ئۆي خوجايىنىلىرىدىن قانداق خورلۇقلارنى كۆرمىدى؟ مەج- بۇرلاپ قويسغۇ بىر نۆرى، ئىككى پۈتتىنى ياغاچقا تارت- قۇزۇپ باغلاپ، ئىككى قولىنى ئىككى ياققا كېرىپ ئۇرد- دۇ، ئىتقا تالىتىدۇ، تومۇرىنى كېسىپ، قانلىرىنى ئاققۇزۇپ خۇمارىنى باسىدىغانلىرىچۇ تېخى! بوينىغا بوينۇنتۇرۇق سېلىپ قىينايدۇ. جىيۇستىنا ئايلىنىپ قالغاندىلا ئاندىن ئارغامچىنى بوشتىدۇ.

ئايتىماتوف: ماركىزدې سادنىڭ ۋۇجۇدىدىكى ۋەھ- شىيلىك بىلەن قانخور لۈكچەكلىك ئۇنىڭ ئەسەرلىرىدە ئەتراپلىق ئەكس ئەتتۈرۈلدى. كىشىنى ئەڭ ئەپسۇسلاند- دۇرىدىغىنى شۇكى، ئۇ بۇنىڭ ھەممىسىنى يىرگىنىپ تۇ- رۇپ ئەمەس، بەلكى ھەددىدىن زىيادە ھۇزۇرلىنىپ تۇ- رۇپ بايان قىلىدۇ. لەنەتتىن باشقىنى ئاڭلىمىغان سادنىڭ ياۋۇزلۇقىنى مەدھىيەلەيدىغان كىتابلىرى ھازىرمۇ دۇنيا- دىكى ھەرقايسى تىللارغا تەرجىمە قىلىنىپ، نەچچە مىليون نۇسخا تارلىۋاتىدۇ. ئۇنىڭسىزمۇ روھى زەئىپلەشكەن زا- مانغا دۇچ كەلگەن ياشلىرىمىزغا بۇنداق ئەسەرلەرنى ئو- قۇشلۇق قىلىپ بېرىشتىن نېمە پايدىغا ئېرىشەرمىز؟

چاقانوف: سادنىڭ ئەسەرلىرىدىكى ۋەھىملىك كۆ- رۈنۈش بىلەن ئۇچىغا چىققان ياۋۇزلۇققا لەنەت ئوقۇيد- سەن، ئۆز ئانىسىغا باسقۇنچىلىق قىلغان، ئۆز قىزى بىلەن ئاشىندارچىلىق قىلغان ۋەھشىي ئاتىنىڭ قىلىقلىرىنى ئو- قۇش نەقەدەر ئازاب - ھە!

يېقىندا «دۇنيا خەۋەرلىرى» ژۇرنىلىدا «يېشىم 37، بويۇم ئېگىز، چىرايلىق كەلگەن يىگىتمەن، تۆشەك مۇنا- سۋىتىدىن ئىلگىرى ئۆزىنى قامچا بىلەن ئۇرۇپ، جېنىنى جاڭگالدا قويدىغاننى ياخشى كۆرىدىغان، جاراھەت چۈشكەندىن كېيىن لەززەت ئالىدىغان ئايالىنى ئىزدەيمەن. بەلكىم، ئورنىمىزنى ئالماشتۇرۇپ قالارمىز» دېگەن ئې- لاننى ئوقۇپ، ئېسىمگە ئاۋۇلدىكى بىر ئايالنىڭ تېخى بالا چېغىمدا كۆرگەن قىلىقى چۈشتى.

كۈندىلىك ئۆي ئىشى بىلەن تىنچ يۈرۈيدىغان لىۋەد- گىنە قوشنا كېلىنچەك تۇيۇقسىزلا چالۋاقاپ، خالايدىغانلىقىنىڭ ئالدىدا ئېرىنى سەۋەبسىزلا تىللايدىغان بولۇۋالدى. سەۋر - تاقىتى تۈگىگەن ئېرى ئۇنى ناھايىتى قاتتىق ئۇ-

زىگە جەلپ قىلىدۇ. ساد ئۆز ۋۇجۇدىدىكى تاپتىن چىققان قىلىقلارغا ئۆزى ياشىغان زامان جاۋابكار، دەپ ئەيىبلەيد- دۇ.

چاتانوف: ئەينى چاغدا فرانسىيە ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ قولىدا مەجۇت ھۆكۈمرانلىقى، ئابروۋى ۋە ئامىتى قېچىپ ۋەيران بولۇشقا، ئىچكى جەھەتتىن قاتماللىققا يۈز تۇتقان مەزگىلى ئىدى. شۇڭلاشقىمۇ سادنىڭ «تۆشۈكتە ھەر بىر ئەركەك زوراۋان بولۇشى كېرەك» دېگەن سۆزى ئۇلار ئۈچۈن شوئارغا ئايلاندى.

ساد لەززەت بىلەن ئازابىنى ئايرىمايدۇ. بۆردەلدەرگە (جاي ئىسمى) كەلگەن ساد يېنىدا ياتقان ئايالىنى ئالدى بىلەن قامچىدا راسا ئۇرىدۇ - دە، ئاندىن ئۇنىڭغا يېقىن- لىشىدۇ. ئۇ دائىم «بۇنىڭدىن ئالدىدىغان راھەتنىڭ چەك- سىزلىكىگە راۋۇرۇس كۆزۈم يەتتى» دەيتتى.

«جىيۇستىنا» رومانىدا ئەڭ ئاۋۋال كۆزگە تاشلىنى- دىغان زوراۋانلىقنىڭ بىرى جەركاند ئىسىملىك قەھرىمان ئۆزىنىڭ ئايالىنى يارىلاندىرۇپ، يارىدىن ئاققان قانىنى كۆرۈپ ھۇزۇرلىنىدۇ ھەمدە بۇ ھەرىكىتىنى ھەر ھەپتىدە بىر قېتىم داۋاملاشتۇرىدۇ. ئاپتور بولسا مۇشۇ يەرنى نەسۋىرلىگەندە ئۆزىنىڭمۇ ھەقىقىي راھەتكە چۆمۈلگەنلى- كىنى يوشۇرمايدۇ.

شۇنداق قىلىپ، سادنىڭ ئىسمى «سادىزم» دېگەن خەلقئارالىق ئاتالغۇغا ئايلىنىدۇ. بىراق، ئەنە شۇنداق ئەسكىلىكلەرنى قىلغان ماركىزدې سادنىڭ ھاياتى ئىنتايىن مۇشەققەتتە ئۆتتى. بىر نەچچە قېتىم پاهىشخانىلاردا تۇتۇلۇپ قاماققا ئېلىنىپ، سۈرگۈن قىلىندۇ. خەلقىنى يىرگەندۈرگەن تەلۋە ئاخىرى ئىتالىيىگە قېچىشقا مەجبۇر بولدى. ئىتالىيىگە بارغاندىن كېيىن ئۇنىڭ شەھۋانخۇ- مارلىق كېسلى تېخىمۇ ئەدەپ كېتىدۇ. ئۇنىڭ زامانداش- لىرى «1770 - يىلى سېنتەبىردە ئىتالىيىلىكلەر سادنى تۆمۈر قەپەسگە سولاپ، ۋەتىنىگە ئەكەپ قويدى» دەپ يازىدۇ. ۋەتىنىگە شەرمەندىلەرچە قايتىپ كەلگەن چاغدىن باشلاپ، ئۇ ئۆز ۋۇجۇدىدىكى بوي بەرمەي چاپچىپ تۇرغان «سادىزم» نى ئۆلتۈرىدۇ - دە، يازغۇچىنى دۇنياغا ئەكىلىدۇ ۋە ئۆزىنىڭ شەرمەندە ھاياتىنى قەغەزگە چۈ- شۈرۈشكە باشلايدۇ.

M
I
R
A
S

راتتى. بۇ چاغدا ئارىغا چۈشكەن قوشنىلار:

— ۋاي، شور پېشانە ئۆلىدىغان بولدۇڭ، بېشەملە.

كىڭنى توختاتساڭ بولمامدۇ؟— دېسە، ھېلىقى ئايال:

— ئۇ ئۇرسا دۈمبەنىڭ تېرىسى كېڭىيىپ راھەتلىنىپ

قالدىكەنمەن،— دەيتتى.

ئۇ چاغدا بۇ گەپنى ئاڭلاپ ھەيران قالغانىدىم. ھازىر

ئويلىسام بۇمۇ يوشۇرۇن ئىنسان روھىيىتىنىڭ ئۆزىگە خاس

تېپىشمىقى ئىكەن. ماركىزدې ساد بىلەن يۇقىرىدا ئېيتقان

جورا ئىزدىگەن يىگىتنىڭ تۆشەكەشنى قىناشقا بولغان

خۇشتارلىق، ئاۋۇل ئايالنىڭ تاياق يېيىشىنى تەلەپ قى-

لىشىدا مەلۇم بىر ئورتاقلىق بار.

بىر قېتىم مەركەزدىن ماشىنا بىلەن كېلىۋاتاتتىم. ۋاقىت

تۈن نىسبىگە يېقىنلاپ قالغانىدى. ئۇزۇن ياغاچ ئاۋۇلنىڭ

ئۆدۈلىدىن ئۆتۈشۈمگە بىر قاتناش ساقچىسى ئالا تايىقىنى

كۆتۈردى، توختىدىم. قازاق يىگىتى مېنى كۆردى — دە:

— مۇقا، سىز كەنسۇغۇ، بۇ خۇپتەندە نەدىن كېلىۋات-

سىز؟— دەپ پايىپتەك بولۇپ كەتتى ۋە،— رەنجىسىڭىز

بىر يىگىتنى ئالمۇتاغىچە ئالغاچ كېتەمسىز؟— دېدى.

— چىقسۇن، ئۆزۈم مۇ يالغۇز سىراپ كېلىۋاتاتتىم، دې-

دىم.

— ھە، يىگىت، يول بولسۇن!— دېدىم يېنىمدىكى نا-

تونۇش يىگىتنى پاراڭغا چاقىرىپ.

— ئالتە ئايالنى قىناپ ئۆلتۈرگەن ئادەم ھەققىدە

ئاڭلىمىغانىدىڭىز؟— دېدى ئۇ.

— يامان گەپ ياتامدۇ، دەيسىز، ئاڭلىغان.

— مەن مۇشۇ ئىش بىلەن ھەپلىشىۋاتقان سوراقچى.

— مېنىڭچە ئۇنىڭ ئەقلى — ھوشى جايدا ئەمەسقۇ،

دەيمەن.

— ياق،— دېدى سوراقچى بېشىنى چايقاپ، ئەس —

ھوشى جايدا، ئۆزى مۇشۇ ئۇزۇن ياغاچتا تۇغۇلۇپ

ئۆسكەن، مەكتەپنىمۇ ياخشى پۈتتۈرگەن، قەددى — قامىتى

كېلىشكەن يىگىت ئىكەن. ئاڭلىشىمىزچە ئۇ قۇربانلىقنى

ئالدىنلا تەييار قىلىۋالدىكەن، ئىككىسى يالغۇز قالغاندا

يىگىت خەنجىرىنى ئايالنىڭ يۈرىكىگە تۇۋىڭىچە تىقىپ

ئايالاندۇرۇپ قوچقان چاغدا بېچارىنىڭ جېنى ھەلقۇمغا

كەلمەمدۇ! ئايالنىڭ ئاشۇ جان ئازابىدىن يىگىت ئېيتىپ

تۈگەتكۈسىز ھۇزۇر ئالسا كېرەك، قۇربانلىقى قانچە قىي-

نالسا، ئۇ شۇنچىلىك راھەتلىنىكەن.

— ۋاي، ئاتاڭغا لەنەتەي!

— مۇقا،— دېدى سوراقچى ئالمۇتاننىڭ چىراغلىرى

كۆرۈنۈشكە باشلىغاندا،— ماشىنىڭىزنى توختىتىڭا، سىزگە

بىر سۆرەت كۆرسىتەي.

ئۇندىمەي تورمۇزنى باستىم. ھەمىيىم قول ساندۇ-

قىنى ئاچتى — دە، قەغەزلىرى ئارىسىدىن بىر سۈرەتنى ئې-

لىپ، قولۇمغا تۇتقۇزدى. ئۈستەلنىڭ ئۈستىدە بوينىدىن

كېسىلگەن بىر ئايالنىڭ بېشى تۇراتتى. چاچلىرى چۇۋۇلا-

غان، ئىككى كۆزى يۇمۇلغان...

— مانا بۇ ھېلىقى يىگىتنىڭ ئاخىرقى قۇربانلىقى.

تېنىم شۇركىنىپ كەتتى. سوراقچى ھېكايىسىنى داۋام-

لاشتۇردى:

— لېنىنگرادتىن ئالايتەن چاقىرىلغان ئالىملار يىگىت-

نىڭ يەتتىنچى ئاتىسى جاللات بولغان، دېگەن پەرەزلەرنى

ئېيتىشتى، يەنى بۇ قانخورنىڭ ئادەم ئۆلتۈرۈشكە ۋە ئۇنى

ئازابلاشقا خۇمار بولغانلىقى ئۇرۇق قوغلىشىشتىن بولغان.

ئۇ بۇ ياۋۇزلۇقنى ئىختىيارسىز قىلىشمۇ مۇمكىن، ئۇنىڭغا

قان تەركىبى بىلەن تېگى — تەكتى مەجبۇر قىلغان بولسىمۇ

ئەجەب ئەمەس.

تارىختا قۇيغا چېچىڭنى تىك تۇرغۇزىدىغان ۋەقەلەر

ئازمۇ!

17 — ئەسردىكى قانخور ئايال — ۋېنگرىيە گرافىنىڭ

خانىمى ئېلزابېتتا باتۇرنى ئالايلىق، بۇ خانىم ياش قىز-

لارنىڭ ئىسسىق قېنىغا چۆمۈلۈشنى ئادەت قىلغان. قانغا

چۆمۈلگەن چاغدا ئايال ئۆزىنى تولمۇ بەختلىك ھېس

قىلىدىكەن ھەمدە يۇمران قان گۈزەللىكىنى ئاشۇرىدۇ،

دەپ قارايدىكەن. بۇ زالىم ئايال 650 دېھقان قىزىنى

قۇربانلىق قىلغان.

چىكە، ياپون پەيلاسوپى دايىساكويىكىدا بىلەن قىلغان

سۆھبىتىڭىزدە سىيرىڭىزنى ئوغرىلاپ كەتكەن ئوغرىلار

ھەققىدە ئاچچىقىڭىزدا قولنىڭىزغا مىلتىق ئېلىپ، ئوغرى-

لارنى ئېتىپ تاشلاشقا قەتئىي بەل باغلاپ يولغا چىققان-

لىقىڭىز توغرىسىدا ھاياجانلىنىپ سۆزلەپ بەرگەن ئىدى-

ڭىز...

2003

كەتراپقا قاراپ، دەريا بويىغىچە بېرىپ، ھەممە يەرنى تەكشى ئىزدەپ كەلدىم، يوق. بىر پېشكەللىكنىڭ بولغىنى نىنى سەزدىم - دە، ئىلدام مېڭىپ ئايامنىڭ قېشىغا كەلدىم. سىيىرنىڭ ئوغرىلانغانلىقىغا شەكلىنىش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ھەممىمىزنىڭ ئالدىدا ئەمدى زۆھرەسىز قانداق ھايات كەچۈرىمىز، دېگەن سوئال سايە تاشلاپ تۇراتتى. ئۇكا - سىڭىللىرىم ئۇزاققىچە ئۆكسۈپ يىغلىدى. چۈ - قان - سۆرىنىمىزنى ئاڭلىغان قوشنىلار ئوغرىلارنى قار - غاپ لەنەت ئوقۇدى. روھى دۇنيايىمدا «نېمە بولسۇن، ئوغرىلاردىن ئۆچ ئېلىشىم كېرەك، ئۆزۈمدىن كىچىك جىگەر - پارىلىرىمنى قوغدىيالىمىسام ياشىمايلا قوياي» دېگەن قەھر - غەزەپ بىلەن قىساسنىڭ ئويغانغىنى تېخى - چە يادىمدا. خىيالىدا پەقەت بىرلا مەقسەت، ئوغرىلارنى ئۆز قولۇم بىلەن ئۆلتۈرۈش! قوشنىمىز تراكتورچى تۆ - مۇربەكنىڭ مىلتىقىنى سوراپ باردىم. ئاغرىپ يېتىپتىكەن، باشقا گەپ قىلمايلا:

— ئەنە، تامدا ئىلىقلىق تۇرۇپتۇ. ئالۋەر، ئوق - دو - رىسى باشقا خالتىغا سېلىنغان، ساق بولغان بولسام ئۆ - زۇملا ئىزدەپ تېپىپ، ئېتىپ تاشلايتتىم - دېدى. تۆمۈر - بەكنىڭ ئوقلانغان مىلتىقىنى غەزەپ بىلەن ئېلىپ چىقتىم. سىيىر يىلقىغا ئوخشىمايدۇ، كۆپ ئۇزاق كېتەلمەيدۇ. كۈندۈزى خەقلەر كۆرۈپ قالىدۇ، دەپ سويۇپ، گۆشنى يوشۇرۇپ قويغان بولۇشى كېرەك، ئۆزلىرى ھەممە ئىشنى پۈتتۈرۈپ ئۇخلاۋاتقان بولۇشى مۇمكىن، دېگەن خىياللار كەچتى. ئىزدەيدىغان ئادىمى يوق، يېتىم - يېسىر دەپ ئوغرىلارنىڭ بىزنى ئانىي تاپقانلىقى غەزىپىمنى تېخىمۇ كۈچەيتىۋەتتى. ئوغرىلار قانچە ئادەم بولسىمۇ مەيلى، ئۈستىدىن چۈشۈپ، بىر - بىرلەپ ئاتىمەن، دېدىم ئۆز - ئۆزۈمگە.

ئېكىنلىك، ئويما - دۆڭ يەرلەردە توختىماي مېڭە - ۋەردىم. ئىنى - سىڭىللىرىم بىلەن نۆۋەتلىشىپ كىيىدىغان ئۆتۈك يىرتىلىپ كەتسىمۇ ئاياپ قويمىدىم. يول تاللاپ مېڭىشقا ۋاقىت قىس ئىدى. كۈن دېگەرگە ئاز قالدى. ئوغرىلار قارىسىنى كۆرسىتىدىغاندەك ئەمەس، تىرىك جانمۇ، مالنىڭ ئىزىمۇ كۆزگە چېلىنمايتتى. ئوغرىلار يې - قىنلا يەردىكى جامبۇلغا كېتىپتۇ - دە، دەپ ئويلىدىم.

ئاپتوماتىق: مۇھىتمۇ بەزىدە كىشىنى تاش يۈرەك قىلىۋېتىدۇ، دېگەن گەپكە تامامەن قوشۇلىمەن. مۇنداق ئۇيغۇنى مەنمۇ بېشىمدىن ئۆتكۈزگەن. ۋەتەن ئۇرۇشىنىڭ ئەڭ ئېغىر مەزگىلىدە قاتتىق ئاچچىقلىنىپ ئادەم ئۆلتۈ - رۇپ قويغىلى تاسلا قالغان يېرىم بار. 1943 - يىلى نويابىر ئايلىرىنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە ئائىلىمىز ناھايىتى ئېغىر قايغۇغا دۇچار بولدى. مېنىڭ جاننى ئېلىپ جاڭگالدا قويغان ئاچارچىلىق بىلەن ئۇرۇش دەھشىتى توغرىلۇق سۆزلەۋاتقىنىم يوق. بۇلارنىڭ ھەممىسى چۈشىنىشلىك ئەھۋاللار. ئۇنىڭ ئۈستىگە «خەلق دۈشمىنى» نىڭ بالىسى بولساڭ، ئەھۋالنىڭ تېخىمۇ خارابىلاشامدۇ! ئانىمىز ئاغ - رىق، جىگدە ئاۋۇلدا تۇرۇۋاتاتتۇق. تۆت بالىنىڭ چوڭى مەن، يېشىم 15. ئۆيىمىزدە قوتان بولمىغاچقا، جان تومۇ - رېمىز بولغان سىيىرىمىزنى باشلىقنىڭ رۇخسىتى بىلەن كولخوزنىڭ قوتىنىغا قوياقتۇق. ئۇرۇشتىن ئىلگىرى مۇزاي ۋاقتىدىلا بىزگە بەخشەندە قىلىپ بەرگەن ئاشۇ سىيىر - مىزنىڭ ئىسمىنى تا ھازىرغىچە ئۇنتۇغىنىم يوق، ئۇنىڭ ئىسمى زۆھرە ئىدى. ئۇنىڭ بارلىقىنى زىغىرلاپ سۆزلە - ۋاتقىنىم ئۇ سىيىرسىز بىزنىڭ تۇرمۇش كۆچۈرۈشمىمىز مۇمكىن ئەمەس ئىدى. كۈنبويى قوتاندىن چىقماي زۆھ - رەنىڭ دۈمبىسىنى تاتلاپ، قوشنىلاردىن تاماق قالدۇق - لىرىنى يىغىپ ئۇنىڭغا بېرەتتۇق. ئەتىيازغا يېقىن مۇزايلىق بولۇپ قالسا، ئۆيىمىزدىن سۈت، قايماق، ئايىر، ئىرىم - چىك ئۆكسىمەس، دەپ ئارزۇ قىلاتتۇق. بىر كۈنى ئور - نۇمدىن سەھەر تۇردۇم - دە، زۆھرەنى كۆرمەكچى بو - لۇپ، كولخوز قوتىنىغا ماڭدىم. قوتانغا خەقلەردىن بۇرۇن بېرىۋاپتىمەن. مالچىلارنىڭ ھېچقايسىسى كەلمەپتۇ. ئى - شكىتىن كىرگەنلا يەرنىڭ ئەڭ چېتىگە باغلاقلق تۇرىدە - ھان بىزنىڭ سىيىر ئۆز ئورنىدا يوق. دەسلەپتە بوشىنىپ كېتىپ تالدا يۈرەمدىكىن، دېگەن ئويغا كەلدىم. قورۇدىمۇ يوق ئىكەنلىكى ئېنىق بولدى. بىر بۇلۇڭدىكى دۆۋلەند - گەن چۆپنىڭ ئۈستىدە پەرۋاسىز ئۇخلاۋاتقان كۆزەتكۈ - چىنى ئويغاتتىم.

بوۋاي ھەقىقەتەن بىلىمىدۇ ياكى بىلمەس قىياپەتكە كىرىۋالدىمۇ، بۇرىندىن خىڭلىدىغاندىن باشقا تۈزۈك جا - ۋاب بېرەلمىدى. شۇنچىلىك ئازابلىنىپ كەتتىمكى، تۆت

M
I
R
A
S

زۆھرەنى سويۇپ، بازاردا ساتماقچى، يۈرىكىم تېخىمۇ دۇپۇلدەپ، شەھەرگە يول ئالدىم. جامبۇلغا تاڭ ئېتىشى بىلەنلا بېرىپ، بازارنى ئارىلايدىغانلىقىمغا ئىشەنچىم كا- مىل ئىدى. ئەلۋەتتە، ئۇلار مېنى تونۇيدۇ. بىراق، كەچۈ- رۇم يوق، گۆش پەشتاخىدا تۇرغان يېرىدىلا ئېتىپ تاش- لايىمەن.

خىيال بىلەن كېتىۋېتىپ، ھېچكىم بارمايدىغان كونا قۇرام تاشلىقتىن ئېشەك مىنىپ كېلىۋاتقان بوۋاينى بايق- ماپتىمەن، ئاچچىقىمغا شۇنچىلىك ھاي بېرەلمەي قاپتە- مەنكى، ھەتتا سالامۇ قىلماپتىمەن. مېنى بوۋاي توختا- تى.

— بالام، سەن بىراۋنى ئۆلتۈرگىلى كېتىۋاتامسەن، نېمە؟

— ھەئە، دېدىم ئۇنىڭ سوئالىغا قىلچە ھەيران قالماي، نېمە بولمىسۇن، ئۆلتۈرىمەن.

كۆزلىرىم ئېشەكنىڭ ئۈستىدە ئولتۇرغان، يىلىڭ ك- يىنىۋالغان بوۋاينىڭ كۆزلىرى بىلەن ئۇچرىشىپ قالدى.

— ۋاي، بالام، ئوڭاي ئىش ئەمەسكەن، ئالدىرىما، پاراڭلىشايدى، نېمىشقا بۇنداق دەھشەتلىك قارارغا كەل- دىڭ؟

— يىلىن سېلىپ تۇرغان سىيرىمىزنى ئوغرىلار ئەپ- كەتتى. تۆتىمىز ئەمدى ئاچلىقتىن ئۆلمىز، ئاپام بولسا كېسەل...

— تەس بوپتۇ، تولىمۇ تەس بوپتۇ، لېكىن سەن گې- پىمگە قۇلاق سال، بالام، ھەتتا خىيالىڭدىمۇ ئادەم ئۆل- تۈرمە، مەيلى ئۇ قارغىش تەڭكۈر ئوغرى بولسىمۇ، لەۋ-

زىمىنى يەردە قويمىساڭ ئۆيۈڭگە قايتقىن ۋە ئۆمۈرۋايەت ئېسىڭدە ساقلا، ياۋۇزلۇق قىلغان ئادەمنى ھاياتنىڭ ئۆزى

جازالايىدۇ. بۇنىڭغا گۇمان قىلما، سېنى بولسا ھايات رازى قىلىدۇ. بەخت - ئامەت ئۆزۈڭنى ئۆزى ئىزدەپ كېلىدۇ.

بۈگۈن بىر سىيرىڭنى ئوغرىلاتقان بولساڭ، چوڭ بول- غاندا ناھايىتى كۆپ سىيرىڭ بولىدۇ. ماڭا ئىشەنسەڭ،

ئۆيۈڭگە قايت، كېيىن گەپلىرىمىڭ راستلىقىغا كۆزۈڭ يې- تىدۇ. ئېيتقان مۇشۇ گەپلىرىمنى ئاپاڭغا سۆزلەپ بەرگىن،

مەنمۇ ئۆز يولۇمدىن قالماي...

ئۇزاق كېتىۋاتقان بوۋاينىڭ كەينىدىن قارىدىم، ئۇ

ئارقىسىغا قارىدى. مەڭدىگەن پېتى ئاۋۇلۇمغا قاراپ يۈرۈپ كەتتىم. ئېسىمنى يىغسام، پۈتۈن ۋۇجۇدۇم جاقىل- داپ، يىغلاپ كېلىۋېتىپتىمەن، يولدا يولۇققان خىزىردەك بوۋاينىڭ سۆزلىرى ھېلىمۇ يادىمدا. بۇ ۋەقەنى بىر تو- نۇشىمىزغا بايان قىلىپ بەرگىنىمىدە، ئۇ:

— قانچە سىيرىڭ بار؟ — دەپ سورىدى. — بىرەمۇ سىيرىم يوق، — دەپتىمەن، كېيىن ئويلسام پۈتۈن دۇنيا مىقياسىدا چىقۇراتقان كىتابلىرىم مېنىڭ ھا- زىرقى سىيرىلىرىم ئەمەسمۇ، بەلكىم شۇ ئەۋلىيا ئاقساقال مۇشۇنى كۆزدە تۇتقاندۇ.

مۇقا، پارىڭىمىز سادىزىمدىن شاخلاۋاتىدۇ. بەزىدە قاينغۇ - ھەسرەتكە تولغان ئاشۇ بالىلىق چېغىم، يالغۇز نىجاتچىمىزنى يوقىتىپ، ئاچلىقتىن تولغان زىمىستان قىشنىڭ مۇدەھىش كۈنلىرى ئېسىمگە چۈشۈپ مەيۈسلىنىپ كېتىمەن. بىراق، ئوقلانغان مىلتىقنىڭ ئالدىغا ئوغرىلار-

نىڭ ئۇچراپ قالمىغىنىغا ھازىرقى كۈنلەردە يۈز مىڭ قېتىم شۈكۈر قىلىمەن. رەھىمسىزلىكتىن رەھىمسىزلىك تۇغۇل- دۇ. ئوغرىلارغا ئۇچراپ، ئۇلارنى يەرچىشلەتكەن بولسام،

مېنىڭ تەقدىرىم قايسى تەرەپكە بۇرۇلۇپ كېتەرئىدى؟ جەمئىيەتتىكى سەلبىي ئۆزگىرىشلەرگە باغلىق بولغان ھەم

ئۆز مۇھىتىمىڭ سەلبىي تەسىرىدىن پەيدا بولىدىغان سا- دىزم ئۇچقۇنى مېنىڭ ۋۇجۇدۇمدىمۇ ئويغىنىشى مۇمكىن ئىدىغۇ! ئادەمنىڭ روھى دۇنياسى تولىمۇ مۇرەككەپ،

يۈرىكىڭدە بىخ يارغان ئىزگۈلۈك بىلەن مېھرىبانلىق نوتىسىنى مۇشكۇلات بىلەن ئازابىتىن پەيدا بولغان ئۆچ- مەنلىك، رەھىمسىزلىككە ئوخشاش تەلۋە كۈچلەرنىڭ

چەيلەپ تۇنجۇقتۇرالمىدىغانلىقىغا كىم كېپىل بولالايدۇ؟ چاقانۇق: لىق، تولستوي «ھەر قېتىم پۇتلاشقنىڭنى

بەختسىزلىك دەپ قارىما، بەلكىم سېنىڭ ھەقىقىي بەختىڭ شۇ يەردىن باشلىنار» دېگەنىكەن.

ئايتىماتوق: ئەگەر ئاشۇ بالا چېغىمدا پۇتلاشقان بولسا، ئۆمۈرۈم ئاخىرى پۇشايمان بىلەن ئاياغلىشار ئى- دى. بۇنى ئويلسام تېنىم سىرقىراپ كېتىدۇ. مېنى يامان-

لىقتىن ساقلاپ قالغان ئاشۇ ئاقساقال كىم ئىدىكىن؟ ياكى خىزىرىمدۇ، ئەۋلىيامىدۇ؟

سادىزم كېسەللىكى كۈچەيگەن ھازىرقى زاماندا ياش-

2003

لارنىڭ روھى ئالمىگە ئەقىل - پاراسەت سېپىدىغان، ئۇلارنى پەرىشتىدەك مۇھاپىزەت قىلىپ يۈرىدىغان مۇ - قەدەس ئاقساقاللارنىڭ قەدرى تولىمۇ ئۆتۈلمەكتە.

چاقانوف: ئاتا - بوۋىلىرى مۇتەپپەككۈر، زىيالىي، ياۋاش ياكى قانخور، قۇلاق كەستى بولسا، ئۇلارنىڭ ئەۋلادلىرىدىن يەتتە - سەككىز ئاتىدىن كېيىن شۇنداق مەجەزلىك ئەۋلاد كۆرۈلمەيدۇ؟ ئۇلارنىڭ ۋۇجۇدىدىكى ئاق نىيەت بىلەن قارا نىيەت ئەۋلادلىرىنىڭ ئېغىغا، ئۆرپ - ئادىتىگە ئۆمۈرۋايەت ھۆكۈمرانلىق قىلىۋېرەمدۇ؟ مەسلەن: سىزنىڭ سىيرىڭىزنى ئوغرىلىغان ئوغرىنىڭ ئۇرۇقىدىن پەقەت تام تېشىدىغان ئوغرىنىڭ پەيدا بولۇشى شەرتمۇ؟

يېقىندا گېزىتتىن بىر مەكتەپ ئوقۇغۇچىسىنىڭ تولىمۇ خەۋپلىك ھەرىكىتى توغرىسىدىكى ماقالىنى ئوقۇپ ھەي - ران قالدىم. زامانداشلىرىدىن چۈشەنچە ۋە بىلىم جەھەتتە ئالدىدا تۇرىدىغان ئەلاجى ئۆسمۈر مۇشۇ بىلەن ئىتتى قىناشتىن، قىناپ ئۆلتۈرۈشتىن ھۇزۇرلىنىدىكەن، بىر قېتىم ئامبارغا ئوت قويۇۋېتىدۇ. جامائەت يىغىلىپ ئوتنى ئۆچۈرۈپ، بەزىلەر قايغۇرۇپ يىغلاۋاتسا، ئۇنىڭ جېنى ئارام تېپىپ راھەتكە چۆمۈلىدۇ. ھەتتا بىر قېتىم قەبرىسى - تانلىققا بېرىپ، يادنامىلارنى ئۆرۈپ تاشلايدۇ. گۆرنى قېزىپ، مۇردىلارنى خورلايدۇ. ئاتا - ئانىسى مەكتەپتە ماختىلىپ يۈرگەن بالىسىنىڭ بۇنداق شەرمەندە قىلىقىدىن خەۋەرسىز قالىدۇ. بىر كۈنى كەچتە ئاپىسى ئۈستۈنچى لاي - توپا قايتىپ كەلگەن ئوغلىدىن نېمە بولغانلىقىنى سورىسا، ئۇ:

— گۆرنى قېزىپ، ئۆلۈكلەرنى قىناپ كەلدىم، - دەي - دۇ خۇددى چوڭ بىر ياخشى ئىش قىلىۋەتكەندەك. مە - نىڭچە بۇنىڭغا قارشى قوللىنىدىغان چارىنى ئۇنىڭ تە - گى - تەكىنى ئوبدان تەتقىق قىلىپ تاپقان ياخشى. چىكە، «ئەسەردىنمۇ ئۇزاق كۈن» (بورانلىق بېكەت) ناملىق رومانىڭ خەلقئارادىكى ھەممە تىلغا تەرجىمە قىلىنىپ، دۇنيا مىقياسىدىكى ئوقۇرمەنلەرنى رازى قىلدى. روماننىڭ شۇنچىلىك مۇرەككەپ ۋە شۇنچىلىك چوڭقۇر ۋەقەلىرى خىيالىڭىزدا قاچان ئويغانغانىدى؟ «ماڭقۇرتچىلىق» بە - لەن دۇنياۋى مۇھاسىرە ئىدىيىنى يەنى شەخسىي ئادەم

بىلەن پۈتۈن ئالەم مەسىلىسىنى قانداق ھېمىزىرھەم قىل - دىڭىز؟

ئايتماتوف: يازغۇچى يازماي يۈرمىسۇ، خىيالىدا يە - زىپ بولىدۇ، دېگەن گەپ بار. ئالدىڭغا قەغەزنى يېيىپ، قولۇڭغا قەلەم ئېلىپ يازدىغان ئەسەرنىڭ ماۋزۇسىنى قويغان بىلەن، ئۇنىڭغا ئىچكى تەييارلىق بولمىسا، ئاس - مان - پەلەك ساراي سېلىشقا تۇتۇنغان، لېكىن قورال - جابدۇقنى غەملىمىگەن بىناكارغا ئوخشاش ۋاقتىڭى بە - كارغا ئۆلتۈرسەن. ياخشى پىكىرنى ئېلىپ چىقىش ئۈچۈن كۆڭۈل خەزىنىڭنى ئاڭتۇرسەن، بالىلىق چاغدىكى ئەس - تىلىكلەر، كۆرگەن - بىلگىنىڭ، كۆڭلۈڭگە يۈككەنىڭ، كە - چۈرمىشلىرىڭ ئەسەرنىڭ نېگىزىنى شەكىللەندۈرىدۇ.

«ئەسەردىنمۇ ئۇزاق كۈن» رومانىنى يازدىغان چې - غىمدا ماڭقۇرت تېمىسىنى ئالايتەن تەتقىق قىلدىم. بال - لىق چاغلىرىمىزدا قائىدە - يۈسۈننى بىلمەيدىغان بىراۋ - لارغا «ھەي، سەن ماڭقۇرتمۇ؟» دەۋاتقانى تالاي قېتىم ئاڭلىغان. ئادەمنىڭ ماڭقۇرتقا قانداق ئايلىنىدىغانلىقىنى بىلمەسەكمۇ، سۆڭەك - سۆڭەكتىن ئۆتۈپ كېتىدىغان ئېغىر گەپلىكىنى ھېس قىلاتتۇق. مۇشۇ ماڭقۇرتلۇق توغرىسىدا دەسلەپكى ئۇچۇرلارنىڭ بىرى بۇنىڭدىن ئون ئەسىر ئىلگىرى كۈيلىنىپ، قىرغىز خەلقىنىڭ ئەركىلى بىلەن ئەللىكىنىڭ مۇكەممەل قامۇسىغا ئايلانغان «ماناس» قىسسىسىدە ئۇچرايدۇ. ئۇنىڭدا بالا ماناسنىڭ شوخلۇقى بىلەن تەڭ تۇرغىلى بولمايدىغان كۈچىدىن قورققان موڭغۇللار ئۇنى ماڭقۇرت قىلىۋېتىپ، دەپ ۋەدىلەشكىنى مۇنداق كۈيلىنىدۇ:

بالىنى تۇتۇپ ئالايلى،
بېشىغا شىرە سالايلى.
ئۆيگە ئاپىرىپ قىنايلى،
ئالتە تۇغقان موڭغۇلنىڭ
باش - ئايىغىن يىغايلى.
60 - يىللارنىڭ ئىچىدە، ئاتاقلىق ماناسچى ساياقباي قارالايفتىن ماڭقۇرت بىلەن شىرەنىڭ مەنىسىنى سورد - غاندىم. ئۇ سەل - پەل ئويلىنىۋېلىپ ھېكايىسىنى مۇن - داق باشلىغانىدى:
بۇرۇنقى زاماندا موڭغۇل بىلەن قىرغىز يېغىلىقى

M
I
R
A
S

مەزگىلىدە ئىككى تەرەپ مال - مۈلۈك بىلەن بىللە بىر - بىرىدىن قۇل قىلىپ تۇرغۇزۇش ئۈچۈن تۇتقۇن ئالاتتى. تۇتقۇن مالنىڭ كەينىدە پالاقلاپ يۈرگىنى بىلەن بىر كۈنى ئېيىنى تېپىپ قېچىپ كېتىشى مۇمكىن ياكى بىر كىمىلەر ئارقىلىق ئۆزى ھەققىدە يۇرتىغا خەۋەر بېرىشمۇ، ھەتتا تىرىك ئادەم بولغاندىكىن، ئاۋۇلدىكى قىزلارغا ساقال تاشلاپ سېلىشمۇ مۇمكىن. كىچىك قولغا چۈشكەن، كۈچ - قۇۋۋەتكە تولغان تۇتقۇن بەش يىل ياكى ئون يىل «لەبەي» دەپ خىزمەت قىلار، كېيىن ئۇنىڭ كۆڭلىدە قارشىلىق ئويغىنىپ، قولغا قورال ئېلىپ ئىسيان كۆتۈرۈشى مۇمكىن. شۇڭا ئەڭ ئۈنۈملۈك ئۇسۇل ماڭقۇرت قىلىۋېتىش. بۇنىڭ ئۈچۈن ئاۋال تۇتقۇننىڭ چېچىنى چۈشۈرۈۋېتىپ، ياش سويۇلغان تۆگىنىڭ بويۇن تېرىسى ياكى سىيرىنىڭ تېرىسىنى بېشىغا قاپلايدۇ. بۇنى قىرغىزلار «شەرە» دەپ ئاتىغان. ئاندىن قىيىشتىن تىلىپ باغ ئۆتۈپ، كۈزۈپ، چېكىسىدىن تارتىپ چىڭ باغلايدۇ. پۇت - قولىنىمۇ مەھكەم باغلاپ، پىزغىرىم ئاپتاپقا تاشلايدۇ. تۇتقۇن شۇ چاغدا ئازابقا چۈشىدۇ. ئالدى بىلەن ياش تېرە ئىسسىقتا كىرىشىپ، ئادەمنىڭ بېشىنى بۇراپ، ئۈستىنى سۇندۇرۇۋەتكۈدەك قىسسا، ئىككىنچىدىن، ئۆسكەن چاچ كەپلەنگەن تېرىنى تېشەلمەي، تەتۈر قايرىلىپ، باش تېرىسىنى خۇددى يىڭنە سانچىغاندەك ھالغا كەلتۈرىدۇ ۋە مېڭە سەزگۈسىنى ئۆلتۈرۈپ ئەستە ساقلاش ئىقتىدارىنى پۈتۈنلەي يوقىتىدۇ. بىر ھەپتە ياكى ئون نەچچە كۈندىن كېيىن يا ئۆلۈپ قالىدۇ يا ماڭقۇرتقا ئايلىنىدۇ. ئۆلسىمۇ ئازابتىن قۇتۇلىدۇ. تىرىك قالسا ئىسمىنى، تېگى - تەكتىنى، پۈتكۈل كەچۈرمىشلىرىنى ئۇنتۇپ پەقەت خوجايىنىڭ دېگىنىنى قىلىدىغان مەخلۇققا ئايلىنىپ قالىدۇ. ئادەمزات رەزىللىكنىڭ قۇيىغا چېچىڭنى تىك تۇرغۇزىدىغان تالاي خىلنى ئويلاپ چىقارغانغۇ، پەقەت بۇنىڭغا تەڭ كېلىدۇ. غىنى بولماس. بىر قېتىم پويىز بىلەن موسكۋاغا كېتتۈم. قىزىل ئوردا ئوبلىسىنىڭ ئۈستىدىن ئۆتكەن چېمىزدا رادىئو بايقوڭغۇردىن ئالەم كېمىسىنىڭ ئۇچقانلىقى خەۋەر قىلدى. پويىز دېرىزىسىدىن ئاپتاپسىنى ياتقان ئېدىرلىققا قاراپ ئۇزاق خىيالغا چۆمدۈم. «بورانلىق بې - كەت» رومانىنى يېزىش مۇشۇ چاغدا خىيالىمغا كەلگەن.

باشقا پىلانلاردىمۇ ئەقىللىق تىرىكچىلىك ئېگىلىرى بار، دەۋاتىمىز، يەر شارى غايىتىن ئۇلارنىڭ مۇھاسىرىسىگە ئۇچرىسىچۇ، دېگەن گۇمان ئىچىمگە كىرىۋېلىپ ئارام بەرمىدى. ياش ۋاقتىدا ئاڭلىغان ماڭقۇرتلۇق ھەققىدىكى ھېيكايە خىيالىمدا قايتىدىن پارلاشقا باشلىدى. ئۇ زامانلاردا قاراكۆچ ئېگىلىرى ئادەمنىڭ بېشىنى مۇھاسىرىگە ئېلىپ ئەقىل - ئويىنى ئۆچۈرگەندى. بۇ ئومۇمىي يۈز - لىنىش ئالمىغان، يەككە شەكىلدىكى كۆرۈنۈش ئىدى. ئەمدى بولسا قارىمۇ قارشى ئىدىئولوگىيىنى تەشەببۇس قىلىپ، ئۆزئارا كالا سوقۇشتۇرۇشقا چۈشكەن ئىككى قۇتۇپ كائىناتقا چىقىپ، بىر - بىرىگە ھەيۋە قىلىشىپ، يەر شارىغا شەرە سالسا نېمە بولۇپ كېتەر! ھەر بىر بەندىنىڭ بېشىدىكى كۈلپەتلەر ئومۇملىشىپ بىزنى پۈتۈنلەي چىرى - مۇپىلىپ، چەمبارچاس باغلاپ ئالماسمۇ؟ شەكلى خىلمۇ خىل بولغىنى بىلەن تراگېدىيە ئورتاق نەرسىمۇ، ئادەمزاتقا دېۋەيلىشى مۇمكىن بولغان مۇشۇنداق قايغۇ - ھەسرەتتىن ئالدىنلا ئاگاھلاندىرغۇم كېلىدۇ.

چاقانوف: سىز تالاي ئەسىرنىڭ سىنىقىدىن ئۆتكەن، خۇپىيەسى مەك قاتلاملىق ئاسىيا قۇرۇقلۇقى پەيدا قىلغان، ئاشۇ ماناس دەۋرىنىڭ ئالدىدا پەيدا بولغان دەدىسە ئۇ - سۇلغا ھېچكىمنىڭ خىيالىغا كەلمىگەن يېڭى يېشىم تاپتە - غىز - دە، ئۇنى دۇنياۋى مەسىلىگە ئايلاندۇردىڭىز. شۇنداق قىلىپ دۇنياۋى سۆز فوندىغا «ماڭقۇرتچىلىق» دېگەن ئاتالغۇنى قوشتىڭىز.

ئادەمنىڭ ئەڭ كاتتا بايلىقى بولغان ئەقىل - ھوشنى بويسۇندۇرۇش ئارقىلىق قۇلغا ئايلاندۇرۇشنىڭ يەنە بىر خىلىنىڭ زومبىي (ئۆلگەن ئادەمنى تىرىلدۈرۈۋېلىش ياكى تىرىلگەن ئۆلۈك، دېگەن مەنىدە) دەپ ئاتىلىدىغانلىقى ئۆزىڭىزگە ئايان.

ماڭقۇرتلۇقتىن پەقەت قېلىشمايدىغان «ئەسىر قىلمە - شى» دەپ نام ئالغان بۇ زالىملىق دەسلەپ ئافرىقا قەبىلەلىرىدە بارلىققا كەلگەن، دېيىشىدۇ. ئافرىقىلىق بىر يە - گىت ئېكىنلىكىنى ئارىلاپ يۈرگەندە، ئۇ يەردە ئىشلەۋاتقان نۇرغۇن كىشىلەر ئارىسىدىن ئۆزىنىڭ بۇندىن 15 يىل بۇ - رۇن ئۆلگەن بىر تۇغقان ئاكىسىنى تونۇپ قالىدۇ. كۆزىگە ئىشەنمەي، يېنىغا بېرىپ قارىسا، ئاكىسىنىڭ دەل ئۆزى.

پەقەت كۆزىلا ھايۋانلارنىڭكىدەك غەزەپلىك، نۇرى ئۆچكەن، ئىپادىسىز، ئالدىدا تۇرغان ئىنسىغا بۇرۇلۇپمۇ قارىمايدۇ. ئىسمىنى ئاتسا، خۇددى ئاڭلىمىغاندەك دېمە. قىدا غىشىيدۇ. تېخى ئىشىمغا چاتاق تېپىپ بەرمە، دې- گەندەك كەتمەننىڭ سېپى بىلەن قېقىپ تاشلاپ، توپىنى راسا كۈچەپ قېزىشقا باشلايدۇ. ھەيران قالغان يىگىت ئاكىسىنىڭ ئەتراپىدىكى كىشىلەرنىڭمۇ تىرىك مۇردىلار ئىكەنلىكىنى جەزىم قىلىدۇ ۋە بىر توپ كىشىنى باشلاپ كېلىپ، ئاكىسىنىڭ قەبرىسىنى ئاچسا، قۇرۇق تۇرغۇدەك. جىددىي قۇرۇلغان مەملىكەتلىك ھەيئەت يەرلىك ساقچىلار بىلەن بىرلىشىپ، گۇمانلىق قەبىلىنى قاتتىق نازارەتكە ئالىدۇ. قارىسا، ئادەمنى زومبىغا ئايلاندۇرۇشنىڭ مەخ- پىيىتى بەك قەدىمكى زاماندىن باشلاپ داۋاملىشىپ كېل- ۋېتىپتەكەن. گۇمانلىق قەبىلىنىڭ ئادەملىرى ھەقسىز قۇل ئىگىلەش ئۈچۈن ئادەمزاتنىڭ ئېسىگە كەلمەيدىغان «يې- غىلىق»لارنى يارىتىپتۇ. ئۇلار ئافرىقا دەريالىرىدا ياشايدىغان قوش چىشلىق بېلىقنىڭ دۈمبىسىدىكى قىلتىرىقنى ئېلىپ كۆزلىگەن ئادىمىنىڭ تامىقىغا تۇيدۇرماي سېلىۋې- تىدىكەن، بەلگىلىك ۋاقىتتىن كېيىن ئۇ كىشىنىڭ دېمى كېسىلىپ، بەدىنى كۆكرىپ، تىلى تۇتۇلۇپ كېتىدىكەن. قەبرىگە كۆمۈلگەن ئادەمنى گۇمانلىق قەبىلىنىڭ ئادەم- لىرى تۆت - بەش كۈندىن كېيىن يوشۇرۇن قېزىپ، ئورمانلىققا ئېلىپ كېتىدىكەن. ئۇ يەردە ئۈستۈبىشىغا سا- پاي - بۇرغىلارنى ئاسقان باخشى - پىرىخۇنلار ئۇنىڭغا ئادەم ئاڭلىمىغان كۈچلۈك دۇئالارنى ئوقۇپ، باشقىلاردىن ھۈتلىق سىر تۇتىدىغان ئەم - دوملىرىنى قوللىنىدۇ. تاڭ ئاتقاندا ئۆلۈككە جان كىرگۈزۈپ، تەمتىلەپ ماڭغۇزىدۇ، بىراق، ئۇ كىشى بۇ چاغدا يەتتە ئەزاسى ساق، مېڭىسىنىڭ يېرىمىدىن كۆپرەكى ئۆلگەن، ئۆز ئىسمى، تېگى - تەكتى، قىسقىسى خاتىرىسىنى پۈتۈنلەي يوقاتقان قۇلغا ئايلىنىدۇ. شۇنداق قىلىپ بۇ قىلمىش مۇشۇنداق ئاشكارىلانغان بولسىمۇ، ئۆلۈك ئوغرىلاش تا ھازىرغىچە توختىماپتۇ.

ئايتماتوف: ماڭقۇرتلۇق بىلەن زومبىلىق سادىزمىدىن ئۆسۈپ چىققان زەھەرلىك شاخقا ئوخشايدۇ. ئىسمى بۆلەك بولغىنى بىلەن جىسمى بىر.

ئىنگىلىز يازغۇچىسى گىرىن «كۈلدۈرگەك ئار-

تسىلار» ناملىق روماننى يازدىغان چاغدا گايىنى قەب- لىسىگە بېرىپ، زومبىلىقنى ئەتراپلىق تەتقىق قىلغان. كېيىن كۈندىلىك خاتىرىسىگە: «دېئۇالىيە دېگەن ھۆكۈم- رانىڭ تونتون - ماكۇت دەپ ئاتىلىدىغان مەخپىي ساق- چىسىنىڭ تەڭ يېرىمى مۇشۇ زومبىلاردىن تەركىب تاپقان. بۇ ئەلدە ئۇچرىغانلا ئادەمنى ئۆلگەندىن كېيىن زومبىغا ئايلاندۇرۇۋېتىش تولىمۇ ئاسان ئىكەن، شۇڭا خەلق تو- لىمۇ ئەنسىزچىلىك ئىچىدە ياشاپ كەلمەكتە. ئۆلگەنلەرنى دەپنە قىلغاندىن كېيىن ئوغرىلاپ كەتمەسۇن، دەپ مەخ- سۇس قاراۋۇل قويدۇ» دەپ يازغان. گېزىتلىرىدىكى خەۋەرلەرگە قارىغاندا بۇ قىلمىش يالغۇز ئافرىقا قەبىل- لىرىنىڭ ئارىسىدىلا چەكلىنىپ قالغىنى يوق، ئاۋسترالىيە- لىك يەرلىك خەلق ئىچىدىمۇ ئادەملەرنى زومبىغا ئايلاند- دۇرۇشمۇ توختىمايۋېتىپتۇ. خەلق مەدەنىيىتى تەتقىقاتچى- لىرىنىڭ ئىسپاتلىشىچە، ئاۋسترالىيىدە سېھىرگەر ئەمچىلەر كەلگۈسى قۇربانلىقنى ئۆزلىرى تاللايدىكەن، پۇت - قو- لىنى باغلىغان پېتى سول يېنىچە ياتقۇزۇپ، بېلىقنىڭ سۆ- ئىكىنى ياكى ئىنچىكە نەيزىنى يۈرىكىگە تىقىپ، ئۇنى ۋاقىتلىق ئۆلتۈرىدۇ، ئاندىن سېھىر كۈچى بىلەن قايتىدىن تىرىلدۈرۈپ، خاتىرىسىنى ئۇنتۇشقا مەجبۇر قىلىدۇ. بۇنداق ئادەملەر پەقەت بىر نۇقتىغا قاراپلا ئولتۇرىدىكەن.

چاقانوف: جورج رايىد دېگەن بىر ساياھەتچى بۇ قىلمىشنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەنلىكىنى يازىدۇ: «يەردە بىر كىشى ئۆلۈپ ياتىدۇ، سېھىرگەرلەرنىڭ ناخشىسى بى- لەن دۇمباق ساداسى كۈچەيگەنسېرى ھېلىقى ئادەممۇ ھەرىكەت قىلىشقا باشلىدى، ئالدى بىلەن قولنى كۆتۈ- رۈپ گەۋدىسىگە قويدى. ئاندىن زوڭزىيىپ ئولتۇردى. تۆت ئەتراپتا ناخشا ئېيتىپ تۇرغانلارنىڭ شۇ چاغدىكى چۇقان - سۈرەنلىك نالە - پەريادى تا ھازىرغىچە قۇل- قىمدا ياڭراپ تۇرىدۇ، تىرىلگەن زومبىلىق ئىپادىسىز قارىچۇقلىرىغا قاراشتىنمۇ ئېغىر ئازاب يوق ئىدى...»

«زومبىلىق ئامېرىكا قۇرۇقلۇقىدىمۇ پەيدا بولدى» دەپ يازدى گېزىتلەر. قارا ئىشقا سېلىش بىلەن بىللە يەنە ئۇلارنى ھەر خىل جىنايەتلەرگە ئىتتىرىشلەرمۇ ئەۋج ئالماقتا. ئادەمنى ئۆلتۈرۈپ، تىرىلدۈرۈشنىڭ ئافرىقىدى- كىدەك ياۋايى ئۇسۇللىرى يولدا قېلىپ، ھەتتا كومپىيۇ-

M
I
R
A
S

تېرلىق ئەسۋابلار بىلەن بىر ياكى بىر نەچچە ئادەمنى بە-
راقلا زومبىغا ئايلاندۇرىدىغان ئەھۋاللارمۇ پەيدا بوپتۇ،
دېيىشىدۇ.

زومبىغا ئايلانغان ئادەم ئۆزىنىڭ زومبى ئىكەنلىكىنى
ئېنىق ئىسپاتلىيالسا، بۇ قىلمىشقا قاتتىق نازارەت تەشكىل
قىلمىغان ھۆكۈمەت بىر يېرىم ياكى 2 مىليون دوللار ئەتە-
راپىدا جەرىمانە تۆلەشكە مەجبۇر قىلىنىدىكەن. گايىتىدىن
ئامېرىكىغا كۆچۈپ كەلگەن جالڭ ۋېرنىيۇ دېگەن كىشى ئۆ-
زىنى زومبى دەپ ئېلان قىلىپ، ئىجتىمائىي فوندىتىن يار-
دەم پۇل تەلەپ قىلغان. ئىجتىمائىي فوندى گايى تەرەپتىن
ۋېرنىيۇنىڭ ھۆججەتلىرىنىڭ كۆچۈرۈلمىسىنى ئالدۇرسا، ئۇ
1978 - يىلى 51 يېشىدا ۋاپات بولدى، دەپ كۆرسىتىلگەن-
كەن، سۆڭەكلىرى قاقشال بولۇپ كەتكەن كىشىگە ھەر-
قانداق دۆلەتنىڭ ھەق تۆلىمەيدىغانلىقى مەلۇمغۇ! بىراق
ئۇ:

— مېنىڭ ئۆلۈپ قايتا تىرىلگىنىم راست، بىراق مەن
ھازىرمۇ ياشاۋاتىمەن ئەمەسمۇ! ئۆلتۈرۈشمۇ، تىرىلدۈ-
رۈشمۇ سۈنئىي بولدى، مېنىڭ نېمە گۇناھىم بار؟ — دې-
گەن.

ئايتماقچى: «مېنىڭ نېمە گۇناھىم بار» دېگەن مۇ-
شۇنداق دەھشەتلىك سوئال سادىزىمدىن ئازاب چەككەن،
ماڭقۇرتلۇق بىلەن زومبىلىقنىڭ دەردىنى تارتىپ،
ھۆسن - جامالىدىن ئايرىلغان يەر يۈزىدىكى قانچىلىك ئا-
دەمنىڭ قەلب ساداسىغا ئايلاندىكەن؟

چاقانوف: دېكابىر ۋەقەسىنى تەتقىق قىلىپ يۈرگەن
چېغمىدا ئالدىمغا ئىككى ھەمراھىنى ئەگەشتۈرۈپ س ئ-
سىملىك ئەزىمەت كەلگەنىدى، ئۆزى ئىلمىي كاندىداتى
ئىكەن.

— گۇناھقا پېتىپ قېلىپ، سوراقخانىدا ياتقىنىمدا بې-
شىمغا سىرتىدىن بەلگە قوبۇل قىلىش ئېھتىمالى كۈچلۈك
بولغان تالالىق سىڭىر تىكئۆتەتكەنىدى. خەۋپسىزلىك
ھەيئىتىدىكىلەر بېشىمغا ئورنىتىلغان ئاشۇ مەخپىي تالا
ئارقىلىق مېنى تەجرىبە قىلىدۇ. ھەر خىل يوليورۇقلارنى
بېرىپ ئوي - پىكىرىمنى يېزىۋالىدۇ. ھەممە ئۈمىدىم سۇ-
لايمان ئىككىڭلاردا، مېنى مۇشۇ ئازابتىن قۇتۇلدۇرۇپ
قالساڭلار، — دېدى ۋە چېكىسىدىكى ھىلال ئايىسمان تا-

تۇقىنىمۇ كۆرسەتتى.

سابىق خەۋپسىزلىك كومىتېتىدا كىشىلەرنى زومبىغا
ئايلاندۇرىدىغان ئۈسكۈنىنىڭ بارلىقى توغرىسىدا ھەر خىل
گەپلەر ئاڭلىنىپ تۇرغان بىلەن ئۇنى ئىسپاتلاشقا ئۇ چاغدا
ئىمكانىيىتىمىز يوق ئىدى. كېيىن موسكۋادىمۇ ئادەمنىڭ
ئەقىل - ھوشىنى بويسۇندۇرۇپ، روھىنى قامال قىلىدىغان
جىنايى مەركەزنىڭ بار ئىكەنلىكى توغرىسىدا «ياشاڭلار
ئىنتىپاقى ھەقىقىتى» گېزىتى ۋە باشقا چوڭ مەتبۇئاتلارمۇ
يېزىشتى.

دېمەك، ماڭقۇرتلۇق بىلەن زومبىلىق ھاياتتا يۈز
بەردىمۇ - يوقمۇ ياكى خەقلەرنىڭ ئاغزىدا رىۋايەتكە ئايد-
لىنىپ كەتكەن ياۋۇزلۇقنىڭ شەكلىمۇ، دېگەن سوئال ئو-
قۇرمەنلەرنىڭ كۆڭلىدە قالار. بار بولسا، ئۇنىڭ تولۇق
تېخنىكىسى قانداق، قېنى ئىسپاتلا، دېگۈچىلەرمۇ چىقار.
ئادەمنى ماڭقۇرتقا ئايلاندۇرۇش ئۆتكەن ئەسىردە بولغان،
خۇداغا شۈكۈر، ھازىر يوق. بىراق ماڭقۇرتلۇق ئىدىيىسى
باشقا شەكىلدە كامالەتكە يەتكەن ھالدا مەملىكەت دەرد-
جىسىدە مەۋجۇت بولۇپ تۇرغانلىقى قىل سىغمايدىغان
ھەقىقەت. يۇقىرىدا نەقىل كەلتۈرۈلگەن سۆھبەتلەردە ئۇ-
نىڭ چەت - چۆرىسىنى ئېيتىپمۇ ئۆتتۇق. زومبىلىق ھەر
خىل كىتابلاردا پات - پات يېزىلىۋاتىدۇ. بىز ئۇنى چىنلىق-
تىن كۆرە، رىۋايەت سۈپىتىدە قوبۇل قىلىپ سۆھبەتنى دا-
ۋاملاشتۇردۇق ھەمدە ئۇنىڭدىن شاخلايدىغان ھاياتنىڭ
ھېسابسىز مەسىلىلىرى بىلەن ئادەمزات ھاياتقا ئېلىپ كې-
لىدىغان ئاقىۋەتلەرنى تاللاپ چىقىشقا تىرىشتۇق. ھەئە،
ئادەمزاتنىڭ ئەقىل - پاراسىتى دۇنيادا تۈرلۈك - تۈمەن
ئاجايىباتلارنى ياراتتى. ئۆكۈنۈشلۈك يېرى، زالىملىقتىنمۇ
خالىي قالمىدى. تەرەققىيات قانۇنىيىتىگە رىئايە قىلساقلا
ئەسىر ئالماشقانىسىرى ئادەمزاتنىڭ نەسلى بىلەن ئۇرۇقى
سەرخىللىشىپ ياخشىلىنىۋېرىشى لازىم. بىراق، نېمە ئۇ-
چۈن يەر شارىدىكى جىنايەت ئۇجۇتى يىلىسىرى ئەۋج ئې-
لىپ كېتىدۇ؟

(داۋامى بار)

قازاقچە «قىيادىكى ئوۋچىنىڭ نالە - زارى» دېگەن كىتابتىن
ئۇيغۇرچىلاشتۇرغۇچى: ئوسمانجان ساۋۇت

مۇھەررىرى: خۇرسەنئاي مەمتىمىن

003



بىنالىشىش ۋە ئۇيغۇرلارنىڭ

ئۆي مەدەنىيىتىدىكى

يېڭى يۈزلىنىش

M
I
R
A
S

بىزدە ئەزەلدىنلا ئاياللار بالا بېقىش، ئائىلىنىڭ ئۇششاق ئىشلىرىنىڭ ھەممىسىنى ئۆز ئۈستىگە ئالدىغان ئادەت شەكىللەنگەن. شۇنداقلا بۇ ئاياللارنىڭ ئادا قىلىشقا تېگىشلىك شەرەپلىك بۇرچى، ياخشى ئايال بولۇشنىڭ ئالدىنقى شەرتى. ئۇيغۇرلار ئۇزاق زامانلاردىن بۇيان ئا- دەتتىكى ھويلا - ئاراملىق ئۆيلەرنى ئاساس قىلغان، ئا- ياللارمۇ كۆپىنچىسى ئادەتتىكى ئائىلە ئاياللىرى ئىدى. ئۇلارنىڭ ئۆي تازىلاش، كىر - قات يۇيۇش، تاماق ئې- تىش، بالا بېقىشتىن سىرت، يەنە ھويلا - ئارام ئىگىلىكىنى گۈللەندۈرۈشنى، كۆكتات، گۈل ئۆستۈرۈش قاتارلىق ئىشلارنى ئائىلە ئىشلىرىنىڭ بىر قىسمى قاتارىدا ئېلىپ باراتتى. تۇرمۇش رىتىمىنىڭ تېزلىشىشى، خىزمەت ئۈنۈ- مىنى ئاشۇرۇشقا قويۇلغان تەلەپلەر ئاياللارنىڭ ئائىلە ئىشلىرى بىلەن بىرلىشىپ بىرخىل بېسىم پەيدا قىلدى. بىنا ئۆي بولسا ئاياللارنىڭ بېسىمىنى زور دەرىجىدە يې- نىكلەتتى. ئائىلە ئىشلىرىدا نۇرغۇنلىغان قۇلايلىق شار-ا- ئىتلارنى ئېلىپ كەلدى. مەيلى تاماق ئېتىش، ئۆي تازى- لاش، كىر يۇيۇش قاتارلىقلاردا پاكىز، يىغىنچاق، تېز بو- لۇپ ۋاقىتىنىمۇ زور دەرىجىدە تېجەپ قالدى.

ئۇيغۇر تىلىدا «ئۆي»، «بىنا» دېگەن سۆزلەر بىر - بىرىگە مەنىداش بولسىمۇ، ئىشلىتىش ئورۇنلىرى ئوخشىمايدۇ. مەنىداش سۆزلەر ھەر بىرى مۇئەييەن خاسلىقىنى نامايان قىلىش ئارقىلىق يەنە بىرىنىڭ خاسلى- قىنى يورۇتىدۇ. بىزدىكى «بىنا» سۆزى يىرىك ھەجىم- دىكى بىناكارلىق ئەسىرىنى بىلدۈرسىمۇ، ئۇنى «ئۆي» دېگەن كەڭ ئۇقۇمنىڭ ئىچىگە كىرگۈزۈشكە بولىدۇ. جانلىق تىلدىكى ئۆي ناھايىتى كەڭ مەنىلەردە قوللىنىل- دۇ. قارىماققا ئۆي كۆچۈش ئاددىيلا بىر ئىش، لېكىن بىز ئۆيىنى ئادەتتىكى تۇرالغۇ چۈشەنچىسىگە ئىسكەنجىلەپ قويماي، روھىيەتنىڭ تاللىشىدىن ئۆتكەن ماكان چۈشەن- چىسىگە كۆتۈرسەك «ئۆي» ئىنسانىي مەۋجۇدىيىتىمىز- نىڭ بىر تەركىبىي قىسمى. «ئۆي» ئىنسان شەخسىيىتىدىن مۇستەسنا ھالدا پەقەت بىر ماكان ياكى بوشلۇقتىن ئىبا- رەت. ئۆي كۆچۈش شەخسلەر ئۈچۈن ئېيتقاندا، خاس بىر پائالىيەت كەڭلىكىنى قوغلىشىش، ئورگانلار ئۈچۈن ئېيت- قاندا بىر خىل دەرىجە تەقسىماتىدىن ئىبارەت. بىنالىشىش كىشىلەرنىڭ پائالىيەت كەڭلىكىنى قوغلىشىشتىن پەيدا بولغان.

بىر جىددىي خىزمەت قىلغان كىشىلەر روھىي ۋە جىسمانىي جەھەتتە مەلۇم دەرىجىدە چارچايدۇ. بۇ چاغدا كىشىلەر ئۆيىگە قايتىپ، پاكىز، ئازادە ۋە چىرايلىق بې-زەلگە خىلۋەت ئۆيىنى تاپقاندا ئۆز ساپاسىغا بېقىپ بىر كىشىلىك ئىنسانچىلىقىنى ئارامغا چىقىرىدۇ. كىشىلەر ئۆ-زىگە مەنسۇپ دەپ قارىغان بۇ ماكاندا ئۆزىنىڭ ئۇتۇق ۋە سەۋەنلىكلىرىنى، ئازاب ۋە خۇشاللىقلىرى ئۈستىدە خۇلا-سە چىقىرىشقا، ئائىلىنىڭ ئىللىق مېھرىدىن بەھرىلىنىشكە، بالىلىرىنى ھىدىلاشقا ئۈلگۈرىدۇ - دە، بىر كۈنلۈك ھار-غىنلىقى ئاللىقايلارغا يوقىلىدۇ.

بىنالىشىش كىشىلەرنىڭ ماددىي ئېھتىياجىنىڭ كۈچلۈك تەلپى بولۇپلا قالماستىن، مەنئىي ئېھتىياجىنىڭ مۇھىم بىر تەرىپىدۇر. بىنالىشىش كىشىلەرنىڭ ماددىي كەڭلىك قوغلىشىشى بولۇپلا قالماستىن، يەنە مەنئىي كەڭلىك قوغلىشىشىدەمۇ ئىپادىلىنىدۇ.

يېزا قىشلاقلاردىكى زىيالىيلارنىڭ شەھەرگە كىرىپ، تاۋار ئۆيلىرىنى سېتىۋېلىشىدىكى بىردىنبىر سەۋەب، پەر-زەنتلىرىنى ئەۋزەل شارائىتقا ئىگە قىلىش، ئۇلاردا كىچە-كىدىن باشلاپ مۇنتىزىم تەربىيە ئارقىلىق ئۇنىۋېرسال ئىقتىدار يېتىلدۈرۈشنى تۈپ مەقسەت قىلىپ، شەھەرگە يۈزلەنمەكتە. بىنالىشىش ھادىسىسى يالغۇز پەرزەنت تەر-بىيىلەشتىلا ئەۋزەل شارائىتقا ئىگە بولۇپلا قالماستىن، بىر قىسىم ياش ئاتا - ئانىلارغا نىسبەتەن ئۆزلۈكىدىن ئۆگە-نىشكە كەڭ پۇرسەتلەرنى ئېلىپ كەلدى.

يېقىنقى يىللاردىن بۇيانقى ئۇيغۇر شەھەر ئاھالىلىرىد-نىڭ ئولتۇراق ئۆي مۇھىتىدا يۈز بەرگەن يېڭى ئۆزگە-رىشلەر، ئەسلىدىكى ھويلا - ئاراملىق ئەنئەنىۋىي ئۆيلەر-نى تاشلاپ، قەۋەتلىك بىنالارغا كۆچۈش. نۇرغۇن پۇل خەجلەپ ئۆي بېزەش قاتارلىقلار گەرچە شەھەر ئاھالىلى-رى ھاياتىدىكى تەرەققىيات ۋە تۇرمۇش سەۋىيەسى ئۆسكەنلىكىنىڭ بېشارىتى بولسىمۇ، ئەمما بۇ ھادىسە ئۇيغۇرلارنىڭ تۇرمۇش ۋە ئۆرپ - ئادەت مەدەنىيىتىدە قىسمەن مەسىلىلەرنى كەلتۈرۈپ چىقاردى.

ئۇيغۇرلاردا يېقىنقى يىللارغىچە قورۇ ئىگىلىكى ھەر-بىر چوڭ ئائىلىنىڭ تۇرمۇش ھۇججەتى بولۇپ كەلدى. چۆللۈكلەر بىلەن قورشالغان ھەرقايسى بوستانلىقلار، قو-يۇق دەرەخلەر، ئېقىن سۇلار، ئۆم ئولتۇراقلاشقان ئاھالە-لەر بىلەن قاپلىنىپلا قالماستىن، بەلكى ھەرقايسى قورۇ-

لارمۇ باغلار بىلەن قاپلانغان. ئۇيغۇر قورۇلىرى خىلمۇ-خىل نەقىشلىك، دەرۋازا، پىشايۋان، ئايۋان، ساراي، ئو-غۇل - قىزلار ئۆيلىرى، قازناقلار بىلەن بىر يۈرۈش قە-لىنىدۇ. بەزى قورۇلار بالىخانا ئۆيلەرنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

بىناكارلىق بىر مىللەتنىڭ قول ھۈنەرۋەنچىلىكىنىڭ مۇجەسسەم سەمەرىسى. يۇقىرىقى خاسلىقلار ئۇيغۇر بىنا-كارلىق مەدەنىيىتىدىكى ئۆزگىچىلىكىنى شەكىللەندۈرگەن. بۇ ئۆزگىچىلىك كۆپ قاتلاملىق دىنىي مەدەنىيەتنىڭ بې-يىتىشى ئارقىسىدا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ تۇرمۇش ۋە ئىقتىسا-دىنى گەۋدىلەندۈرىدىغان مۇستەقىل ئېستېتىك ئوبراز دەرىجىسىگە كۆتۈرۈلگەندى. بۈگۈنكى كۈنگە كەلگەندە ئۇنىڭ ئىزنالىرىنى پەقەت قەدىمىي شەھەر خارابىلىرى ۋە بىر قىسىم ساياھەت رايونلىرىدىنلا كۆرگىلى بولىدۇ. شۇنداقتىمۇ ئۇلارنىڭ مۇكەممەل ساقلانغانلىرى ئىنتايىن ئاز. ھازىر كىشىلەرنىڭ تۇرمۇش سەۋىيىسىنىڭ ئۆسۈشىگە ئەگىشىپ، ئۇلاردا ئولتۇراق ئۆيگە نىسبەتەن يېڭى تەلپ-لەر پەيدا بولدى. يېزا قىشلاق ياكى شەھەرلەردىكى بىنا ئۆيلەر بولسۇن، بۇلارنىڭ ھەممىسىدە يىغىنچاق، رەتلىك بولۇشنىلا كۆزدە تۇتۇپ، مەزمۇنلارنىڭ قۇرۇلۇش جە-ھەتتىكى ئۇسلۇبىنى قوبۇل قىلماقتا. بۇ ھال بىنالىشىشتا تېخىمۇ ئېغىر بولۇپ، گەرچە بىنالىشىش ھادىسىسى كۈن-دىن - كۈنگە ئەۋج ئېلىپ ئومۇملىشىشقا يۈزلەنگەن بول-سىمۇ، تاۋار ئۆيلەردە ئۇيغۇر بىناكارلىقىنى ئەكس ئەتتۈ-رۈش بەك گەۋدىلىك ئەمەس. بۇ بىر چوڭ كۆلەملىك سىتخىيلىك ھالدا ئېلىپ بېرىلغان پىلان بولغانلىقتىن، ھا-زىر تەمىنلەش بىلەن ئېھتىياج ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت-لەرنىڭ تولۇق گەۋدىلەنمەسلىكى تۈپەيلىدىن تېخى بۇ مەسىلىلەر مۇكەممەللىشىپ ئوتتۇرىغا چىقمىدى. شۇنداقلا، يەنە سىرتى بىر خىل شەكىلدىكى ئۆيلەرنىڭ ئىچى خىل-مۇخىل بېزىلىدىغان، ئۆي - جاھازىلىرىمۇ مىللىي خاسلە-تىنى ئىپادىلەيدىغان بىرەر ئالاھىدىلىكى تاپقىلى بولمايد-دۇ. بۇ ھال 20 - ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدا قەدىمىي شە-ھەرلىرىمىزدىكى ئەنئەنىۋىلىك، زامانىۋىلىشىشكە ئورۇن بوشىتىپ بېرىشكە باشلىدى. ئۆيلەردىكى بوشلۇقلارنىڭ ئەنئەنىگە يات رەۋىشتە ئۆزگىرىپ بېرىشى، كوچا رەستە-لەرنىڭ بازار مەنتىقىسىگە مۇۋاپىقلاشتۇرۇلۇشى، قىشلاق ۋە يايلاق مۇھىتىدىكى ئىگىلىك ۋە كەڭتاشچىلىققا ئادەت-

لەنگەن ساددا، مەرد، سېخى كىشىلەرنىڭ پائالىيەت شەك-لىنى ئىسلاھ قىلىۋەتتى.

بىز قايسىبىر يېزا - قىشلاققا بارمايلى، ئۇيغۇرلارنىڭ كەڭ، ئازادە، ھويلا - ئاراملىرى پاكىز تازىلانغانلىقىنى، قورۇ تاملىرى ئادەتتە كېسەك تاشلاردىن قوپۇرۇلغان، باغ - ھويلىلىرىنىڭ شېرىن شەرىپەتلىك مېۋىلەرگە تولغانلىقىنى، باغلاردا مېۋىلەردىن باشقا كۆكتات، گۈل - چېچەكلەرنىڭ خۇش پۇراق چاچقانلىقىنى، ئېغىل - قوتانلاردا قوي، كالا، توخۇ، توشقان دېگەندەك ئۆي ھايۋانلىرىنىڭ بېقىلغانلىقىنى كۆرىمىز. مانا بۇ ئۇيغۇرلارنىڭ ئاددىي ئەمما چوڭقۇر مەزمۇنلۇق تۇرمۇش كارتىسىنىڭ بىر قىسمى. بىنا ئۆيلەر پاكىز، رەتلىك، چىرايلىق بېزەلگەن، دەم ئېلىش ئورۇنلىرى، چىملىق، راۋاق ۋە تاش ماتېرد - ياللار بىلەن ئالاھىدە لايىھىلەپ ياسالغان بولسىمۇ، لېكىن بۇنى ئۆزى قول سېلىپ ياسىمىغانلىقتىن، ئۇنىڭ ھۇزۇرى ئوخشىمايدۇ. يۇقىرىقىدەك ئائىلە ئىگىلىكى بىز ئۇيغۇرلار ئۈچۈن بىر خىل ئارام بەخش روھى گىمناستىكا بولۇپ، روھ ئاشۇ يول بىلەن راھەتلىنىدۇ. ئۆز ئەجرى ئەمگەك مېۋىلىرىدىن بەھرىلىنىدۇ. بىنا ئۆيلەردە بولسا بۇنداق ئىمكانىيەت يوق بولغاچقا، بۇ خىل ئەنئەنىۋى روھ ئو-زۇقىنى ساقلاپ قېلىش ئىمكانىيىتى چەكلىك.

بارلىق ئۇرۇق - تۇغقانلار يىغىلىشىپ توي ياكى نە-زىر قىلغۇچىنىڭ ئۆيىدە ئۆزئارا بىر - بىرىنى تەبرىكلەش، كۆڭۈل سوراڭ قاتارلىق پائالىيەتلەردە جەم بولىدۇ. بۇنداق ئىشلاردا بىنا ئۆي جەمەتى كۆپرەك كىشىلەرگە تارچىلىق قىلغاچقا، تاماق ئېتىش، مېھمان كۈتۈشلەرگە ماس كەلمىگەچكە، كىشىلەر ئامالسىز رېستوران - مەرىكە زاللىرىغا ئاپىرىشقا مەجبۇر بولۇۋاتىدۇ.

قوشنىدارچىلىق ئۇيغۇرلاردا ئۇزاق زامانلاردىن بۇيان داۋاملىشىپ كەلگەن ياخشى بىر ئەنئەنىۋى ئادەت. يېقىن قوشنىلار ئۆزئارا ئاش - تاماق سۇنۇش، ئېلىم - بېرىم قىلىش، بىر - بىرىنىڭ ھال - دەردىگە يېتىش، بىر - بىرىنىڭ ئۆيىگە كىرىپ - چىقىپ پاراڭلىشىش، مۇڭدېشىش ئارقىلىق تەبىئىي ھالدا ئىجتىمائىي كەيپىياتنى تۇراقلاش-تۇرۇپ، ئىناق ئۆتۈشۈپ، دوستلۇق ۋە ئۆلپەتچىلىكىنى كۈچەيتەتتى. ئۆزئارا ئىجتىمائىي بىلىم ۋە تۇرمۇش قارد-شىنى چوڭقۇرلاشتۇراتتى. تىرىكچىلىك تەجرىبىلىرىنى توپلاپ، ئۈمىدۋارلىقىنى ۋە ئىشەنچىنى ئاشۇراتتى ۋە شۇ

ئارقىلىق روھى ئازادلىقنى قولغا كەلتۈرۈپ، تۇرمۇشنى تېخىمۇ كۆڭۈللۈك ئۆتكۈزەتتى. كىشىلەرنىڭ ئەنئەنىۋى مەھەللە تۇرمۇشىدىن ئېگىز بىنالىق تۇرمۇش ھالىتىگە ئۆتۈش نەتىجىسىدە بۇ خىل قوشنىدارچىلىق مۇناسىۋىتى-دىمۇ روشەن ئۆزگىرىش پەيدا بولدى. يەنى ئۇدۆلمۇ ئۇدۇل يېقىن قوشنىلارمۇ ئاش - تاماق سۇنۇشمايدىغان، كىرىش - چىقىش قىلىشمايدىغان، ئۆيىدە يالغۇز ئىسچى سىقىلىپ بۇرۇختۇم بولغان ئەھۋالدىمۇ ئۆيىدىن چىقماي ئولتۇرىدىغان ئەھۋاللار مەۋجۇت. بىر قىسىم ئەنئەنىۋى ئادەتلەر بار بولسىمۇ، لېكىن بۇرۇنقىدەك سەمىمىلىك، قىزغىنلىق ۋە تەبىئىي مېھرىبانلىقنى تاپماق تەس. قوش-نىدارچىلىق مۇناسىۋىتىنىڭ ياخشى بولۇشى ئىجتىمائىي كەيپىياتنى تەڭشەپلا قالماستىن، ياشانغانلار ئۆزئارا كۆپ-رەك مۇڭدېشىپ بەرسە، كەيپىياتنى تۇراقلاشتۇرۇپ تەن - ساغلاملىقىنى ئاشۇرۇشقىمۇ پايدىسى بار.

ھەممىمىزگە مەلۇم، بالىلار كەلگۈسىنىڭ ياراتقۇچىلە-رى، ئۇلارنى كىچىكىدىن باشلاپ، ياخشى تەربىيەلەش، ياراملىق ئەۋلاد قىلىپ يېتىشتۈرۈش ئاتا - ئانىلارنىڭ باش تارتىپ بولالايدىغان بۇرچى. شۇنداق بولغاچقا، ھازىرقى جەمئىيەتتە نۇرغۇنلىغان ئاتا - ئانىلار بالىلىرى ئۈچۈن تىرىشىپ ئىشلەپ ئۇلارغا ئەڭ ياخشى شارائىت ھازىرلاش ئۈچۈن ئەڭ زور تىرىشچانلىق كۆرسەتمەكتە. ھەتتا يېزىلاردىكى بىر قىسىم زىيالىيلارمۇ بالىلىرىنى ياخشى تەربىيەلەش ئۈچۈن ئۆزلىرى جاپا چەكسىمۇ، با-لىلىرى ئۈچۈن شارائىت ھازىرلىماقتا. بۇ بىر ياخشى يۈزلىنىش، بالىلار قانچە بالدۇر شەھەر مۇھىتى بىلەن تونۇشسا، ئۇلار تەربىيىلىنىش مۇھىتى جەھەتتە شۇنچە ئەۋزەل شارائىتقا ئىگە بولالايدۇ. ئەمما بۇنىڭ يەنە بىر ئەكس تەسىرىمۇ بار بولۇپ، ئۇ بالىلارنىڭ تەبىئىي مۇھىت بىلەن ئۇچرىشىغا، تەبىئەتنى تونۇشىغا تەسىرى بولىدۇ. شەھەرلەردىكى ئېگىز بىنالارنىڭ كۆپىيىشىگە ئەگىشىپ، ئاسمان ۋە كۈن نۇرى بارغانسېرى قىممەتلىك نەرسىگە ئايلىنىپ قالدى. راسا قېيىغىتىپ يۈگۈرگىدەك كەڭ مەيد-دانلارنى تېپىش ئاسان ئەمەس. بۇ خىل مۇھىتتا ئۆسكەن بالىلارنىڭ كۈنلىرى تېلېۋىزور كۆرۈش ياكى ئويۇنچۇق ئويناش بىلەن ئۆتىدۇ. غۇر - غۇر شامال، چەكسىز دالا، تۇرنىلار سېپى، يۇلتۇزلۇق ئاسمان، پاقىلار ۋە بېلبىجانلار ئۈزۈپ يۈرگەن كۆل سۈيى، يېشىل مايسىلار دولقۇنلاپ

M
I
R
A
S

تۇرىدىغان سالا ئېتىزلار، بىر قېتىملىق ئايدىكى ناخشىلىرى، ئاپتاپتا تاۋلىنىپ، ئىشلەۋاتقان دېھقانلار ئۇلار ئۈچۈن يات. شەھەر باللىرى زاۋۇتلاردا ئىشلەنگەن توك ياكى باتارىيىدە ھەرىكەتلىنىدىغان ئويۇنچۇقلارنى كۆپ ئوينىماقچا، مەخانىنىڭ تۇيغۇ كۈچلۈكرەك بولىدۇ. يېزا باللىرى قوي، كالا باقىدۇ. كەپتەر، توخۇلار بىلەن ئورتاقلىشىدۇ. ئوت ئوينىيدۇ. زېمىنغا بىۋاسىتە ئۆز تاپىنى بىلەن دەس-سەيدۇ. دېمەك، تەبىئەت بارلىق ئىجادىيەتلىرىنىڭ ئارقا تىرىكى بالىلار شەھەرنىڭ ئەۋزەل شارائىتىدا قانچىلىك سۈپەتلىك مەكتەپ تەربىيىسىنى قوبۇل قىلىشىدىن قەتئىي-نەزەر، شارائىتى ياخشى تەجرىبىخانىلارنىڭ ئۇلارغا بېرىدىغىنى بەزىبىر چەكلىك. ئۇلار ئوقۇل پەننىي ئۇقۇملار ۋە قائىدىگە تايىنىپلا يېڭىلىق يارىتىش ھۆددىسىدىن چىقالمايدۇ. بەلكى تەسەۋۋۇر قابىلىيىتىنىڭ بولۇشى ئىنتايىن زۆرۈر. ئانا تەبىئەت دەل مول تەسەۋۋۇرنىڭ مەنبەسى بولالايدۇ.

ئۆي بېزەش كىشىلەرنىڭ ئىقتىسادىي يۈكىنى ئېغىرلاشتۇرۇپلا قالماستىن، تۈگمەس جىدەل - ماجىرالارنىڭ مەنبەسى بولۇپ قالدى. ئۆي بېزەش قىزغىنلىقى نۆۋەتتە ياش ۋە ئوتتۇرا ياشلىقلار ئىچىدە ئەۋج ئالماقتا. ئۆي بېزەش ئەلۋەتتە ياخشى ئىش. چىرايلىق، ئازادە بېزەلگەن ئۆي بىزگە ئارامبەخش تۇيغۇ ئانا قىلىدۇ. ئىنسانىيەت تارىخىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا ئىنسانلار تاغ ئۆڭ-كۈرلەردىن غارلارغا، غارلاردىن گەمىلەرگە، ئاددىي قۇرۇلمىلىق ئۆيلەرگە، ئاددىي قۇرۇلمىلىق ئۆيلەردىن مۇ-رەككەپ قۇرۇلمىلىق ئۆيلەرگە تەرەققىي قىلىپ بۈگۈنكى كۈنگە كەلدى. بەزى يول تاپقان كىشىلەر ئۆيىنى تۈر-كىيىچە، گېرمانىيىچە، ياپونىيىچە بېزىمەكتە. كىشىلەر ئا-رىسىدا ئۆي بېزىگەندىن سىرت يەنە سورۇنلاردا ماخ-تىشىپ ئۆزىنىڭ ئۆي بېزىلگەنلىكىنى بىلدۈرۈش سۆز تېمىسى بولۇپ قالدى. بەزىلەر ئۆز ئۆيىنى 30 مىڭ 40 مىڭ يۈەنگە بېزەتكەنلىكىدىن ماختىنىپ مەنەنچىلىك قىلىشىدۇ. باشقىلارنىڭ ئائىلىسى بىلەن ئۆز ئائىلىسىنى سېلىشتۇرۇپ ئائىلە ئىناقلىقىنى بۇزىدىغان ئىشلار كۆز ئالدىمىزدا ساقلانماقتا.

نۆۋەتتىكى، شەھەر ۋە يېزىلاردىكى ئۆي سېلىش ۋە بېزەش ئالىي دەرىجىلىك ئۆي جاھازىلىرى سېتىۋېلىش، سۇلياۋ يول ياتقۇزۇش، تام قەغىزى ۋە خىمىيە تالالىق

گىلەم، تام سىرلاش قىزغىنلىقى كۆتۈرۈلدى. سىرتتا خىز-مەت قىلىدىغانلاردىن باشقا كۆپ ساندىكى كىشىلەر ھەر كۈنى تەخمىنەن % 90 ۋاقتىنى ئۆيدە ئۆتكۈزىدۇ. شۇڭا ئۆي ئىچىدىكى ھاۋانىڭ سۈپىتى سالامەتلىككە ئىنتايىن چوڭ تەسىر كۆرسىتىدۇ. ئۆي جاھازىلىرى بىلەن بېزەك-چىلىك ماتېرىياللىرى ئۆي ئىچىنى بۇلغۇغۇچى ئاساسلىق مەنبە ھېسابلىنىدۇ. ئۆي جاھازىلىرى، گىلەم، قۇرۇلۇش ماتېرىياللىرى، يېقىلغۇلارنىڭ كۆيۈشى، تاماكا چېكىش، گىرىم بۇيۇملىرى قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى كۆپ مىقدار-دىكى فورمالدىگىد دېيىلىدىغان بىر خىل زەھەرلىك خى-مىيىلىك ماددىنى ئاجرىتىپ چىقىرىدۇ. بۇنىڭ بىلەن تۈ-رالغۇ ئۆي ئىچىدىكى فورمالدىگىدنىڭ قويۇقلۇقى قىسقا ۋاقىت ئىچىدە بەلگىلەنگەن ئۆلچەمدىن ئالتە - يەتتە ھەسسە ئېشىپ كېتىدىكەن. تەكشۈرۈشلەرگە ئاساسلانغاندا، فورمالدىگىدنىڭ ئادەم تېنىگە بولغان تەسىرى تۆ-ۋەندىكى ئىككى جەھەتتە ئىپادىلىنىدىكەن.

1) يېقىن مەزگىل تەسىرى: فورمالدىگىدنىڭ ئۆي ئى-چىدىكى ھەر كۆپ مېتىردىكى مىقدارى 1.0mg بولغاندا غەلىتە پۇراق ۋە ئارامسىزلىق سېزىمى بولىدۇ. ھەر كۆپ مېتىردىكى مىقدارى 5.0mg بولغاندا كۆزنى غىدىقلاپ كۆزدىن ياش ئاققۇزىدىكەن. 6.0mg بولغاندا بولسا، كې-كىرتەكنى بىئارام قىلىپ، ئاغرىشنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ-كەن. قويۇقلۇقى يۇقىرى بولغاندا باش ئاغرىش، باش قېيىش، نەپەسلىنىش قىيىنلىشىش، يۆتەل ۋە دېمى سىق-لىشىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدىكەن.

2) ئۇزاق مەزگىللىك تەسىرى: بۇ ئىرسىي تەسىرى بولۇپ، رايك پەيدا قىلىش، ئۇشتۇمتۇت ئۆزگىرىش پەيدا قىلىشنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدىكەن. ئۇزاق مەزگىل ئاز مىقداردىكى فورمالدىگىد بىلەن ئۇچراشقاندا يەنە نەپەس يولى كېسەللىكى، ئاياللاردا ھەيز قالايمىقانلىشىش، ھام-لىدارلىق كېسەللىك ئالاھىدىلىرى، يېڭى تۇغۇلغان بالىلاردا بەدەن ئېغىرلىقى تۆۋەنلەشنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدىكەن. فورمالدىگىدنىڭ ئىنسانلارنىڭ ساغلاملىقىغا بولغان زىيىنى كىشىلەرنىڭ دىققەت - ئېتىبارىنى قوزغىغان. ئامېرىكا دۆ-لەت مۇھىت ئاسراش ئىدارىسى تەرىپىدە كۆپ مىقدار-دىكى فورمالدىگىد بولغان بېزەش ماتېرىياللىرى بىلەن كونا ئۆيلەرنى بېزەشنى 70 - يىللاردىلا چەكلىگەن ئى-كەن.

2003



زىياپەت ئۇستىسىكى ئىشلار



باتىگول قاسم تۇرىبىگ

قىزىل، يېشىل ئۇچقۇنلار تۈكلۈك مەيدىسىگە تەپچىپ چىقتى. ئاتىسىنىڭ كۆكرىكىدە نامايان بولغان غەزەپ ئۇچقۇنلىرىنى كۆرگەن زىلۋا بويۇق چوكا خانقىز بىلەن ئوغلى كەپكۈر پاناق بۇنىڭ سەۋەبىنى مەخپىي سۈرۈش- تۇرۇپ كۆرۈۋېدى «ئاسماننىڭ كۆزى بار، يەرنىڭ قولى- قى» دەپ قازان غوجىنىڭ ئۈجمە كۆڭۈل، پوكان مەجەز- لىكىنى تۇۋىنى ئوتۇن قاس- قاستىن، يۇقىرىسى چاقماق پىس- پاسقىچە ھەممىسى بىلىدىغانلىقىنى، پەقەت ئۆزلى- رىنىڭلا بىخەۋەر ئىكەنلىكىنى بىلدى. بۇ ئىش توغرىلۇق كەپكۈر پاناق ئۆزى بىلەن بىر سېختا ئىشلەيدىغان لېگەن ئايياڭغا، چوكا خانقىز سۆيگىنى لەغمەن باپكارغا مەسلە- ھەت سالدى. لېگەن ئايياڭ رەندە سالغان تاختىدەك سىيلىق كاسسىنى شىرەگە چاپلاپ ئولتۇرۇپ ئەمدىلا ئاغزىنى ئۆمەللىشىگە لەغمەن باپكار ئەۋرىشىم بويلىرىنى تولغاپ تىترەپ تۇرۇپ سۆز باشلىدى:

— كائىناتتىكى ھەر بىر نەرسىنىڭ ئۆزىگە خاس ئارتۇقچىلىقى ۋە كەمچىلىكى بولىدۇ، چوكا خانقىز ئاتە- سىنىڭ ئىشىغا رەنجىگىنى بىلەن ئۆزىمۇ بىر ئۈجمە كۆ-

ئوتۇنقالار ناھىيە، توغراقكېسەر يېزا، پاخالپاسار كەنتىدىكى ئوچاق خېنىم- چويۇن مەخسۇمنىڭ ئامراق رەپىقىسى مىسكەر ئايىمنىڭ بىردىنبىر قېرىندىشى قازان غوجىنىڭ ئىشىدا تولا كۆيۈپ قازان غوجىنىڭ باغرىنى قارايتىۋەتتى. قازان غوجامۇ كۆيۈك دەردىگە پايلماي يېڭى سۆيگىنى قاسقان خېنىمنىڭ ئىشىدا ئوتتەك قىزىپ، بۇ قەدىناس ھەمىرىدىن مېھرىنى ئۈزەلمەي، ئىش- پەش تارتىپ يۈرۈۋەردى. قازان غوجىنىڭ ھىيلىسى كۆپ ئىدى. شۇڭا قاسقان خېنىمغا باغرىنىڭ ئۈستۈنكى قەۋىتىدىن، ئوچاق خېنىمغا باغرىنىڭ ئاستىنقى قەۋىتىدىن ئورۇن بەردى. ياخشى سۆز قۇلاققا ياقمايدىغان، پىتنە- پاسات داۋان ئاتلايدىغان كۈنلەرنىڭ بىرىدە قازان غوجىنىڭ غوجىلىرى زىياپەتكە تەييارلىق كۆرۈۋاتقانىدى. مانا زد- ياپەت تاڭاملىرىنىڭ ئالدى تارتىلىشقا باشلىدى. قازان غوجا بارغانسېرى جىددىيەلەشكىلى تۇردى. چۈنكى ئۇ «ئىككى كېمىگە تەڭ دەسسەگەننىڭ چاتىرىقى يېرىلار» دېگەن ناخشىدىن بەك بىزار ئىدى. بۈگۈنكى زىياپەتتە بۇ ناخشا يەنە ئوقۇلدى، قازان غوجىنىڭ قۇلاقلىرى قىزىپ،

ئۇل، «ھە - ھە» دە بار، ھەمدەمدە يوق. مېنى ئاچ- چىق ئۈچەي يوللىرىدا سەرگەردان قىلغانمۇ شۇ، سۇ ئۇ- زۇش كۆلىدە ئەرگەن يايىراپ يۈرگەندە مېنى چويلا سەگەنچۈككە ئالداپ ئېلىپ چىقىپ، 32 چىشلىق جادۇغا تاشلاپ بېرىپ، قېچىپ كەتسەم ئىتتىرىپ دۈشكەلەپ دىك - دىك سومەندەك قىلۋەتكەنمۇ شۇ، ھەم، قازان غوجا ھەرھالدا ئۇنىڭدىن ئىنساپلىق.

لېگەن ئايپاك ئەمدى ئۇنىڭ سۆزىنى بۆلۈۋەتتى:

—كەپكۈر پاناق بىلەن ئىككىمىزنىڭ ئۇسۇش - تو- شۇش سېخىدا ئىشلەۋاتقىنىمىزغا ئون يىلدىن ئاشتى. سىلەر قىسىپ - تىقىش، سېستىش سېخىدىكىلەردەك جاھىچا- لىشىپ ئىختىلاپ قىلىشمايمىز، سىلەر ياشلار بىزنىڭ ئىناق - ئىتتىپاق بولۇش پىرىنسىپىمىزدىن ئاز - تولا ئۆگىنىڭ- لار، مەن قاسقان خېنىمنىڭ تەربىيىسىدە پىشىپ يېتىلگەن پېتىر مانتا ۋە ئۇنىڭ ھەمىشەلىرىنى داستىخان مەيدانغا ئېلىپ چىقماقچى. مەن ئۆز ئىشىمغا مېڭىۋېرىمەن، بۈگۈن لەغمەن باپكار دەم ئالغان. ئۇنى ئاۋارە قىلماي ئۆز ئى- شىغىلارغا پۇختا بولۇڭلار... لېگەن ئايپاك شۇنداق دې- گىنىچە ھورى ئۆرلەپ تۇرغان ھور نان، پېتىرمانتا، يۇ- تازىلارنى مۇزدەك باغرىغا مەھكەم تېڭىپ مېھمانخانغا كىرىپ كەتتى. بىچارە كەپكۈر پاناق ھەمىشە مالايلىق بى- لەن ئالدىراش ئىدى، چۈنكى ئۇنىڭ تۈزۈككىنە بىلىمى ياكى ياخشىراق ھۈنرى يوق ئىدى. مانا مۇشۇنداق سو- رۇندا ئەڭ ئەتىۋارلىق يەنىلا دۇنيا بويىچە سېلىقتا داغقى چىققان تۆمۈر چوققا، شىخو، ئىلى قاتارلىق جايلاردا نەچچە ئون نىكاھلىق بولغان نى - نى ئاقىلارنىڭ ئەق- لىنى لال، زېرەكلىكىنى گال قىلىپ، خۇشامەتچىلەر جەم- ئىيىتىنىڭ باش مەسلىھەتچىلىكىگە تەيىنلەنگەن ئىلىمنىڭ تۇنجى ئاشنىسى مەككار جۇۋان «شاراب» شاتراق ئىدى، كەپكۈر پاناق ئۆزىنىڭ مېھمانخانغا كىرىشكە ئىجازەت بېرىلمەيدىغانلىقىنى بىلگەچكە سىڭلىسى چوكا خانقىزنىڭ قۇلاقلىرىغا بىر نېمىلەرنى پىچىرلاپ ئۇنى خام سەي خېنىم ئولتۇرغان تەخسە گىرۋىكىگە قوندۇرۇپ مېھمانخانغا كىرگۈزۈۋەتتى. شۇ ئاپتا زىلۋا بوي چوكا قاسقانغا ئېلىپ كەلگەن مانتا، يۇتازىلارنى قانداق رەسۋا قىلىشنى ئويلى- شۇۋاتقاندا ئۇلار تەپتارتماي، چوكا سورۇندا يۈزلىرىگە ئەڭلىك، لەۋلىرىگە سۇرۇخ سۈرۈپ 1000 خىل جىلۋە -

ناز بىلەن ئىشتىھا چىگرىسىنىڭ قاراۋۇلىنى بېھۇش قىلىپ تاشلىدى. شۇ ھامان نەپسى دەللال سەۋر ئامبالىنى ھىي- لە - مىكىر قارمىقىغا ئىلىندۈرۈپ، ئىشتىھا نەغمىسىنىڭ يېڭى ئىجاد بولغان غالدۇر - غۇلدۇر مەرغۇلىغا كۆي - قوشاقلىرىنى ياڭرىتىۋەتتى. قاسقان خېنىم ئاشخانا دېرى- زىسىدىن جامالىنى سىڭايان قىلىپ داستىخانغا تىزىلغان يۇتازا، مانتىلارغا بىر نەزەر تاشلىدى - يۇ، پەخىرلىنىش ئىچىدە ھاياجىنىنى باسالماي پەشخۇن ئۈستىدىن ئۆزىنى قازان غوجىنىڭ باغرىغا ئاتتى، كۈندەشلىك ئوتىدا كۆيۈپ كېتىۋاتقان ئوچاق خېنىم ھاياسىز قاسقانغا قاراپ مۇنداق نەزمە توقىدى:

مەن «قازان» دەپ، كۆيسەم يىغلاپ باغرىمنى كاۋاپ قىلىپ، نەدىن كەلگەن نومۇسىمىز سەن يۈز - كۆزۈڭنى داپ قىلىپ.

قاسقانمۇ بوش كەلمىدى:

قازاننىڭ جۈپىنى بىل، بىئەقىل قاسقان،

سەن يۈزىسىز قازاننى مەندىن ئېچىۋاتقان.

ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا كەسكىن دە - تالاش بولۇۋات-

قان مۇشۇ پەيتتە زىلۋا بويلىق چوكا ئەۋرىشىم مېھمانخا-

ندا مانتىلارنىڭ ئىچ - باغرىنى، ھور نان ۋە يۇتازىلار-

نىڭ رومال سەللىلىرىنى چۇۋۇپ، بارسا - كەلمەس ئۆڭ-

كۈرگە تىقۋەتتى. ھور نان بوۋاي بىلەن مەرھۇم يۇتازا

ھاجىم يۇرتى ھامدىكى غىزا ئەربابلىرىنىڭ ئىچىدە مۆت-

ۋەر كىشى بولغاچ، شاھى يولوخانىمۇ ئۇلارنى ھۆرمەت

قىلاتتى. ئۇلار كامىل تەقۋادارلارنىڭ قاتارىدا خۇدانىڭ

دەرگاھىدا شەھىدلىك دەرىجىسىنى تاپتى. بىچارە چۆچۈرە

ھاجىخېنىم بىلەن بىر تەبىقىدىن بولغاچقا، يۇقىرىقى ئې-

چىنىشلىق ھالەتنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ دەلدەك قۇ-

لاقلىرىنى سالىپايتىپ، كۆزلىرىنى ياغ سالغان چايدەك

پارقىرىتىپ كەتتى. ئۇلارنىڭ ھەقىقىي ئەپت - بەشىرىسىنى

ئېنىق سۆزلەپ كەلسەم، بۇ مانتا شاتراقنىڭ كىچىكىگە

باغرىغا ئىزباسار تالىپ پىياز قارى، ئاقمۇش پەشۋا، زىرە

ئاغچا، قارىمۇش لەقۋالارمۇ پېتىپ كەتكەنىدى. چوكا

خانقىز خام سەيخاننىڭمۇ ئىچكى ئەزا بۆلۈمىنىڭ ئۈچەي

لىنىيىسىگە كەتكەنلىكىنى پەھلەپ، ئۆز غەلبىسىدىن ھە-

رۈرلىنىپ، تەخسە خۇشامەتچىنىڭ ئىككى بېقىنىغا چېكىپ

دەسسەپ ئۇسسۇلغا چۈشكىلى تۇردى. ئۇزاق ئۆتمەي،

داستىخان مەيدانىغا داۋانچىڭلىق ئىككى يۈزلىمە تاۋۇز-

بىرىنىڭ «كېرەكسىز لەر» تامغىسى بېسىلمىغۇچە ساقلىماي بولمايتتى.

جاھانغا داغقى كەتكەن قەشقەرلىك ئانارخان ئۆزىنىڭ تېخىچە ئۆچىرەتتە تۇرغىنىغا غەزەپلىنىپ ۋارتىتىدە يېرىلىپ جان ئاچچىقىدا تېرىقتەك چېچىلىپ كەتتى. ھەرقاچان تەخ بولۇپ تۇرغان بويىنى يۇمشاق چاكار قەغەز قولىغا ئىستاكاندىن تاققىدە سەكرەپ چۈشۈپ ئانارخاننىڭ دۈر- دانلىرىنى سىيىپ سۈرتىمەكچى بولغانىدى، ھىڭگاڭ قا- راۋۇل ئوتتۇز ئىككى نۆۋكەرلىرى بىلەن ئاستىغا ھەم ئۈستىگە قارىتا يالماپ يۇتۇش چارىسى ئىشلىتىپ قىزىل- كۆزنىڭ ھىمايسى ئىچىدە ئانارخاننىڭ كىيىملىرىنى سال- دۇرۇپ ئۇنى خاملا يەۋەتتى، بۇنى كۆرگەن غۇلجىلىق ئالمىخان ۋە كورلىلىق نەشپۈتجانلارمۇ بىر- بىرىنىڭ بېقىنلىرىغا دۈشكەلىشىپ ھام- ھام دەرۋازىسىدىن سەد- دىچىن سېپىلىنىڭ يوللىرىدەك ئەگرى- توقايلىققا قاراپ شۇغغۇدى.

—ۋايىجان،—دېدى ئالمىخان نەشپۈتجانغا،—قەدىر- لىكىم، بۇ يەر زىندانمۇ نېمە، ئەجەب قاراغغۇكەن.

—ياقاي،—دېدى نەشپۈتجان،—بىز يولغا چىققاندا توك كەتكەن بولۇشى مۇمكىن... ئەمدىلىكتە شىخەنزىدىن كەلگەن نازۇك مېھمان شېكەرگۈل ئۆزىنى ئارتۇقچە مېھ- مان ھېسابلاپ قالدى بولغاي، ئۆزىنى تاشلاپ ھام- ھامدىن تەنھا ئۆتۈپ كېتىۋاتقان زەرە پشانلىق دوستى قىزىل چايدىن رەنجىپ، ھۇجرىسى پىيالىگە كىرىپ، ئاد- دىي- ساددا دوستى داغ چايغا ئىچ- باغرىنى تۆكۈپ ئې- رىپ كەتكۈچە يىغلىدى، داغ چاي دوستىغا ھەمدەمدە بولۇشنى ئويلاپ، ئالدى بىلەن ھىڭگاڭ چىشقا پارا بې- رىشنى قارار قىلدى ۋە ئالىي دەرىجىلىك چىش پاستىسى بىلەن چوتكا مالىنى ئېلىپ كېلىپ ئۆچىرەت ساقلىدى. بۇنى كۆرگەن قىزىلكۆز كۆزلىرىنى شورپىنىڭ سۈيىدەك پارقىرىتىپ ھىڭگاڭ چىشقا كۆز قىستى، بۇنداق مەنىلىك تەبەسسۇمنىڭ نېمىدىن دېرەك بېرىدىغانلىقىنى ھىڭگاڭ چىش ئوبدان بىلەتتى. كۆپ ئۆتمەي شىخەنزىلىك شې- كەرگۈل سۈيىدۇڭگە قاراپ يولغا چىقتى. ئەپسۇس، رە- قىبىلەر تار يولدا ئۇچرىشىپ قالدى. زەرەپشانلىق قىزىل چاي داغ چايىنى كۆرۈپ غالىدىر- غۇلدۇر قىلغىلى تۇردى. قورساق باداڭمۇ بوش كەلمەي ئالدىغا كەلگەننى قاچىلا-

جان بىلەن شېرىن- شېكەر قوغۇنخانمۇ قۇمۇلدىن ئالا- ھدە ئىشتىراك قىلدى. گۈلنىڭ تىكىنى بولغىنىدەك بۇ- لارنىڭمۇ بىر كۈشەندىسى يېڭىساردىن ئالاھىدە كەلتۈ- رۈلگەن بولۇپ، مۇبارەك ئىسىم- شەرىپى خەنجەر ئىدى. ئۇ ئىلگىرى قايسىبىر سورۇندا قانلىق ۋەقە سادىر قىلىپ ئاسما يامۇلغا ھەپسىگە ئېلىنغان پىچاق دورغىنىڭ چوڭ ئاكىسى «ئەسۋابۇل شەمشەر» جەمەتىنىڭ بىردىنبىر نو- پۇزلۇق ئىز باسارى ئىدى. خەنجەر غىلاپ ئوردىسىدىن مۇنداقلا بىر قىمىرلاپ قويۇۋېدى، ئاتىسىنىڭ قانداق ۋا- پات بولغانلىقى ھەر ۋاقىت كۆز ئالدىدىن كەتمىگەن بى- چارە تاۋۇزجان يۇمىلغان پېتى داستىخان مەيدانىنىڭ ئۈستۈنكى قەۋىتىدىن ئاستىقى قەۋىتىگە چۈشۈپ كېتىپ، ئوتقا شەك گۈزەل خوتەن گىلىمىنىڭ يۈزىنى بۇلغىۋەتتى. خەنجەرنىڭ قۇلاق- بۇرنىنى كېسىپ تاشلىشىدىن قورقۇپ كەتكەن تاۋۇزجاننىڭ ئاقۇتى مانا ئەمدى ئېشەك بې- زەڭگە يەم بولۇش بىلەن ئاياغلاشتى. قوغۇنخان بولسا قىلچە تەمتىرىمەي نازۇك ئەنلىرىنى ئىرغىلىتىپ، خەن- جەرنىڭ پارقىراپ تۇرغان كۆزلىرىگە مەنىستەمەسلىك نە- زىرىدە قاراپ قويدى. خەنجەر بۇ قۇمۇللۇق ئىززەت ئە- گىسىگە يېقىنلاشقاندا قوغۇنخان غەزەپتىن ۋارتىتىدە يېرد- لىپ كەتتى. بۇنى ئالاھىدە مەسئۇلىيەتچانلىق دەپ بىلگەن خەنجەر مەنىستەمدارلىق بىلەن ئاستا بېرىپ غىلاپ ئوردى- سىغا كىرىپ كەتتى. سورۇن ئەھلىنىڭ كۆپىيىشىگە ئەگ- شىپ نازۇ نېمەتلەرمۇ كۆپىيىشكە باشلىدى. سەۋر ئامبال ھەپسىدە ئىشتىئا نەغمىسى ئەۋجىدە تۇرغان مۇشۇ پەيتتە كۆك شىشەدەك سۈزۈك يۈزلىرىنى پارقىرىتىپ سورۇن ئەھلىنىڭ كۆزلىرىنى ئالچەكەمەن قىلىۋاتقان تۇرپانلىق ئۆزۈمخان ھام- ھام دەرۋازىسىنىڭ قاراۋۇلى ھىڭگاڭ چىشقا ھەدەپ خۇشامەت قىلىپ كىرىشكە ئىجازەت سو- رىماقتا ئىدى. ئۆچىرەت تۇتۇشنىڭ نەقەدەر ئازابلىق ئە- كەنلىكىنى ھېس قىلغان زەرەپشانلىق قىزىل چاي ھىڭگاڭ چىشتىن رۇخسەتسىز ئۆز ئىشىقى- پىراقىدا كۆيۈپ يۈر- گەن كاناي بىلەن قىزىلئۆڭگەچكە نەزەرمۇ قىلماي، غورتىلداپ كىرىپ كەتتى- يۇ، سۈيىدۇڭگە كەلگەندە چېگرىدىن ئۆتەلمەي غولدىرلىغىنچە تۇرۇپ قالدى. چۈنكى بۇ يەردىمۇ ئاز- تولا كۈتۈشكە توغرا كېلەتتى. ھېچبولمىسا ئىشىسىز لار گۇۋاھنامىسىگە ئىپار- زەپەر ئام-

M
I
R
A
S

قىلىنىپ توغلىتىش ساندۇقىدا توغلىتىۋېتىلسۇن! زاتى مۇ- بارەك ئۆلىمالارنىڭ سۆزى تۈگىگەندىن كېيىن زىياپەت نېمەتلىرىنىڭ موللۇقىدىن قورسىقى تويمايۋاتقان بىلىكى كۈتەك، بىلىمى بۇچەك، ئۇچسىدا شاي - يىپەك بار براۋ- لارنىڭ ئۆرۈك قېقى يېگۈسى كېپالدى.

يەشك غۇلاملار دەرھال كۇچاغا ئاتلىنىپ ھايال بو- لۇپراق قاينىپ كەلدى ۋە باشلىرىنى تۆۋەن سالغىنىچە كۇچادا ئۆرۈك تولا، قاق يوقكەن. باراردا ماشىنىدا بار- غان، كېلەردە قارساق چاق يوقكەن دېگەن بانايى - پەتۋانى تېپىپ كەلدى. بۇ گەپنى ئاڭلىغان زىياپەت ئەھلى قايتىشقا تەرەددۇت قىلدى. ئالتايدىن كەلگەن ئاتلار ئۈستىگە تېگىشلىك يۈك ئارتىپ يولغا چىقتى. سورۇندىكى ئەۋۋەلەن ناھەقچىلىك ۋە ئاخىرەت ئىسراپچىلىقى سۇ- رۇشتە قىلغىلى ئادەم چىغىغاچ، زىياپەت ئەھلى بىر يىل- دىن كېيىن «ئىسراپچىلىققا قارشى تۇرۇش پىلانى» تۇ- زۇپ چىقىشقا ۋەدە بېرىپ يوللىرىغا راۋان بولدى. راست دېگەندەك بىر يىلدىن كېيىن يېپىلگەنلەر يېپىلىپ، يېپىل- مگەنلەر ئامان بولدى. ئات - ئېشەكنىڭمۇ يەيدىغىنى قوغۇن - تاۋۇز بولماستىن، شاپاق بىلەن سامان بولدى. ئىسراپخورلارنىڭ ئاقسۈتى قانۇن بويىچە تولىمۇ يامان بولدى. ئاشلىقلارغىمۇ بەرىكەت يېغىپ دۆۋە - دۆۋە خا- مان بولدى. كېيىنكى كۈنلەردە ناخشىچىلار ئېيتىدىغان ناخشىنىڭ تېمىسى «ئەجەب ئوبدان زامان بولدى» شۇنداق قىلىپ بۇ ھېكايىمۇ مۇشۇ يەردە تامام بولدى.

مۇھەررىرى: مۇختار تۇردى

ۋېرىپ بارغانسېرى غادىيىشقا باشلىدى. ئاخشاملا تېخى بېگىز بەزگەكنىڭ بەزگەك كېسلى قوزغىلىپ قېلىپ، كەمەر لىگتاسىنىڭ يۈرىكىنى داغلاپ ئون يەردىن تۆشۈك ئې- چىپ، ئىككى تۆشۈكنى 12 قىلىپ كۆپەيتىپ قويغانىدى. بولمىسا بۇ كەمەرلىگتاسما تاسمەدەك سوزۇلۇپ بولغۇچە كۈيتۈڭدىن بوران كېلىپ ئاچماق خالتىنىڭ مەركىزى كۈچىسى قۇيۇندا قېلىشى ياكى كەمەرچاننىڭ ھالقىلىرى ئۈزۈلۈپ كېتىشى ئېھتىمالغا يېقىن ئىدى. مانا ئەمدى سورۇنغا شىخودىن قەدەم تەشرىپ قىلغان پىۋا سۆيگىنى كەيپ دىۋىسىنى باغرىغا بېسىپ سۇر - ھەيۋە بىلەن كىرىپ كەلدى. ئارقىدىنلا ئۇلارنىڭ قاراسۇ، ئىلى قاتارلىق جايد- لاردىكى ئېتىقادىنى سۇسلاشتۇرۇپ ھېسسىياتىنى شالغۇت- لاشتۇرىدىغان، ئەقلىنى كۆيدۈرۈپ، غۇرۇرنى ئۆلتۈرىد- ىغان بىر قانچە دوستلىرى ئىززەت - ئېكراملار بىلەن سورۇنغا كىرىپ كەلدى. شۇ ھامان سورۇندىكى ئەھلى ئۆلىمالارنىڭ قاپقى تۇرۇلۇپ قىرغىنچىلىق ۋە ئىسراپ- چىلىقنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن تەپسىر - تەرغىپلىرى بىلەن كەسكىن قارار چىقاردى.

شەرىئەت ھۆكۈمى شۇدۇر. گۇناھ ئاتلىق مەلئۇننىڭ ئانىسى بولغان بارلىق شارابى مەخلۇقلار سورۇندىن سۇر- گۈن قىلىنسۇن. بۇنىڭدىن كېيىن جېدەل ۋە ئارازچىلىقنىڭ ساختىلىق ۋە خۇشامەتچىلىكنىڭ سەۋەبكارى بولغان بۇ «پاكار» لارنى داستىخانغا ئېلىپ كىرىپ مەۋجۇتلۇقىنى يوقلۇققا قاراپ تەرەققىي قىلدۇرماقچى بولغانلارنىڭ بارلىق ئىچكى قۇرۇلمىسى شەيتانغا ئەۋرىشكە سۈپىتىدە تەجرىبە

بىلدۈرگۈ

ھۆرمەتلىك ئوقۇرمەن:

زۇرنىلىمىزنىڭ 2004 - يىللىق سانلىرىغا مۇشتەرى قوبۇل قىلىش خىزمىتى باشلىنىپ كەتتى. «مىراس» زۇرنىلىدىكى بارلىق خادىملار زۇرنىلىمىزنى قوللاپ كېلىۋاتقان كونا، يېڭى ئوقۇرمەنلىرىمىزگە سەمىمىي سالام يوللايمىز!

2004 - يىلى زۇرنىلىمىز تېخىمۇ يېڭى قىياپەتتە سىزەر بىلەن يۈز كۆرۈشكۈسى. شۇنى سەمىمىزگە تۆۋەنچىلىك بىلەن سالىمىزكى، زۇرنىلىمىزنىڭ يەككە باھاسى تۈرلۈك سەۋەبلەر تۈپەيلى بەش يۈەنگە يىللىق باھاسى 30.00 يۈەنگە تەڭشەلدى. خەۋەردار بولۇپ قالغىسىزەر. زۇرنىلىمىزنىڭ پوچتا ۋاكالىت نومۇرى: 60 - 58 نى ئېيتىپ بەرسىڭىزلا ئۆز جايىڭىزدىكى پوچتخانىلار ئارقىلىق زۇرنىلىمىزغا مۇشتەرى بولالايسىز.

ھۆرمەت بىلەن: «مىراس» زۇرنىلى تەھرىراتى

ئوتتۇرا ئاسىيا

خەلق



مۇزاد ئانىمۇھەممەد (ئىزىكىستان)

چىرىمە تارىلىق ساز شەرقتە «بەر»-
بات» نامى بىلەن مەشھۇر بولغان.
«بەربات» قا ئوخشىتىپ نۇرغۇن تا-
رىلىق سازلارنىڭ ئىجاد بولغىنى تا-
رىخى ئەسەرلەردە ئېيتىپ ئۆتۈل-
گەن. ئۇد سازى ھەم «بەربات» نىڭ
تاكامللاشتۇرۇلغان شەكلىدۇر.

كامانلىق چالغۇ ئەسۋابىلار ھەم
قەدىم - قەدىمدىن مەلۇم بولغان.

گېرمان مۇزىكا ئالىمى ۋېرنېر باخماننىڭ تەكىتلىشىچە،
ئوتتۇرا ئاسىيا كامانلىق سازلارنىڭ ۋەتىنىدۇر.

9 - ئەسىردىن باشلاپ، ئوتتۇرا ئاسىيا مەنبەلىرىدە
قوۋۇز چالغۇسى بىر نەچچە رەت تەكىتلىنىدۇ، دەپ يا-
زىدۇ ۋېرنېر باخمان. شۇ جەھەتتىن ئۇنىڭ پارس يازغۇ-
چىسى ئىبىن خاررادىيە ۋە ئىككى تارىلىق خەلق چالغۇ
ئەسۋابى «ۋەتەر» توغرىسىدىكى مەلۇماتى دىققەتكە سا-
زاۋەردۇر. تەخمىن قىلىشىچە، «ۋەتەر» كامان بىلەن
چېلىنىدۇ. ئۇ ئەسلىدە قوۋۇز بولسا كېرەك، دېيىلگەن.
دەرۋىش ئەلىنىڭ رسالىسىدە قوۋۇزنىڭ بەكمۇ ياخشى
نەغمە تارتىش ھەققىدە مەلۇمات كەلتۈرگەن. خارەزمى،
برۇنى، فارابى، ئىبىن سىنا كەبى بۈيۈك ئالىملار مۇزىكا
پېشىنىڭ راۋاجىغا بىقىياس ھەسسە قوشقان. ئۇلارنىڭ

ئۆزبېك خەلق چالغۇ ئەسۋابلىرىنىڭ تارىخى ئۇزاق
ئۆتمۈشكە بېرىپ تاقىلىدۇ. قەدىمكى مۆتىۋەر مەنبەلەردە
تۈركىي خەلقلەردىن ماھىر سازەندىلەر ۋە ھافىزلارنىڭ
يېتىشىپ چىققانلىقى قەيت قىلىنغان. ئەرەب خەلىپىلىرى
ئۆز سارايلىرىغا ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە خۇراساندىن كۆپلەپ
چالغۇچى ئايال ھافىزلارنى ۋە سازەندىلەرنى كەلتۈرەتتى.
7 - ئەسىردە مەرۋىلىك ھاپىز، سازەندە، كومپوزىتور،
شائىر بەربادنىڭ داغقى كەڭ تارالغانىدى. ئۇنىڭ ماھارىتى
دېھلەۋى، نىزامى، نەۋائى ۋە فۇزۇلى كەبى بۈيۈك شا-
ئىرلارنىڭ ئەسەرلىرىدە مەدھىيەلەنگەن.

فەردەۋىس ئۆزىنىڭ «شاھنامە» سىدە ھافىز بەربەد-
نىڭ سەنئىتىنى ماھارەت بىلەن تەرىپلەيدۇ:
سەرۋ ئۆزى بىر نەغمە تارالدى گۈزەل،
ھەر بەندى كۆڭۈلگە پەيۋەند بىرى غەزەل.
مەيىن ئاۋاز بىلەن باشلاپ خانىشىن،
ھافىز ئىپادىلەر يۈرەك يېنىشىن.

فەردەۋىسى ھەتتا، بەزى كۈيلەرنىڭ نامىنى كەلتۈرد-
دۇ. «پەيكارگىرد»، «سەبىزىداسەبىز» كۈيلەرنىڭ ھەر
بىرى مەلۇم بىر ھالەتنى ئىپادىلىشى تەسۋىرلەنگەن.

نامى بۇ ئاھاڭنىڭ «پەيكارگىرد» ئەردى،
جەڭگى - جېدەل سۈرەننى ئىپادىلەرى.
ھافىز كەشىپ قىلغان ئۆردەك كۆكسىگە ئوخشاش

قان. ئەمما، شۇنىڭدىن كېيىن ھەم ئىككى تارىلىق غەبجەك، ئۈچ تارىلىق غەبجەك بىلەن باراۋەر قوللىنىپ كېلىنكەن».

ئۆز - ئۆزىدىن روشەنكى، ئۈچىنچى تار تۈپەيلى غەبجەكنىڭ تاۋۇش ھەجىمى خېلىلا كېڭەيتىلگەن.

ئۈچ تارىلىق غەبجەك نەۋائىي دەۋرىدە ھەم كەڭ تارقالغانىدى. بابۇرنىڭ ئەلىشىر نەۋائىينىڭ مۇزىكا ئىجادىيىتى ھەققىدىكى مەلۇماتىدىن ئۇنىڭ ياخشى نەقىش ۋە پېشىرەۋەرلەرنى ياراتقانلىقىنى بىلىمىز. نەۋائىي نۇرغۇن چالغۇلاردا ياخشى كۈيلىرىنى ئىجرا ئەتكەن، غەبجەكنى ھەم ماھارەت بىلەن چالغان. بۈيۈك شائىر ئۆزىنىڭ «مەھبۇبۇل قۇلۇب» ئەسىرىدە، مۇرتىب ۋە سازەندىلەر ئۈستىدە سۆزلەپ، ئۇلارنىڭ ئىجراچىلىق ماھارىتىگە، مۇزىكىنى چوڭقۇر ھېس قىلىشىغا يۈكسەك باھا بەرگەن. ئۆز زامانىسىنىڭ مەشھۇرلىرىدىن شېلى ۋە نۇربىلارنىڭ ناملىرىنى سەمىمىيەت بىلەن تىلغا ئالغان. دەرۋىش ئەلىنىڭ مۇزىكا ھەققىدىكى رىئالىستىك ماھىرى سازەندە ۋە ھافىزىلارنىڭ ناملىرى كۆپلەپ ئۇچرايدۇ.

ئۇستاز غەبجەكچى زەيتۇن ئەھمەدجان زامانىسىدا ئىجاد قىلغان ۋە پادىشاھنىڭ مەرھەمەتىگە سازاۋەر بولغان ئىشلار قەيت قىلىنغان. ئۇ ھەر خىل مۇقاملارغا پېشىرەۋەرلەر ياراتقان. جۈملىدىن، ھۈسەينى مۇقامىنىڭ نەغمىسىگە تۈزگەن پېشىرەۋى كۆپچىلىكىنى ھاياجانلاندىرغان.

شاھ مېرى (قوۋۇزچى) دەرۋىش ئەلى چەنگىنىڭ زامانىسىدىكى بولۇپ، بۇخارا داڭق چىقارغانىدى. ئۇ بۇ چالغۇدا ماھارىتى ئەۋجىگە چىققان سازەندە بولۇپ، بۇ خارا نەغمىچىلىرىنىڭ كۆپلىرىگە ئۇستاز ئىدى.

بىر سۆز بىلەن ئېيتقاندا، غەبجەك ئوتتۇرا ئاسىيادا ئىجاد بولدى ۋە تاكامۇللاندى. غەبجەك ئىجراچىلىقى ھەققىدە رىئالىستىك ۋە تەتقىقاتچىلار يارىتىلدى. مەزكۇر چالغۇنىڭ ماھىرى ئىجراچىلىرى يېتىشىپ چىقتى. غەبجەك ئىجراچىلىقى 20 - ئەسىردە بەك راۋاجلاندى. غەنجان تاشمەتوۋ، كامىلجان جابباروۋ، سەيفىدىن يولداشېۋ، نەبىجان ھەسەنوۋ، غۇلامجان ھاجىقۇلوۋ، سالاھىدىن توخ-تاسىنوۋ، ئابدۇلھاشىم ئىسمائىلوۋ، ئۆلمەس رەسۇلوۋ سىمىن ئىجراچىلىرى ئۆتمۈشتىكى غەبجەك ئىجراچىلىرىنىڭ ئەڭ ياخشى ئەنئەنىلىرىنى داۋاملاشتۇردى.

ئۆزبېكىستاندا چىقىدىغان «تېياتىر» ژۇرنىلىنىڭ 2001 - يىلى 3 - ساندىن تەييارلىغۇچى: ئابدۇقادىر جالالىدىن

مۇھەررىر: مۇختار تۇردى

مۇزىكىغا ئائىت رىئالىستىك كامانلىق چالغۇلار تەپسىلىي بېرىلگەن. فارابى ئۆزى ئۇد، نەي، قانۇن (قالۇن)، تەمبۇر، غەبجەك قاتارلىق سازلارنى ماھارەت بىلەن ئىجرا ئېيتىپ، تىڭشىغۇچىلارنى مەپتۇن ئېتەتتى. بۇ جەھەتتە مۇزىكىشۇناس ت. غوپۇربېكوۋ ئۆزىنىڭ مۇزىكىغا ئائىت بىر ئەسىرىدە قىزىقارلىق مەلۇمات بېرىدۇ. «زىننەت - ئەلمەجالىس» تەزكىرىسىدە ھېكايە قىلىنىشىچە، فارابى رەي شەھرىدە ساھىب ئىبنى ئابىبلا سارىيىدا بولغىنىدا ۋەزىر شەرىپىگە بېرىلگەن زىياپەتتە ئۆزى ئىختىرا قىلغان چالغۇدا كۈي ئىجرا ئەتكەن.

تاشقى كۆرۈنۈشتىن كىچىك قاپاققا ئوخشىغان بۇ ساز غەبجەك دەپ ئاتالغان. فارابى ئەنە شۇ مۇزىكا ئەسۋابىدا كۈيىنى قالىتىس ماھارەت بىلەن چالاتتى...

تونۇلغان مۇزىكىشۇناس ئالم بېلىيېۋنىڭ پىكىرىچە، تارىلىق ئەسۋابلار تاشقى كۆرۈنۈشى بىلەن كامان شەكىلگە يېقىن تۇرغان، تانسى ۋە دەستىسى ئېگىلىگەن بولۇپ، ئۇلارغا تارىلار تاتىلاتتى. ئەنە شۇنداق دەسلەپكى چالغۇلاردا تارىلار دەستىدىن خېلىلا كۆتۈرۈپ تارتىلغان. ئىجرا ۋاقتىدا ئۇلار دەستىگە تەگمەيتتى. تارىلىرى ئېگىز تارتىلغان چالغۇلارغا تۆۋەندىكىلەر كىرىدۇ:

خۇچىن (胡琴)، خۇر (موڭغۇل)، قوۋۇز (قازاق)، قىرغىز، ئۆزبېكلەرگە تارقالغان). بۇلارنىڭ ناملىرى ھەر-خىل بولغان: قۇبۇس، كوئۇس، خوۋۇز. كامانلىق سازلار قاتارىدىكى قەدىمكى غەبجەكتە ئىككى تارى بولغان. 10 - ، 11 - ئەسىرلەردە ئۇنىڭ نامى رېباب دېيىلگەن (ياۋروپادا رېبېك نامى بىلەن تونۇلغان).

18 - ئەسىر مەشھۇر سازەندىسى ۋە ئالمى دەرۋىش ئەلى «رىئالىستى مۇسقى» ئەسىرىدە غەبجەك چالغۇسى سۇلتان مەھمۇد غەزەنەۋى (998 - 1030) دەۋرىدە يارىتىلغانلىقىنى تەكىتلەيدۇ. رىئالىستىگە ئاساسلىنىپ، غەبجەكنىڭ ئىختىراچىسى ناسىر خىسراۋ ۋە قامۇسى ئالم ئەبۇ ئەلى ئىبنى سىنا دەپ تەخمىن قىلىنىدۇ. مۇزىكا-شۇناس ئالم ئا. مەتياقوبوۋنىڭ يېزىشىچە، ئىبنى سىنانىڭ سۆيۈملۈك ئەسۋابى غەبجەك بولغانىكەن. ئۇ غەبجەكنى ئادەم ئاۋازىغا يېقىن تۇرىدىغان تەبىئىي ۋە قايىلماق چالغۇ ئەسۋابى دەپ بىلگەن. پروفېسسور ف. كەراماتوۋنىڭ ئۆزبېك مۇزىكىسى ھەققىدە توختالغان كىتابىدا قىممەتلىك تارىخىي مەلۇماتلار كەلتۈرۈلگەن: «بابۇرنىڭ تەكىتلىشىچە، ئۆز دەۋرىنىڭ مەشھۇر سازەندىسى قۇلمۇھەممەد ئۇدى غەبجەككە ئۈچىنچى تارتار-»

2003



(1)

پىستىنىڭ بوينىدىكى باغاچنى ئېلىپ قارىسا، ئۇنىڭدا: «سۆيۈملۈكۈم، مېنىڭ بۈگۈن ئاخشام سىز بىلەن بىرگە ياتقۇم بار» دېگەن خەتلەردىن باشقا ھېچنېمە يوق ئى. كەن. شۇنىڭ بىلەن ئۇمۇ دەرھاللا قولغا قەلەم ئېلىپ، بىرتال باغاچچە يېزىپ پىستىدىن خوتۇنغا كىرگۈزۈپتۇ. خوتۇنى باغاچچىنى ئېلىپ قارىسا، ئۇنىڭغا: «مەن ئەزەلدىن ئىت بىلەن بىرگە يېتىپ باقمىغان» دەپ يېزىلغانىكەن.

(4)

ئېرى ھەر كۈنى غەرق مەست ھالەتتە ئۆيگە قايتىپ كېلىدىغان بولۇۋاپتۇ. خوتۇنى ئۇنىڭ نېمە ئۈچۈن بۇنداق قىلىدىغانلىقىنى زادىلا چۈشەنەلمەي: — ھاراقنى كۆپ ئىچكەننىڭ نېمىگە پايدىسى بار؟ — دەپ سوراپتۇ.

دەپ سوراپتۇ.

ئېرى:

— ھاراقنى جىق ئىچسە، سەت نەرسىلەرمۇ چىرايلىق كۆرۈنىدۇ. — دەپتۇ.

خوتۇنى:

— نېمىگە ئاساسەن شۇنداق دەيسىز؟

ئېرى:

— ئۇنتۇپ قالغىنىڭنى قارا، مەن ساڭا مەست بولۇپ

قىلىپ توي تەلىپى قويغان ئەمەسمۇ ...

(5)

ئېرى ئۆستۈرۈلگەندىن كېيىن خوتۇنى ئۇنىڭغا ئىش ئۆگىتىپ:

يول باشلىغۇچى چىرايلىق بىر قىز ساياھەتچىلەر بىلەن قىسمىنى ئېكسكۇرسىيە قىلىۋاتقاندا، تۇيۇقسىز ئېتىلغان مىلتىق ئاۋازىدىن چۆچۈپ كېتىپ، يېنىدا كېتىۋاتقان كوماندىرنىڭ ئۈستىگىلا يىقىلىپ چۈشۈپتۇ ۋە دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ:

— كەچۈرۈڭ، ئوق ئاۋازىدىن بەك قورقۇپ كەتتىم، دەپ ئۆزىگە سۆزلىدى، كوماندىر:

— ھېچقىسى يوق، ئەگەر خالىسىڭىز مەن سىزگە زەمبىرەك مانېۋىرنى كۆرسىتەي— دەپتۇ.

(2)

يېڭى ئەسكەرلەر پاراتتىن ئۆتۈشنى مەشىق قىلىۋاتقاندا كوماندىر ئۇلارغا:

— قەددىڭلارنى تىك تۇتۇپ، سول پۇتۇڭلارنى ئېگىز كۆتۈرۈڭلار! — دەپ بۇيرۇق بېرىپتۇ. ئەسكەرلەردىن بىرى:

سى ھودۇقۇپ كېتىپ، ئوڭ پۇتىنى كۆتۈرگەننىكەن، ئۇنىڭ پۇتى ياندىكى ئەسكەرنىڭ پۇتى بىلەن جۈپلىشىپ قاپتۇ. كوماندىر بۇنى كۆرۈپ:

— سول پۇتۇڭنى كۆتۈر دېسەم، ئىككىلا پۇتىنى كۆتۈرۈۋالغان قايسى ئەبلەخ! — دەپ ۋارقىراپتۇ.

(3)

ئەر - خوتۇن ئىككىلىن ئۇرۇشۇپ قېلىپ، ئۈچ كۈنگىچە بىر - بىرىگە گەپ قىلىشماي ئايرىم يېتىپ - قوپۇپتۇ. تۆتىنچى كۈنى كەچتە، خوتۇنى بىر تال باغاچچە يېزىپ ئامراق پىستىدىن ئېرىگە كىرگۈزۈپتۇ. ئېرى

ئەر - خوتۇن ئىككىلىن ئۇرۇشۇپ قېلىپ، ئۈچ كۈنگىچە بىر - بىرىگە گەپ قىلىشماي ئايرىم يېتىپ - قوپۇپتۇ. تۆتىنچى كۈنى كەچتە، خوتۇنى بىر تال باغاچچە يېزىپ ئامراق پىستىدىن ئېرىگە كىرگۈزۈپتۇ. ئېرى

چارلاش

بىر يېڭى ئەسكەر تۇنجى قېتىم پوستقا چىققاندا،
 سەبىدىشى يېقىن ئەتراپتىكى قىزىل چىراغنى كۆرسىتىپ:
 — سەن ئاۋۇ قىزىل چىراغنىڭ يېنىنى چارلاپ كەل،
 چۈشەندىڭمۇ؟ — دەپتۇ.
 — چاتاق يوق، — دەپتۇ يېڭى ئەسكەر ۋە بىر كەدە-
 كەنچە ئۈچ كۈندىن كېيىن قايتىپ كەپتۇ. كۆپچىلىك ئۇ-
 نىڭدىن:

— نەگە باردىڭ، نېمىشقا ئەمدى كەلدىڭ؟ — دەپ
 سورايتۇ. يېڭى ئەسكەر تېرىكپ:
 — ھەي، ئۇ قىزىل چىراغ بىر ماشىنىنىڭ ئارقا چە-
 رىغى ئىكەن. مەن ئۇنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاپ ...
 ئوغللىڭىزنى جىغلاپ بېقىڭ

بىر ئايال ماڭزىغا كىرىپ:
 — بەش مىنۇت ئىلگىرى مەن ئوغلۇمنى بىر قاداق
 مۇراببا ئېلىپ كېلىشكە بۇيرۇغانىدىم. ئەكەلگەندە ئۆلچە-
 سەم ئېغىرلىقى كەم چىقتى. بۇنى قانداق چۈشەندۈرد-
 ىز؟ — دەپتۇ مال ساتقۇچىغا. پىركازچىك ئەدەپ بىلەن
 مۇنداق دەپتۇ:

— خانىم، ئۇنداقتا قايتىپ بېرىپ، ئوغللىڭىزنى جىغ-
 لاپ بېقىڭ.

ئۆچ ئېلىش

بىر ئادەم ھايۋانات دۇكىنىغا بېرىپ:
 — مەن 250 دانە چۇسا، 230 دانە ھاشارات، 15 دانە
 چاشقان سېتىۋالمايمەن، — دەپتۇ. دۇكاندار:
 — نېمىگە ئىشلىتىسىز؟ — دەپ سورايتۇ.
 — ئۆي ئىگىسى مېنى قوغلاپ چىقاردى. مەن كېتىش-
 تىن بۇرۇن ئۆيىنى ئەسلىدىكى ھالىتىگە كەلتۈرۈپ قويد-
 ىمەن.

تەييارلىغۇچى: ئابدۇللا روزىمۇھەممەد (قاراقاش
 ناھىيە كاۋاك يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتىدىن)

مۇھەررىرى: خۇرسەنئاي مەھمىتىمىن

— سىز ئەمدى ئەمەلدار بولىدىڭىز، بۇنىڭدىن كېيىن
 ھەممە ئىشقا ئۆزىڭىزلا قول تىقماي، باشقىلارنى ئىشقا
 بۇيرۇشنى ئۆگىنىۋېلىڭ، شۇنداق قىلىشىڭىز، ئەمەلدارلار-
 دەك سالاپەتلىك كۆرۈنىسىز، — دەپتۇ.

ئېرى خوتۇنىنىڭ ئۈستۈشىغا بىر قۇر قارىۋېتىپ:
 — ماقۇل، ئەمەس ئىشنى سەندىن باشلاي، سەن دەر-
 ھال چىقىپ بىر داس ئىسسىق سۇ ئېلىپ كىرىپ پۇتۇمنى
 يۇيۇۋەت! — دەپتۇ.

تەييارلىغۇچى: مۇختار تۇردى

يەنە نېمە دەيسەن؟

ئىككى كىشى بىر ياتاققا ئورۇنلىشىپتۇ. كېچە سائەت
 ئۈچ بولغان بولسىمۇ، ئۇلاردىن بىرى توختىماي گەپ
 قىلىۋېرىپتۇ. يەنە بىرى ئۇزاقچە ئۇخلىمالايتۇ. بىر
 چاغدا ھېلىقى ئادەم يەنە گەپ باشلاپ:

— ھازىر سىز بىر چىرايلىق قىزغا يولۇقسىڭىز نېمە-
 لەرنى دەيسىز؟ — دەپ سورايتۇ.
 — يەنە نېمە دەيسەن؟ ئۇخلا دەيمەن، — دەپتۇ ئۇخ-
 لىيالمىغىنى.

ئالاھىدە ناشتا

بىر يىگىت ئاشخانىغا كىرىپتۇ. كۈتكۈچى ئۇنىڭغا بىر
 ئىستاكان قەھۋە ئەكېلىپ:

— نېمە يەيسىز؟ — دەپ سورايتۇ.

— سىلەرنىڭ ئالاھىدە ناشتاڭلار نېمە؟ — دەپ سو-
 رايتۇ ئۇ.

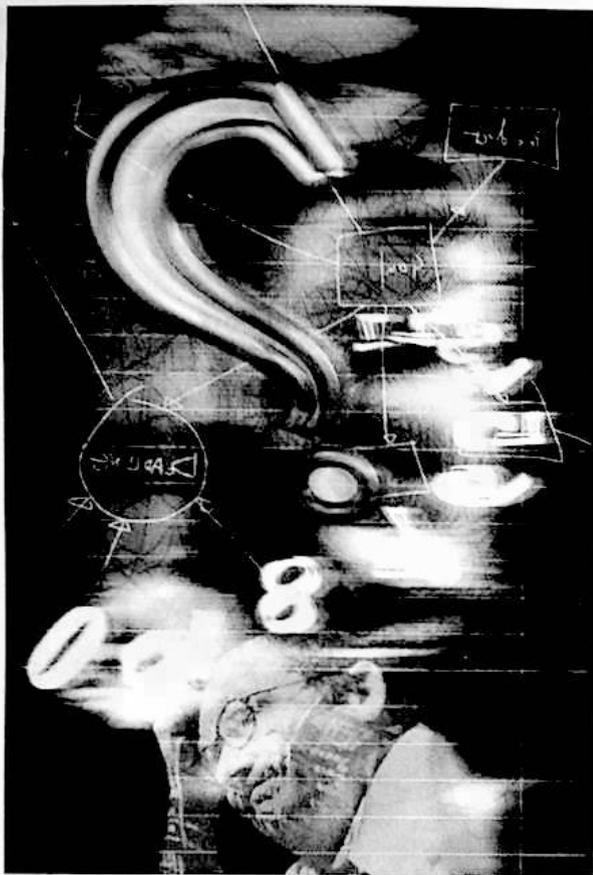
— توخۇ تىلى كاۋىپى، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ كۈت-
 كۈچى.

— توخۇ تىلى كاۋىپى! ئادەمنى بىزار قىلماڭ، مەن
 توخۇنىڭ ئېغىزىدىكى نەرسىلەرنى يېيىش تۈگۈل، ئۆي-
 لاشقىمۇ جۈرئەت قىلالمايمەن، — دەپتۇ ئۇ تېرىكپ.

— ئۇنداقتا نېمە يەيسىز؟ — دەپ سورايتۇ كۈتكۈچى
 ئېھتىيات بىلەن.

— ماڭا توخۇ تۇخۇمدىن بېرىڭ.

سوقرات ۋە فۇلېي



مېنىڭچە بۇ دۇنيادا ئۇلۇشتىن بۇرۇن ئىنچىكە ئويىل-
نىپ خاتىرجەم ئۆلۈپ كەتكەنلەردىن سوقرات بىلەن فۇلېي
بار.

تارىختا خاتىرىلىنىشىچە، سوقرات قەدىمكى ئافىنادا
ئادالەتسىز قانۇن تەرىپىدىن سوتلانغاندا، كۆپچىلىك ۋە
ئەدلىيە ئۇنىڭغا زىنداندىن قېچىش يولىنى ھازىرلاپ بې-
رىدۇ. بىراق، سوقرات سوت خاتا ھۆكۈم قىلغان ئۆلۈم
جازاسىنى تاللايدۇ. ئۇنىڭ ئوقۇغۇچىسى كىرىتو:

—ئادالەتسىز سوتقا قارشى تۇرۇش سىز ئۆمۈربويى
ئىنتىلگەن ھەققانىيەت ئەمەسمىدى؟ سىز نېمىشقا زىندان-
دىن قېچىپ كېتىپ، ھەققانىيەتنى تاللىمايسىز؟!—دەپ
سورىغاندا، سوقرات:

—ھازىرقىدەك پەيتتە زىنداندىن قېچىش ھەققانە-
يەت بولىدۇ. بىراق، ئادالەتسىز قانۇن بولسىمۇ، ئۇنىڭغا
ئەمەل قىلىش ھەقىقەتنىڭ بىر تەلىپى. ئۇنداق بولمىسا
ھەممىلا ئادەم ئۆزى توغرا دەپ قارىغان «ھەققانە-
يەت»نى باھانە قىلىپ جەمئىيەت تەرتىپىنى بۇزىدۇ،—
دەيدۇ. سوقراتنىڭ مەردانە ئۆلۈمى ئاخىرقى ھېسابتا ئا-
فىنادىكى دېموكراتىك سوتنى «پەيلاسوپنى خاتا سوتلە-
غانلىقى ئۈچۈن نەچچە مىڭ يىل لەنەتكە قالدۇردى».

دىققەت قىلىشقا تېگىشلىك بولغىنى (ئەپلاتوننىڭ
ئەسلىمىسى) شۇكى، سوقرات زەھەر سېلىنغان رومكىنى
قولغا ئالغاندا، چىرايدا قىلچىلىك ھودۇقۇش ۋە غەم
ئىزنالىرى كۆرۈلمىگەن. يەنە كېلىپ ئۇ ئىچكەن زەھەرنىڭ
تەسىرى بەلگە كەلگەندە، ئۇ يۈزىگە يېپىلغان ئاق رەختنى
قايرىپ تۇرۇپ ئوقۇغۇچىسى كىرىتوغا:

—بىز ئاسكىلىپئىسقا بىر خوراز بېرىشىمىز كېرەك،
بۇنى ئېسىڭدە تۇت، ھەرگىز ئۇنتۇما،—دەپ تاپىلغان.
مەشھۇر تەرجىمان فۇلېيىمۇ سوقراتقا ئوخشاش ئۆ-
لۈشتىن بۇرۇن ئىنچىكە ئويلىنىپ خاتىرجەم ھالدا جان
ئۆزگەن، بۇنى فۇلېي ئەر - خوتۇننىڭ ۋەسىيەتنامىسىدىن
كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. 1966 - يىلى 2 - سېنتەبىر فۇلېي
ئەر - خوتۇن قىزىل قوغدىغۇچىلار ۋە ئىسيانچىلارنىڭ

M
I
R
A
S

ئاختۇرۇپ مۇسادىرە قىلىش، تىزلاندۇرۇش، تىل - ئاھا-
نەت قىلىش ۋە ئۇرۇشلىرىغا چىدىماي، ئۆزلىرىنى ئۆل-
تۈرۈۋالدى. ئۆلۈۋېلىشتىن بۇرۇن فۇلېي، جۇمىيىفۇ ئەر -
خوتۇن ئىنچىكە ھېسابات قىلىپ يېزىلغان بىر پارچە ۋە-
سىيەتنامىنى قالدۇردى. بۇ ۋەسىيەتنامىنى ئۆلۈم ئالدىدا
تۇرغان ئادەمنىڭ يازغانلىقىغا پەقەت ئىشەنگۈچىز كەل-
مەيدۇ. ۋەسىيەتنامە ناھايىتى ئەتراپلىق، پۇختا يېزىلغان.
بۇ ۋەسىيەتنامىدە جۇمىيىفۇنىڭ ئاكىسىغا ھاۋالە قىلىنغان 13
تۈرلۈك ئاخىرەتلىك ئىشنىڭ بەشى مۇنداق:

1. 9 - ئايلىق ئۆي ئىجارىسى ئۈچۈن بۇ 55 يۈەن
29 پۇغنى تۆلەپ قويسىڭىز (نەق پۇل تەييارلاپ قويۇل-
غان).
2. ۋۇكاڭ بىناسى 606 - ئۆيدىكى شېن جۇڭجاڭ
«ئومىگا» ماركىلىق ئاپتوماتىك ئەرەنچە سائەتنى ئوڭ-
شىتىپ قويۇشىمىزنى ھاۋالە قىلغانىدى. ئۇنىڭغا قايتۇرۇپ
بەرسىڭىز.
3. 600 يۈەننىڭ چېكىنى جۇجۇدىغا (فۇ ئائىلىسىدىكى
بالا باققۇچى - ئىزاھات) بەرسىڭىز، ئۆتكۈنچى مەزگىل-
دىكى تۇرمۇش پۇلى بولۇپ قالسۇن. ئۇ ... بۇ ئۆمرىدە
يېتىمچىلىكتە غېرىبىسىنى كەلدى. بىز ئۇنىڭ گۇناھسىز
تۇرۇپ جاپا تارتىشىنى خالىمايمىز.



2003.5

4. كىچىك ئاپام فۇيىنىڭ بىزگە ساقلاپ بېرىڭلار دەپ ئەۋەتىپ بەرگەن زىبۇ زىننەت بۇيۇملىرى بىلەن ئۆزد-مىزنىڭ زىبۇ زىننەت بۇيۇملىرىمىزنى قىزىل قوغدىغۇچىلار مۇسادىرە قىلىپ ئېلىپ كېتىشتى، بۇنىڭ ئورنىغا بۇ ئۈچ تال چەك (جەمئىي 370 يۈەن) بىلەن ئازراق پۇل بار ئۈچ ئامانەت كىنىشكىسىنى تۆلەپ بەرسىڭىز.

5. بۇ 53 يۈەن 30 پۇڭنى ئىككىمىزنىڭ جەستىنى كۆيدۈرۈشكە ئىشلەتسىڭىز.

سوقرات ئۆلۈم ئالدىدا ئوقۇغۇچىسىغا بىراۋغا بىر خوراز بېرىشنى تاپىلاشنى ئۈنتۈپ قالمىغان. فۇلېي بولسا «ھېسابات»نى تېخىمۇ ئىنچىكە قىلغان، فۇلېي ئەر-خوتۇن ئۇنىڭدىن باشقا ئۆزلىرىنىڭ جەستىنى كۆيدۈرۈشكە يەنە 53 يۈەن 30 پۇڭ تەييارلاپ قويغان. دېمە ئەپەندىنىڭ ئوبزورىدىكى بىر جۈملە سۆزنى نەقىل كەل-تۈرسەك، سوقرات بىلەن فۇلېينىڭ ۋەسىيەتنامىسى «ئىن-سانىيەت تارىخىدىكى ئىنتايىن ئاز ساندىكى ئېسىل قەلەب-لىك كىشىلەرلا قىلالايدىغان پەۋقۇلئاددە ئىنكاس». بىراق مېنىڭ تەكىتلىمەكچى بولغىنىم بۇ ئەمەس، بەلكى «ئافە-نادىكى دېموكراتىك سوتنىڭ پەيلاسوپى خاتا سوت قىل-غانلىقى ئۈچۈن نەچچە مىڭ يىل لەنەتكە قالغانلىقى»دۇر. نېمە ئۈچۈن سوت بىر پەيلاسوپى خاتا سوتلاپ قويغاند-

لىقى ئۈچۈن نەچچە مىڭ يىلغىچە لەنەتكە قالدۇ؟ قانۇن-چىلار (چىن سۇلالىسى بىرلىككە كېلىشتىن بۇرۇنقى بىر خىل ئىدىيەۋى ئېقىم) پىرى گۇڭ سۇنياڭنى (سوقرات بىلەن زامانداش)، (يەنى شاڭياڭ) ئەمەلدارلار بەش ئاتقا سۆرتىپ پارە - پارە قىلىۋەتكەن، بۇ ئىشلار كىمىنىڭ ئې-سىدە بار؟ چىن بەگلىكىدىكى ئەمەلدارلارغا كىم لەنەت ئوقۇپ باقتى؟ سىماچىيەنگە ئەمەلدارلار ئىنتايىن ۋەھشى بولغان ئاхта قىلىۋېتىش جازاسى بەرگەن، شۇ ئىش تۈ-پەيلى خەن خاندانلىقىغا كىم لەنەت ئوقۇپ باقتى؟ ھېچكىم لەنەت ئوقۇپ باقمىدى. لەنەت ئوقۇغانلار پەقەت ئاشۇ تارىخنى مۇنداقلا بايان قىلىپ قويدى. بىراق يۇناندىكى سوقراتنىڭ ئۇۋالچىلىقى بۇنىڭغا ئوخشمايدۇ. سوقراتنىڭ ئۇۋالچىلىقى بىر سوتنى بىر پەيلاسوپى خاتا سوتلاپ قويغانلىقى ئۈچۈن نەچچە مىڭ يىل لەنەتكە قويدى. شۇڭلاشقا سوقرات ئۆلگەندىن كېيىنكى نەچچە مىڭ يىل مابەينىدە غەربتە سوقراتنىڭكىدەك ئۇۋال دېلۇلار كۆ-رۈلمىدى. بىراق بىزدە قانداق ئۇۋال دېلۇ يۈز بېرىشىدىن قەتئىينەزەر، يا يامانلىقنىڭ باشلامچىلىرى بارلىق جاۋاب-كارلىقتىن «ئىزچىل، توغرا» ھالدا قۇتۇلۇپ كەلگەچكە، يا بىر قىسىم كىشىلەرنى «پاك ئەمەلدار»لىق يولىدا «ئىزچىل، توغرا» ماڭدۇرۇپ كەلگەچكە، ئېلىمىزدە ئۇ-ۋال دېلۇلار گۇڭ سۇنياڭدىن فۇلېيغىچە داۋاملىشىپ كەل-دى (بۇ ئارىدىكى ئۇۋال دېلۇلار ساناقسىز).

شۇڭلاشقا، تۈپ نېگىزىدىن ئېيتقاندا سوقرات بىلەن فۇلېينىڭ ئۆلۈمى ئوخشاش ئەمەس. سوقراتنىڭ ئۆلۈمى پۈتكۈل غەرب دۇنياسىغا ھاياتىي كۈچكە تولغان قانۇن مەدەنىيىتىنى قالدۇرۇپ كەتكەن بولسا، فۇلېينىڭ ئۆلۈمى جۇڭگوغا پەقەت «ئېچىنىشلىق ساۋاق» تەك ئەمەلدارلار تارىخىنى قالدۇرۇپ كەتتى. تېخىمۇ ئوخشمايدىغان يېرى شۇكى، سوقراتنى خاتا سوتلاپ قويغان ئافىنا دېموكراتىك سوتى ھازىرغىچە غەربتە لەنەتكە ئۇچراپ كەلدى. شۇڭا سوقراتنىڭ پاجىئەسى سوقرات ئۆلۈش ئالدىدىكى پەيت-لەردە غەربتىكى ئەڭ ئاخىرقى پاجىئە بولۇپ قالغان.

(ۋېي دېشېڭ ئىمزالىق بۇ ماقالە «كۈننىڭ گېزىتى» نىڭ 2002 - يىل 15 - سېنتەبىردىكى سانىنىڭ «كىتاب ئوقۇش» سە-ھىپىسىگە بېسىلغان. «فېلېتوئالاردىن تاللانما» نىڭ 2002 - يىل دېكابىر سانىغا كۆچۈرۈپ بېسىلغان).

ئازاد نىزامىدىن ئەنجانى تەرجىمىسى
مۇھەررىرى: مۇختار تۇردى

بوراندا قالغان قوشۇلار



غان نۇرغۇن ئادەملەر ئەنە شۇلاردۇر.

رەقەم دېگەن خۇنۇك نەرسە. لېكىن ئەنە شۇ رەقەم-
لەرنىڭ تېگىدە ھەم جانلىق، جەسۇر ۋە ھەم ئاجىز، بى-
چارە جانلار - قىزلار، خوتۇنلار، ئانىلار كۆزۈمگە كۆرۈ-
نۈپ تۇرۇپتۇ. ئۇلار بەئەينى داللىلاردىكى، سازلىقلاردىكى،
جىلغىلاردىكى بوراندا بۈكۈلگەن قومۇشتۇر.

«ئارامخۇدا ئۆلۈپ كەتكەندىن دەرد تارتسامۇ كۆد-
نىڭ سېرىقىنى كۆرۈپ ھايات تۇرغىنىم ياخشى» دەيدىغان
قاراش مەۋجۇت تۇرغان جۇڭگودا نېمە ئۈچۈن بىر مۇنچە
ئاياللار ئۆلۈم يولىنى تاللىۋېلىپ، بۇ دۇنيادىن مەلۇم
دەھشەتلىك چارىلەر بىلەن قول ئۈزۈپ كېتىپ قالىدۇ؟
مەخسۇسلا يېزا ئاياللىرى مەسلىسىنى تەتقىق قىلغۇچى-
لارنىڭ بۇ ھەقتە مۇنداق ئاقلانە قاراشلىرى بار ئىكەن:
بىرىنچىدىن، يېزا ئاياللىرى جەمئىيەتنىڭ ئەڭ تۆۋەن
قاتلىمىدا تۇرىدۇ، ئۇلار ھەممىدىن كۆپ خورلىنىدۇ، ئۇ-
لارنىڭ قەد كۆتەرگىنىگە شۇنچە يىللار بولغان بولسىمۇ،
پاترىئارخال دەيدىغان جەددى - جەمەت ئائىلىسى تۈزۈمى
يەنىلا ئاياللارنى تۇرمۇشتا قاتتىق ئىسكەنجە ئاستىدا
تۇتماقتا، بولۇپمۇ تۇغۇت جەھەتتە بەزى يېزا ئاياللىرى
ھۆكۈمەتنىڭ پىلانلىق تۇغۇش سىياسىتى بىلەن يېزىدىكى
ئوغۇل بالىنى قەدىرلەيدىغان، قىز بالىنى يامان كۆرىدىغان
قاراش ئوتتۇرىسىدا قىسىلىپ قالىدۇ، قىز تۇغسا خورلايد-

ئىنتېرنېت تورىدىن بىر ئايال ئالىمنىڭ ئاقلانە تەد-
مىقات دوكلاتىنى كۆرۈپ قالدىم، دوكلاتتىن مەلۇم بولۇ-
شچە، جۇڭگودا ئۆزىنى ئۆزى ئۆلتۈرۈۋالغانلارنىڭ نىس-
بىتى %0.22 بولۇپ، دۇنياۋى ئوتتۇرىچە نىسبەت %0.16
دىن جىقلا كۆپ ئىكەن. شۇ ئۆزىنى ئۆزى ئۆلتۈرۈۋالغان-
لارنىڭ تولىسى ئايال، يەنە تېخى يېزا ئاياللىرى ئىكەن.
خۇبېي ئۆلكىسىدىكى تۇڭجى مېدىتسىنا ئۈنۈپىرس-
تېتىمۇ ئىنچىكىلەپ تەكشۈرۈپ، خۇبېي ئۆلكىسىنىڭ ما-
چېڭ ۋىلايىتىدە يېقىنقى يىللاردىن بۇيان ئۆزىنى ئۆزى
ئۆلتۈرۈۋالغان بىر نەچچە 100 يېزا ئاياللىرىنىڭ ئەھۋال-
لىرىغا دائىر ماتېرىياللارنى توپلاپتۇ، تەھلىل قىلىپ چى-
قارغان مۇنداق نەتىجىسى ئادەمنى چۆچۈتمىدىكەن: يېقىنقى
20 يىلدىن بۇيان جۇڭگودا ئىقتىساد زور قەدەملەر بىلەن
راۋاجلىنىپ كېتىۋاتقان بولسىمۇ، لېكىن يېزا ئاياللىرىنىڭ
جىسمانىي ۋە مەنىۋى جەھەتتە تارتىۋاتقان دەردلىرى
كۆزگە كۆرۈنگىدەك دەرىجىدە بوشاشقىنى يوق. مەيلى
يەرلىك مەھەللى قاندا - نىزام ۋە ئەھدە جەھەتتە بول-
سۇن، مەيلى توي - تۆكۈن جەريانلىرىدا بولسۇن ياكى
ئائىلىۋى تۇرمۇشتا بولسۇن، ئاياللار ئېغىر دەرىجىدە
كەمسىتىلىپ كەلمەكتە. يېزىلاردا ئاياللار تېخىچە ئەرلەر-
نىڭ شەھۋانىي نەپسىنى قاندۇرىدىغان، بالا تۇغۇپ بېرىد-
دىغان قورال بولۇپ كەلمەكتە، دەردىنى ئىچىگە يۇتىدۇ.

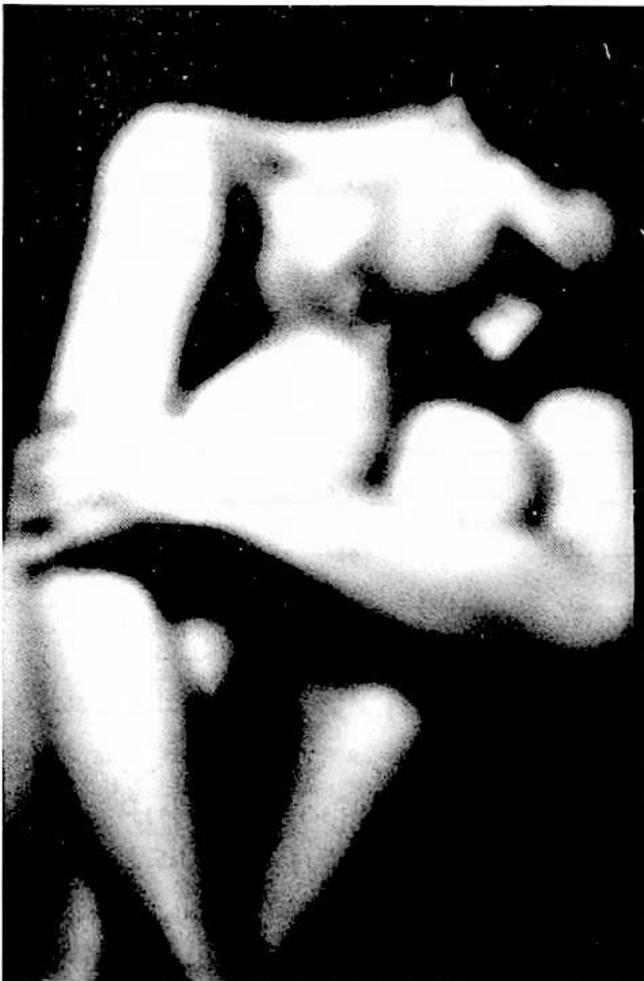
M
I
R
A
S

بۇنى خېلى ئوبدان بىر ياخشىلىق دەپ قارايمەن. شۇنداق بولسىمۇ، ئۆلۈۋېلىشنىڭ كۆلەڭگۈسى كۆزىگە كۆرۈنۈپ تۇرغان ئاياللار ئۈچۈن بىرەر ئىش - پىش قىلىپ بېرىش ئىمكانىيىتىمىز بارمۇ - يوق؟

مېنىڭ قارىشىمچە، ئانىغا زۇلۇم قىلىدىغان مىللەتتە ھەرگىزمۇ ئىززەت - ھۆرمەت دېگەن نەرسە بولمايدۇ؛ خوتۇن خەقنى خورلايدىغان مىللەت، ئېنىقكى، «مېھىر - مۇھەببەت» دېگەن نەرسىنى بىلمەيدىغان مىللەتتۇر؛ قىزلارنى ئاسرىمايدىغان مىللەتمۇ ئېنىقكى، ئىستىقبالىسىز مىللەتتۇر، ئانىلار، خوتۇنلار ۋە قىزلارنىڭ قەددى خۇددى بوران سوققان قومۇشتەك 90 گرادۇس بۈكۈلمەكتە. ئۇلارغا يارەم قولىمىزنى سۇنايلى.

يۈجىيە ئىمزاىسى بىلەن ئېلان قىلىنغان بۇ فىلىمتون 2003 - يىل 10 - يانۋار نەشرىدىن چىققان «فىلىمتون» گېزىتىدىكى نۇسخىدىن توختى باقى ئارتىشى تەرجىمىسى.

مۇھەررىرى: ئەسقەر مەخسۇت



دۇ، مۇبادا ناھىلاچ پىلاندىن ئارتۇق تۇغۇپ قالسا، سە - يىاسەتنىڭ جازاسىغا ئۇچرايدۇ، ئاخىرىدا ئۆز جېنىدىن ۋاز كېچىدۇ.

ئىككىنچىدىن، جۇڭگودا يېزا ئاياللىرىنىڭ مەكتەپ تەربىيىسىنى ئالىدىغانلىرى ناھايىتى ئاز. ئوقىغانلىرى ئاز بولغاچقا، خورلۇققا ئۇچرىغاندا ئۆزىنى قانداق قوغداشنى بىلمەيدۇ (ئۇلارنىڭ تولسى خەت ساۋاتى بولمىغاننىڭ ئۈستىگە، قانۇندىنمۇ ساۋاتسىز). شۇڭا بېشىغا قاتتىق دەرد - ئەلەم كەلگەندە، دەردى چىدىغۇسىز دەرىجىگە يەتكەندە دەردتىن ئۆلۈپ تۈگىشى يولغا ماڭدۇ.

ئۈچىنچىدىن، يېزا ئاياللىرىنىڭ جەمئىيەتتىن ۋە قا - نۇندىن ئالىدىغان بەھرى تولىمۇ ئاز. 20 يىلدەك ۋاقىتتىن بۇيان شەھەر بىلەن يېزىنىڭ سىياسىي، ئىقتىساد، مەدەنىيەت يەت قاتارلىق جەھەتلەردىكى پەرقلىرى بارغانسېرى زور - رىيىپ كېتىۋاتىدۇ. ھال - كۈن جەھەتتە يېزىدىكى ئەرلەر بىلەن شەھەردىكى ئەرلەر ئوتتۇرىسىدىكى پەرق تېخىمۇ چوڭ؛ يېزىدىكى ئاياللار بىلەن شەھەردىكى ئاياللار ئوتتۇرىسىدىكى پەرق تېخىمۇ چوڭ؛ يېزىدىكى ئاياللار بىلەن شەھەردىكى ئاياللار ئوتتۇرىسىدىكى پەرق ئۈنۈمدىنمۇ چوڭ. يېزىدىكى ئاياللارنى قانۇن مۇھاپىزىتى ۋە ئىجتى - مائىي مۇھاپىزەت يوق يەردە ياشايدۇ دېسەك، مۇبالىغە بولمايدۇ. ئۇلارنىڭ جامائەتكە ئارىلىشىش دائىرىسى تار، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئوچۇق - ئاشكارا باردى - كەلدسىمۇ يوق. بىرەر مەسىلە چىقىپ بېشى قېتىپ قالسا، غۇمىنى چىقىرىۋالغىدەك جاي، ئىچ - قارىنى تۆكۈۋالغىدەك ئادەم تاپالمىغاندا ئاسانلا ئۆلۈم يولغا ماڭدۇ.

ئۆتمۈشتە بەزى ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىرى: ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋالغانلارنىڭ دۇنيا بويىچە ئوتتۇرىچە ساندىن كۆپ ئىكەنلىكىنى ئېلان قىلساق جۇڭگونىڭ يۈزىگە سەت بولىدۇ؛ جۇڭگو يېزىلىرىدىكى ئاياللارنىڭ ھازىرقى ھا - لىتىنى مۇزاكىرە قىلىش يېزا جەمئىيىتىنىڭ ئىسلاھاتتىن، ئېچىۋېتىشتىن بۇيانقى ئۆزگىرىشلىرىنى ئىجابىي جەھەت - تىن نامايان قىلىشقا زىيانلىق بولىدۇ، دەپ قارايتتى. شۇڭا بۇ مەسىلىنىڭ تۇۋىقى بارغانسېرى ھىم يېپىلىپ كەلگەن. مانا ئەمدى ئەينى ئەھۋال ئېچىلىپ قالدى، مەن

2003.5



بەزى كونسېرت كېچىلىكلىرىدە، ناخشا - ئۇس - سۇل سورۇنلىرىدا چاۋاك تەلەپچىلىرىدە، ئەھۋاللار يۈز بېرىپ قالىدۇ، يېلىنىپ تىلىگەن تەقدىردىمۇ، چاۋاك ئاندا - ساندا، قەدرى ئەھۋال بولۇپ قالىدۇ. بەزىدە دە رىياسەتچى ئوتتۇرىغا چىقىپ «××× ناخشا ئوقۇيدۇ، قېنى چاۋاك بىلەن ئالغىشلايلى» دېسە، بەزىدە ناخشا چولپانلىرىنىڭ ئۆزى «چاۋاك بىلەن مەدەت بەرسەڭلار قانداق؟» دەپ نالە قىلسا، تا - ماشىنىلار شۇئان گۈلدۈراس چاۋاك چالىدۇ!

تېلېۋىزور ئالدىدا ئولتۇرۇپ، ئەنە شۇنداق ئەھۋاللارنى كۆرگەندە نېمە قىلىشنى بىلمەي، پۈتۈن ئەزىمى تىكەنلىشىپ كېتىدۇ. رىياسەتچى ئوتتۇرىغا چىقىپ، ناخشا چولپانلىرى ھەققىدە چا - ۋاك تىلىسە، بۇنى ھەرھالدا ئەدەب - يوسۇنلۇق ئىش دېسەك، ناخشا چولپانلىرىنىڭ ناز - كەرەشمە بىلەن چاۋاك تەلەپچىلىرى، ئۇلارنىڭ شۇ ئوبرازى «باش - كۆزىڭىزنىڭ سادىقىسى بولسۇن، بىرئاز ساۋاپلىق بېرىڭ» دەپ ئىلتىجا قىلىدىغان قەلەندەرلەرگە ئوبىمۇ ئوخشاش بولۇپ قالمىدۇ!

بۇرۇنقى زاماندىكى قەلەندەرلەر تەلەپچىلىكىنىڭمۇ ئۆزىگە يارىشا يولى بار دەپ، ھاقارەتلىك سەدىقنى قو - بۇل قىلمايدىكەن. «ئاتىڭىزنى تېزەك تەپكەندەك تېپىپ بەرسەڭ، قەلەندەرمۇ نەزەر كۆزىنى سالمايدۇ» (دەپتە - كەن كۈڭزى «ئوغلۇمغا پەندى - نەسەت» دېگەن خا - تىرىسىنىڭ بىرىنچى قىسمىدا). «دوق بىلەن بەرگەن تا - ئام» دېگەن قىسسە مۇنداق پەيدا بولغانىكەن: چى دۆلىتى (جۇڭگو تارىخىدىكى تاڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى دەۋرىدە دېھقان قوزغىلاڭچىلىرىنىڭ داھىيسى خۇاڭ چاۋ قۇرغان دۆلەت - تەرجىمان ئىزاھاتى) دەۋرىدە ئاچارچىلىق يۈز بېرىپتۇ. چيەن ئاۋ دېگەن ئادەم نەزىر قىلمەن، ئاچ قال - غانلار كېلىپ يېسۇن دەپ، يول بويىدا يېمەك - ئىچمەك تەييارلاپ ئولتۇرۇپتۇ. كىيىملىرى جۇل - جۇل، رەڭگى روھى ساماندىك سارغايغان، ئاچ قورساق بىر ئادەم كەل - گەننىكەن، چيەن ئاۋۋال سول قولغا يەيدىغان نەرسىنى، ئوڭ قولغا ئىچىدىغان ئۇسۇزلۇقنى ئېلىپ، ئادەمنى

مەنىستەيدىغان سەت تەلەپچىلەر بىلەن: «ھوي، بۇ ياققا كەل، مانا بۇنى يە!» دەپ دوق قىپتۇ ۋە ئۇنىڭغا: دوق قىلىپ بەرگەن تائامنى يېمەي يۈرگەنلىكىڭ ئۈچۈن مانا مۇشۇنداق ئەبگالشىپ كېتىسەن دەپتۇ. لېكىن ھېلىقى ئاچ قورساق ئادەم ئۇنىڭ سەدىقىسىنى قوبۇل قىلماپتۇ. ئاخىر «دوق بىلەن كەلگەن تائام»نى يېمەنلىكى سەۋەبى بىلەن ئۆلۈپ كېتىپتۇ. ئاچ قالسام قالاي، دوق بىلەن بەرگەن مىننەتلىك تائامنى ھەرگىز يېمەيمەن! قەلەندەر - نىڭمۇ خورلۇقنى كۆتەرمەيدىغان مانا مۇشۇنداق ئىززەت نەپسى ۋە ئابىرۇبى بار! ئېھتىمال ھازىرقى زاماننىڭ بەزى سۆلەتمەن ئادەملىرى بۇنى تەلۋىلىك دەپ قارىمىغىدى؟! ھازىرقى زامان ئادەملىرى كۆپ ئۆزگىرىپ كەتتى، ئۇلار تەلەپچىلىكىنىڭمۇ ئۆزىگە يارىشا يولى بار، دېگەندەك گەپلەرگە پەرۋا قىلىپ كەتمەيدۇ، قورساقنى توي - غۇزۇپ جان باقسا بولىدى، ئۇلارنىڭ نەزىرىدە ئىز - زەت - ئابىرۇبى دېگەن نەرسىلەر نەچچە پۇلغا يارايتتى؟ ھېلىغۇ تېزەك تەپكەندەك تېپىپ، دوق قىلىپ بەرگەن

تاماشىبىنلارنى بولسا، گۈپپاڭچى دەستەك، چولپانلارغا دوست تارتىشىپ بېرىدىغان، چاۋاك چېلىپ بېرىدىغان پۇشتەكچى دەپ ھېسابلايدۇ. مۇبادا سورۇننى بىر ئالەم دىغان بارىكالا سادالىرى ياڭرىمىسا، ئۇلارنىڭ يېلى چىقىپ، ھەپسىلىسى پۇر بولىدۇ. ئۇلارنىڭ چاۋاك تىلەشى جى دۆلىتى دەۋرىدە ياشىغان چيەن ئاۋنىڭ «كەل، مانا بۇنى يەۋال!» دەپ دوق قىلغىنىغا ئوخشىسا، ناخشا ئاۋازى تائامغا، ئۇسسۇزلۇققا ئوخشايدۇ؛ بۇ ئۇلارنىڭ ئاممىغا مىننەتلىك سەددەقە بەرگىنى ۋە ناھايىتى چوڭ خەير - ساخاۋەت قىلغىنى! تاماشىبىنلار ئەكسچە ئۇلارغا تەلپۈرىدىغان قەلەندەر بولۇپ قالغىنى! دېمەك، ئۇلار تاماشىبىنلارنى، بولۇپمۇ چاۋاكنى ئايايدىغان تاماشىبىنلارنى ماييۇن ئويناتقانداك ئوينىتىدۇ، ئەخمەق قىلىدۇ.

چاۋاكنى تىلەپ ھەتتا زورلۇق قىلىپ چالدۇرۇشتىن شۇ نەرسە مەلۇم بولىدىكى، ئۇنداق قىلىش تاماشىبىنلارنى ئىززەتلىمەسلىك، ھەتتا ھاقارەتلەش بولىدۇ. خۇددى پىڭ مېڭلۇڭنىڭ «راھەتلىنەي دېسەڭ، راھەت يوق، نەپ ئالاي دېسەڭ نەپ يوق» دېگىنىدەك ئىش بولىدۇ. مەستانە، ئەھمما تەمكىن تاماشىبىنلارنىڭ ناخشا چولپانلىرىنىڭ چاۋاك تىلەشلىرىگە جاۋاب قايتۇرۇشتىكى ھەممىدىن ياخشى چارىسى، ئېھتىمال، جىم ئولتۇرۇش، ناخشىنى ئاڭلاپ بېقىپ ئاندىن بىر نېمە دېيىش بولسا كېرەك.

بۇ فېلېتون 2003 - يىل 8 - ئاينىڭ 15 - كۈنى «فېلېتون گېزىتى» دەلى مېڭ ئىجازىسى بىلەن ئېلان قىلىنغان نۇسخىدىن تەرجىمە قىلىندى.

مىراس زۇرنىلىنىڭ بىلدۈرگۈسى

زۇرنىلىمىزغا ئەۋەتىلگەن ئەسەرلەر قايتۇرۇلمايدۇ. ئەسىرىڭىزدىن بىر نۇسخىنى ئۆزىڭىز ساقلىغايىسىز.

«مىراس» زۇرنىلى تەھرىراتى

تائام ئىكەن، ئۇلار ھەتتا ئارقىڭىزغا كىرىۋېلىپ، روددە پايدەك چاپلىشىۋېلىپ ئالىدۇ، ھەتتا يالغانچىلىق بىلەن ئالداپ ئېلىپ يەيدۇ، پۇل - مېلىڭىزنى ئالدامچىلىق بىلەن ئېلىۋالىدۇ، ھازىرقى قەلەندەرلەرنىڭ تىلەمچىلىك نەيدە رەڭلىرى خىلمۇخىل؛ ئۇلارنىڭ ياشاش يوللىرى بۇرۇنقى زاماندىكى قەلەندەرلەرنىڭ تىلەش يوللىرىدىن ناھايىتى كۆپ ئېشىپ چۈشىدۇ. چاۋاك تىلەيدىغان ناخشا چولپانلىرىغا قاراڭ، ئۇلارنىڭ تىلەپ تۇرۇپ چاۋاك چالدۇرغان چاغدا بەللىرىنى ئەۋرىشىمدەك تولغاپ، بىلەكلىرىنى ئويدىنىتىپ تۇرۇشلىرى گويىا زەھەر چېكىدىغان خرۇئىن بەگ - گىلىرىنىڭ خرۇئىن چېكىۋالغاندىن كېيىن خۇددى ئاسماندا پەرۋاز قىلىپ ئۇچۇپ يۈرگىنىگە، ھۆر - پەرىلەرگە ئايلىنىپ قالغىنىغا بەكمۇ ئوخشاپ كېتىدۇ!

چاۋاك دېمەك، ئالغان بىلەن ئاپىرىن ئېيتماقتۇر، چاۋاك تاماشىبىنلارنىڭ كۆڭلى، يۈرىكىدۇر، چاۋاكنى سائىتى توغرا كېلىپ قالغاندا زورلۇق بىلەن چالدۇرغىلى بولىدۇ. ناخشىنى يارىغىدەك، تەسىرلىك ئوقۇيالىسىڭىز، تاماشىبىنلار چاۋاك بىلەن مىننەتدارلىق بىلدۈرىدۇ؛ قاملاشتۇرۇپ ئوقۇيالىماي، ھەدەپ بارىكالا تەمە قىلىسىڭىز، يۈزىڭىزنى داپتەك قىلىپ چاۋاك تەلەپ قىلىسىڭىز، سوزۇننى شۇنداق قىزىتىسىڭىز، ئىككى پۇلغا يارىمايدىغان ئۇنداق چاۋاكلار سەنئەتنىڭ ناچارلاشقانلىقىنى، ئادەمنىڭ چاكنىلاشقانلىقىنى بىلدۈرىدۇ. بۇنىڭدا نېمە ھۇزۇر بولسۇن؟!

ناخشا چولپانلىرىنىڭ چاۋاك تىلەشى پەقەت بۇردە - چېلىكلا ئەمەس، ئۇنىڭ تېگىدە ئادەمنى يىرگىتىدۇرىدىغان باشقا بىر خىل «چولپان مېجەز» مۇ بار. سەھنە بازارلىرىدا «تاماشىبىنلار ھەممىدىن قەدىرلىك»، «سەنئەت خەلققە موھتاج» دېيىشىمۇ يەنە مەلۇم ناخشا چولپانلىرى يانچۇقنى توملۇۋالغانلار ئۆز قورسىقىدا تاماشىبىنلارنى، خەلقنى پىسەنتكە ئالمايدۇ. ئۇلار ئۆزلىرىنى ئاسمانغا نۇر چېچىپ تۇرىدىغان چولپان يۇلتۇز چاڭلايدۇ، ئوقۇۋاتقىنىم «ھەممە ئادەمگە ياقىدىغان ئېسىل ناخشا» دەپ ئويلايدۇ، كۆز تىكىپ ئولتۇرغان

2003

ساغلاملىق تەبىئىي ئوزۇقلۇققا مۇھتاج

ۋەتەنلىك، كۆزنىڭ كۆرۈش قۇۋۋىتىنى ئاشۇرۇش، ئۇيۇق كەلتۈرۈش خۇسۇسىيەتلىرىگە ئاساسەن ئۇنتۇقلۇق، ئادەتلەنگەن باش ئاغرىقى، قان تۈكۈرۈش، بۆرەك ئاجىزلىق، كەم ماغدۇرلۇق كېسەللىك ئالامەتلىرىگە ئىشلىتىلىدۇ. ئۆرۈك مېغىزى خەلقىمىزنىڭ غىزالىنىش رىئالىتىدىكى يەنە بىر ئېسىل گۆھەر. مېغىزنىڭ تەركىبىدە ئاقسىل، ماي، مېۋە قەنتى، ئاددىي قەنتلەر، ۋە تامىن A, 1B, 2B, C كالتىسى، سىنىك فوسفور قاتارلىق ئورگانىزىمغا پادىلىق ماددىلار كۆپ بولۇپ، مېغىنى قۇۋۋەتلەش، ئىشتىھانى ئېچىش، ساپ قان پەيدا قىلىش، ئۇچەينى سىلىقلاش، تېرىنى پارقىرىتىش، يۆتەل پەسەيتىش، بەلغەمنى بوشتىش، تەرەتنى راۋانلاشتۇرۇش، يۈز تېرىسىنى سۈزۈكلەشتۈرۈپ قورۇق چۈشۈشنىڭ ئالدىنى ئېلىش خۇسۇسىيەتلىرى بىلەن زامانلاردىن بۇيان ئەتىۋارلىنىپ كېلىۋاتقان. شۇنداقلا ئىشچان ئۇيغۇر قىزلىرىنىڭ قولىدا تىزىق بولۇپ ئۆتكۈزۈلۈپ چىن مۇھەببەت، تىنچ ئامانلىقنىڭ سەۋۋىلى تۈسىنى ئالغان شېرىن تەملىك يېمەكلىك.

كالا سۈتىدە ئىنسان بەدىنى ئۈچۈن زۆرۈر بولغان ماددىلارنىڭ مۇتلەق كۆپ ساندىكىلىرى مەۋجۇت. يەنى بىر كىلوگرام كالا سۈتىدە 870 گرام سۇ، 31 گرام ئاقسىل (ئاق ئاقسىل، شارچە ئاقسىل، فوسفورلۇق ئاقسىل 36 گرام ياغ، 60 گرام شېكەر، يەتتە گرام كۆل ماددىسى، 120 مىللىگرام كالتىسى، 90 مىللىگرام فوسفور، 0.1 گرام تۆمۈر بۇلاردىن سىرت ۋە تامىن A, B1, C قاتارلىقلار بار، دېمەك، كالا سۈتى بوۋاق بالىلار، گۆدەكلەر ۋە چوڭ كىشىلەر ئۈچۈنمۇ ئەڭ پايدىلىق ئوزۇقلۇق ھېسابلىنىدۇ. چوڭ ياشلىق ئادەم بىر كۈندە بىر ئىككى لىتىر سۈت ئىچسە تولۇق ئوزۇقلۇق خىزمىتىنى ئۆتىيەلەيدۇ. تېنى ئاجىز ئادەملەر ۋە كېسەللەر ئۈچۈنمۇ ياخشى ئوزۇقلۇق ھېسابلىنىدۇ. ھەسەل ئەڭ قەدىمكى زاماندىن تاكى ھازىرغا قەدەر دۇنيانىڭ ھەرقايسى مەملىكەتلىرىدە ھەممە خەلق ئورتاق ياخشى كۆرۈپ ئىستېمال قىلىدىغان ماددىنىڭ بېرىدۇر. ئۇنىڭ تەركىبىدىكى مول مىنېرال ماددىلار، گلوكونلار ئورگانىزىمىنىڭ ماددا ئالماشتۇرۇش پىتىرلىك مىقداردىكى ئېنېرگىيە بىلەن تەمىن ئېتىش بىلەن بىرگە، ئەزالارنىڭ فۇنكسىيىسىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇپ بەرگەنلىكى كېسەلگە قارشى ئىمپۇنىتېت كۈچىنى ئاشۇرىدۇ. «ئارمان يۈرۈشلۈك قۇۋۋەت تالغانلىرى» خاسلا ئەنئەنىۋىي ئوزۇقلۇقلىرىمىزنىڭ ئادەتتىكى پىششىقلاپ ئىشلىتىشى بولۇپلا قالماي، بەلكى ئورگانىزىمىزنىڭ فىزىئولوگىيەلىك ھالىتى بىلەن ئوزۇقلۇق تەركىبلىرىنىڭ تەقسىملىنىش پىرىنسىپى، ماددا ئالماشتۇرۇش جەريانىدىكى ئېنېرگىيەنىڭ سەرپىياتى بىلەن ئېنېرگىيەگە بولغان ئېھتىياج مۇناسىۋىتى قاتارلىق ئۇششاق بۆلەكلەردە سىستېمىلىق، تەجرىبىلىك ئۆلچەشلەر ئارقىلىق بېكىتىلگەن سانلىق مىقدارلار ئاساسىدا مەيدانغا كەلگەن ئىلمىي نىسبەتلىك ساغلاملىق ئوزۇقلۇقىدۇر.

ھەرقانداق بىر رايون ۋە مىللەتنىڭ ئۆزىگە خاس مىللىي ئالاھىدىلىككە ئىگە ئەنئەنىۋىي يېمەكلىكلىرى بولىدۇ. شۇنىڭدەك مىللىي ئالاھىدىلىككە ئىگە يېمەكلىكلەر ئۆزىگە خاس ئارتۇقچىلىقلارغا ئىگە بولىدۇ. شىنجاڭ ئارمان كەسىپچىلىك شىركىتى خەلقىمىزنىڭ ئۆزىگە خاس مىللىي ئوزۇقشۇناسلىق مەدەنىيىتى ئاساسىدا ئۇزۇن يىللىق تەتقىقات، كۆزىتىشلەر ئارقىلىق مەيدانغا كەلتۈرگەن بىر يۈرۈش قۇۋۋەت مەھسۇلاتلىرى، دەل ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئۇزاق ئەسىرلەردىن بۇيان شەكىللەندۈرگەن ئوزۇقلىنىش مەدەنىيىتى، تەبىئىي دورىلىق ئوزۇقلۇق ياسالغۇلىرىنىڭ بۈگۈنكى يۇقىرى پەن - تېخنىكىلىق ئۆسكۈنىلەر ئارقىلىق قايتا ئىپادىلىنىشىدۇر.

شىنجاڭ ئارمان كەسىپچىلىك شىركىتى نوپۇستىن ئىبارەت مىللىي تېبابەتچىلىكتە 2500 يىللىق ئىشلىتىلىش تارىخىغا ئىگە دورىلىق ئوزۇقلۇق قەدىمىي مول بولغان تۈر ئۈستىدە تەتقىقات ئېلىپ بېرىپ زامانىۋىي تېخنىكىلار ياردىمىدە نوپۇستىڭ پوستى قىسمىنىڭ تەستە ھەزىم بولۇش، پوستى تەركىبىدىكى كېرەكسىز ماددىلارنىڭ بەدەن ئىچىگە يىغىلىپ قېلىش تەسىرىنى ئۆزگەرتىپ، ئۈنۈملۈك تەركىبىنىڭ ئورگانىزم تەرىپىدىن شۈمۈرۈلۈش ئىقتىدارىنى ئاشۇرۇش ئاساسىدا مەيدانغا كەلتۈرگەن ساپ نوپۇت تالىقىنى زامانىۋىي يۇقىرى تېخنىكا ئارقىلىق يارىتىلغان دىيارىمىزدىكى تۇنجى ئەۋلاد ساغلاملىق يېمەكلىكىدۇر.

ياغاق مېغىزى ئۆزىنىڭ دورىلىق، ئوزۇقلۇق قىممىتىنىڭ يۇقىرىلىقى بىلەن خەلقىمىزگە تونۇشلۇق. ئادەتتە ھەر 100 گرام ياغاق مېغىزى تەركىبىدە 40 - 50 گرامغىچە ياغ، قاڭرام ئاقسىل، ئون گرام قەنت ۋە فوسفور، كالتىسى، تۆمۈر، سىنىك، ماگنىي، ھەر خىل ۋىتامىنلار قاتارلىق ئورگانىزم ئۈچۈن زۆرۈر بولغان ماددىلار مول بولۇپ، ياغاق مېغىزىدىكى ئاقسىل تەركىبىدە ئادەم بەدىنى ئۈچۈن ئىنتايىن مۇھىم بولغان ئامونىي كىسلاتاسى بار. ياغاق يېغىنىڭ ئاساسلىق تەركىبى تويۇنمىغان ياغ كىسلاتاسى ۋە زىغىر كىسلاتاسى بولۇپ، ئۇنىڭ قاندىكى خولېستېرىننى تۆۋەنلىتىش ئىقتىدارى كۆرۈنەرلىك، شۇڭا دا-ئىملىق ياغاق يەپ بەرگەندە قان تومۇر قېتىش، قاندا ماي ئۆرلەش، دىئابىت كېسەللىكلىرىنىڭ ئالدىنى ئالغىلى بولىدۇ. ياغاق مېغىزى تەركىبىدىكى سىنىك، ماگنىي، خرۇم قاتارلىق مىكرو ئېلېمېنتلار ھۈجەيرىلەرنىڭ ماددا ئالماشتۇرۇش ئىشلىرىنى سۈرۈپ، يۈرەك قان تومۇرلىرى ۋە ئىچكى ئاجراتمىلارنىڭ نورمال خىزمىتىگە ياردەم بېرىپ ئادەمنى ياشارتىدۇ.

بادام مېغىزىمۇ مول ئوزۇقلۇق قىممىتىگە ئىگە. ئۇنىڭ تەركىبىدە ئاقسىل، ماي، قەنت ھەر خىل ۋىتامىنلار، كالتىسى، ماگنىي، تۆمۈر، ناترىي، مىس، خرۇم قاتارلىق ئورگانىزم ئۈچۈن زۆرۈر بولغان مىكرو ئېلېمېنتلار مول بولۇپ، ئۇيغۇر تېبابەتچىلىكىدە بادام مېغىزىنىڭ توسالغۇلارنى ئېچىش، مېغىنى قۇۋ-

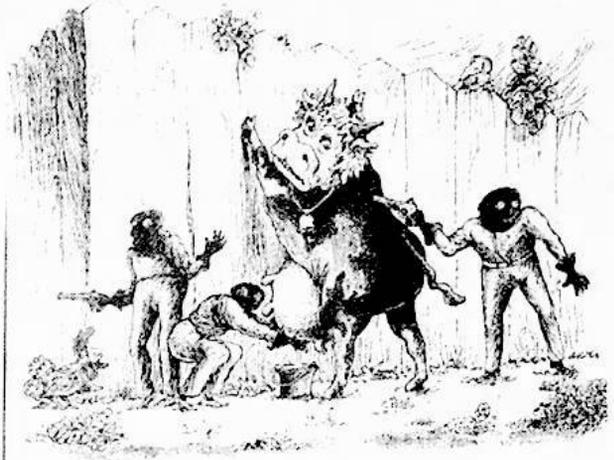
M
I
R
A
S



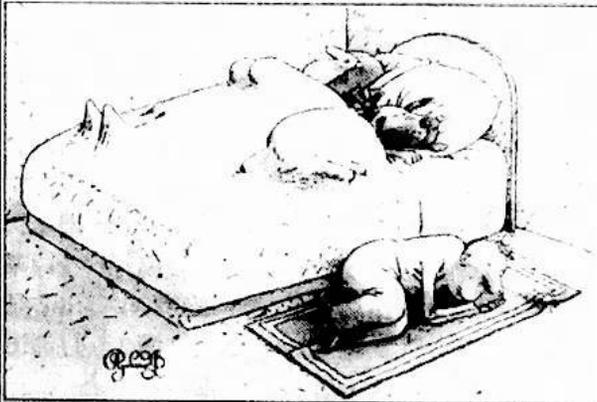
ياۋاشنى بوزەك ئەتمەسەك ...



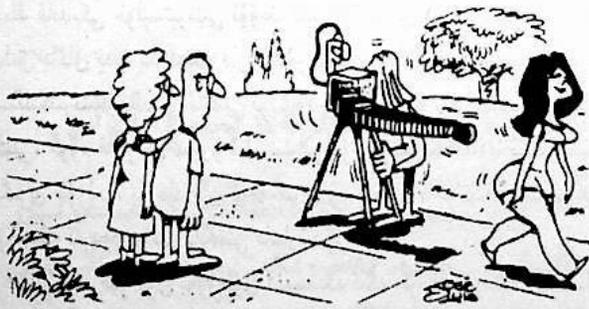
قەلب كۆۋرۈكى



بېرىشەك ئوت بىلەن سامان، ئېلىشەك سۈت بىلەن قان



ئۈچىنچى شەخس



تېمىز



تىلىنىك قۇدرىتى

2
0
0
3
·
5

Arman®

阿尔曼

ARMAN®

ياڭاق تالقىنى بۇرۇن ئىچكەن ،
ھازىر ئىچىمىز، كېيىنمۇ ئىچىمىز !

رايونىمىزنىڭ ئېسىل مەھسۇلاتى ياڭاق ئاساسىي خام ئەشيا قىلىنىپ، زامانىۋى يوقۇرى تېخنىكا، ئىلغار ھۈنەر-سەنئەتتىن پايدىلىنىپ، چوڭلار ھەم بالىلارنىڭ تەن تۈزىلىشى ئۈچۈن ئايرىم - ئايرىم ماسلاشتۇرۇلۇپ تەكشۈلگەن ئارمان ياڭاق تالقانلىرى بالىلار ھەم چوڭلارنىڭ ساغلاملىق سوۋغىسىدۇر.



企业通过ISO9001-2000国际质量管理体系认证



شىنجاڭنىڭ داڭلىق تۆۋر ماركىسى
新疆著名商标

ئارمان چوڭلار ياڭاق تالقىنى®

阿尔曼中老年核桃粉

ARMAN WALNUT POWDER FOR SENIOR
(无糖型)

健康无价

- 低脂肪
- 高蛋白
- 高纤维
- 富含矿物质
- 维生素群

新疆维吾尔自治区
农业产业化重点
龙头企业

新疆维吾尔自治区
工商界消费者协会
推荐产品



ARMAN

ساب ئېغىرلىقى: 300 گرام
净重: 300克

شىنجاڭ ئارمان كەسىپى چەكلىك شىركىتى
XINJIANG ARMAN INDUSTRIAL CO., LTD